

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

LADO RUPNIK:

Razvojni koncept

IGOR VRIŠER:

Dileme regionalnega planiranja
pri nas

GORAZD KUŠEJ:

Naš volilni sistem in narava
poslanskega mandata

VLADO BENKO:

Svetovna politika in Vietnam

1

LJUBLJANA V JANUARJU 1967

186613
+

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor:

**Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kav-
čič, Dragana Kraigher, Sergej Kraigher, Stane Kranjc,
Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Joža Vilfan, Boris Ziherl**

186613

GLAVNI UREDNIK:

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK:

Stane KRANJC

PO 134/1969

Lektorja: Mojca Močnik in Jože Snoj
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)
Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 504-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik IV. 1967 št. 1 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

LADO RUPNIK: Razvojni koncept	3	— Od stoterih cvetov do enega samega sonca in kaj misli Lenin o tem?	102
BORIS MAJER: Heidegger — »mislec biti« II	15	— Navsezadnje umestno vprašanje	105
IGOR VRISER: Dileme regionalnega planiranja pri nas	33		
KOMUNISTI IN NAŠ ČAS:		POLEMIKA:	
Na vprašanja uredništva odgovarjajo:		IVAN KRISTAN: »O dialogih, ostavkah in odgovornosti«	107
Dušan Benko, Rado Dvoršak, Marjan Kramberger, Slavko Kremenšek, Milan Kučan, Lojze Skok, Gojko Stanič in France Zvan	48	VRŠANJA POLITICNEGA SISTEMA: GORAZD KUSEJ: Naš volilni sistem in narava poslanskega mandata	116
VLADO SRUK: Idejna vloga	67	ZNANOST IN DRUŽBA:	
		AVGUSTIN LAH: Dileme v geografiji	127
POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:		MEDNARODNI ODNOSI:	
MARKO KERŠEVAN: Staro vino v novih posodah ...	74	VLADO BENKO: Svetovna politika in Vietnam	140
DANICA JURKOVIC: Neskladnost med osebnimi dohodki in produktivnostjo dela	86	PRIKAZI, RECENZIJE:	
LUDVIK GOLOB: O tovariških odnosih med komunisti	97	BORIS ZIHERL: O humanizmu in socializmu (Andrej Kira)	156
BREZ OVINKOV:		Partija proletariata (Marko Kerševan)	164
— Po slabi poti do dobre odločitve	100	Beleške o revijah	170
		BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN CLAN-KOV	173

CONTENTS

LADO RUPNIK: Development Concepts	3
BORIS MAJER: Heidegger — »the Thinker of the Sein« II.	15
IGOR VRISER: Dilemmas of Regional Planning with us	33

THE COMMUNISTS AND OUR TIME:	
Questions of the Editors are answered by: Dušan Benko, Rado Dvoršak, Marjan Kramberger, Slavko Kremenšek, Milan Kučan, Lojze Skok, Gojko Stanič and France Zvan	48
VLADO SRUK: Ideological role	67

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
MARKO KERSEVAN: Old Wine in New Dishes	74
DANICA JURKOVIČ: Inconsistency between Personal Income and Productivity of Labour	86
LUDVIK GOLOB: On Comradly Relations among Communists	97

STRAIGHT AWAY:	
— Bad method — good decision	100
— From Hundred Flowers to one sole Sun and Lenin's Opinion about this	102
— After all an Appropriate Question	105

POLEMIC:	
IVAN KRISTAN: »On Dialogues, Resignations and Responsibility«	107

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:	
GORAZD KUSEJ: Our Election System and Characteristics of Mandate of Representatives	116

SCIENCE AND SOCIETY:	
AVGUSTIN LAH: Dilemmas in Geography	127

INTERNATIONAL RELATIONS:	
VLADO BENKO: World Politics and Vietnam	140

REVIEWS, NOTES:	
BORIS ZIHERL: On Humanism and Socialism (Andrej Kirn)	156
— The Party of Proletariat (Marko Kerševan)	164
Notes on Reviews	170

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
	173

СОДЕРЖАНИЕ

ЛАДО РУПНИК: Концепция развития	3
БОРИС МАЙЕР: Гейдеггер — »мыслитель бытия« II	15
ИГОР ВРИШЕР: Дилеммы регионального планирования в нашей стране	33

КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:	
Отвечают на вопросы редакции: Душан Бенко, Радо Дворшак, Марьян Крамбергер, Славко Кременшек, Милан Кучан, Лойзе Скок, Тойко Станич и Франце Жван	48
ВЛАДО СРУК: Идеиная роль	67

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
МАРКО КЕРШЕВАН: Старое вино в новых сосудах	74
ДАНИЦА ЮРКОВИЧ: Несоответствие между личными доходами и производительностью	86

ЛЮДВИК ГОЛОБ: О товарищеских взаимоотношениях коммунистов	97
---	----

БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
— Не те оказались с синяками	100
— От сотен цветов к одному единственному солнцу и что об этом говорит Ленин?	102
— Наконец то уместный вопрос	105

ПОЛЕМИКА:	
ИВАН КРИСТАН: »О диалогах, отставках и ответственности«	107

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
ГОРАЗД КУШЕИ: Наша избирательная система и характер депутатского мандата	116

НАУКА И ОБЩЕСТВО:	
АВГУШТИН ЛАХ: Дилеммы географии	127

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
ВЛАДО БЕНКО: Международная политика и Вьетнам	140

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
БОРИС ЗИХЕРА: О гуманизме и социализме (Андрей Кири)	156
— Партия пролетариата (Марко Кершеван)	164
По страницам журналов	170

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
	173

Razvojni koncept

Odkar v našem dnevnem političnem in gospodarskem žargonu besedi »plan« in »planiranje« nista več tako priljubljeni kot nekdanj, je postalo zelo moderno razpravljati o »konceptu razvoja«, in sicer največkrat s poudarkom, da najrazličnejših razvojnih konceptov nimamo. Tako lahko znova in znova poslušamo ter prebiramo ugotovitve, da v Sloveniji nimamo dolgoročnega razvojnega koncepta v gospodarstvu nasploh, in še posebej glede energetike, kmetijstva, turizma, cestnega omrežja, tranzita, trgovine in še glede marsikatero panoge; da ne vemo, kakšen naj bi bil koncept modernizacije industrije in razvoja panog, ki imajo primerjalne prednosti v izvozu; da smo v družbenih službah (zlasti v srednjem in visokem šolstvu, zdravstvu, znanosti in kulturi) brez pravega razvojnega in še zlasti organizacijskega koncepta, da nimamo dolgoročnih konceptov v urbanizmu, stanovanjski graditvi, glede položaja in delovanja občin (še posebno v mestih) in še in še.

Ne glede na to, ali smo na Slovenskem resnično v takšni krizi glede razvojnih konceptov, kot bi bilo mogoče sklepati na podlagi sedanjih razprav, si moramo po našem mnenju zastaviti dve bistvenih vprašanj. Prvič, kaj v teh naših konkretnih družbeno-ekonomskih razmerah sploh pomeni pojem razvojni koncept? In drugič, kdo je tisti, ki bi v Sloveniji moral imeti razvojni koncept?

Pri razmišljanju o prvem vprašanju se seveda že takoj srečamo z dilemo, ali je razvojni koncept kaj drugega kot družbeni plan, kakršnega poznamo v sedanji praksi našega planiranja. Sodeč po številnih razpravah o konkretnih problemih prihodnjega razvoja, naj bi bil namreč družbeni plan nekaj povsem drugega kot razvojni koncept. Tako smo v svojem vsakdanjem govorjenju pripravljani verjeti, da je plan nekaj formalno-birokratskega, razvojni koncept pa nekaj močno naprednega; da je plan nekaj togega, saj mora biti sprejet po ustreznem postopku in objavljen v uradnem listu,

koncept pa naj bi bil poslovno prožen »samoupravní dogovor«, ki ga navsezadnje lahko nosimo tudi samo v glavi; da je plan omejen na določeno razdobje, koncept pa mnogo bolj dolgoročen; in nazadnje, da smo sicer sprejeli srednjeročni plan, a smo kljub temu na številnih področjih še vedno brez dolgoročnega koncepta.

Če bi razpravljali o razlikah med dolgoročnim planom in razvojnim konceptom, bi take razlike najbrž težko našli. Tako dolgoročni plan kot razvojni koncept namreč v bistvu ne moreta pomeniti nič drugega kot zavestno določitev nekam v prihodnost odmaknjenih ciljev razvoja in izbiro najustreznejših metod za doseg te ciljev.

Vendar pa v naši praksi nimamo opravka z dolgoročnim planom. Dokopali smo se komaj do srednjeročnega plana, ki pa očitno ni mogel zadovoljiti vseh teženj glede usmeritve gospodarskega in družbenega razvoja v prihodnje. Tega ni mogel doseči predvsem zato, ker ni temeljil na dolgoročnem planu oz. konceptu razvoja, in pa zato, ker smo z našim sistemom družbenega planiranja v bistvu zašli v slepo ulico. Kolikor bi srednjeročni plani pomenili samo časovno določeno fazo realizacije dolgoročnega plana oz. koncepta in kolikor bi sistem ter praksa planiranja in sprejemanja planov upoštevala realne odnose v našem gospodarstvu, verjetno sploh ne bi bilo treba načenjati vprašanja o razlikah med planom in konceptom. Tako pa najbrž povsem utemeljeno razpravljamo o razlikah med planom, kakršnega imamo, in razvojnim konceptom oz. dolgoročnim planom, kakršnega si želimo in ga tudi — objektivno vzeto — dejansko potrebujemo.

Da naš sedanji srednjeročni plan ne temelji na dolgoročnih konceptih razvoja, ni nobena skrivnost. Na številnih mestih so celo v samem planu med poglavitnimi nalogami prihodnjega razdobja navedena prav prizadevanja za sprejetje dolgoročnih konceptov razvoja, čeprav bi moralo biti ravno narobe: srednjeročni plan bi moral izhajati iz dolgoročnega koncepta in pomeniti njegovo konkretizacijo v določeni fazi razvoja. Očitno pa druge izbire ni bilo, saj smo stopili v obdobje srednjeročnega plana vse premalo pripravljeni in je bilo treba iz čisto praktičnih razlogov — sprejela ga je federacija, sprejele so ga druge republike — sprejeti srednjeročni plan tudi v naši republiki, pa čeprav morda ne zajema vseh dolgoročnih razvojnih interesov našega gospodarstva.

Sedanji srednjeročni plan seveda tudi ne more biti nič drugega kot zvest odsev zagat, v katere je zašel ves sistem

našega družbenega planiranja. Predvsem gre za področja, ki naj jih družbeni plan republike sploh še ureja. Spremembe v gospodarskem sistemu, ki so prepustile samoupravnemu odločanju delovnih organizacij večji del proizvodnih in razvojnih alternativ, so namreč že pred nekaj leti sprožile vprašanje, ali ne bi bilo smotrno, da se družbeni plani (t. j. plani, ki jih sprejemajo družbeno-politične skupnosti) omejijo predvsem na področja, o katerih še vedno odločajo družbeno-politične skupnosti.

V razpravah, ki so trajale nekaj let, pa je prevladalo mnenje, da družbeni plan ni samo program ukrepov družbeno-političnih skupnosti, ampak razvojni program vsega gospodarstva, zaradi česar je njegova pomembna naloga tudi znanstvena analiza preteklega razvoja in seznanjanje samoupravnih proizvajalcev z osnovnimi silnicami in splošnimi okviri razvoja v prihodnje. Takšen plan na bi še najbolj ustrezal tudi tržno-planskemu značaju našega gospodarstva.

Veliko nesporazumov zastran planiranja in veliko trenj v postopku sprejemanja sedanjih družbenih planov pa nedvomno izvira prav iz dejstva, da plan skuša enako obravnavati vsa področja razvoja, tako tista, na katera lahko vsaj v omejenem obsegu še vpliva, kot tudi tista, na katera praktično ne more imeti več nobenega vpliva. Plan je tako postal zelo splošen, mnogokrat celo pavšalen dokument razvojne politike in splošnih družbenih načel.

Za takšno vsebino naših planov pa seveda ni mogoče kriti samo sistema planiranja, ampak k temu v marsičem prispevajo tudi dejavniki, ki so vključeni v priprave in sprejemanje plana. Mnogokrat namreč skušajo planska predvidevanja za vsako ceno razširiti tudi na »svoje« dejavnosti oz. »svoja« območja, v imenu katerih nastopajo. Vse to je seveda dediščina preteklih obdobj, ko je plan obravnaval vse in vsakogar in ko je »vključitev v plan« še lahko zagotavljala prednost pri distribuciji akumulacije, s katero so razpolagale družbeno-politične skupnosti. Takšne obremenjenosti naših pojmovanj s starimi odnosi se ne moremo zlahka otresti, pa čeprav je prišlo od tedaj, ko so se sprejemali takšni plani, že do bistvenih sprememb v sistemu, ki so dobršen del sredstev in s tem tudi odgovornosti za razvoj prenesle na delovne organizacije kot samostojne nosilce gospodarjenja. In vendar se še sedaj dogaja, da celo nekatere delovne organizacije pričakujejo od družbenih planov širših teritorialnih skupnosti samo to, da bodo njihove perspektive v planu poimensko obravnavane.

Vse kaže, da gre v tej smeri tudi večina razmišljanj o razvojnem konceptu, ki naj bi po mnenju nekaterih pomenil predvsem čvrsto jamstvo, da bodo vsi razvojni cilji in na vseh področjih, za katera se bomo odločili, tudi dejansko realizirani. V tem je res bistvena prednost racionalnega razvojnega koncepta pred sedanjimi družbenimi plani. Vendar pa bodo razvojni cilji dejansko lahko realizirani samo tedaj, če si jih bodo posamezni subjekti gospodarjenja zastavljali samo na tistih področjih, na katerih jim je sistem zagotovil samostojno odločanje in učinkovite instrumente za realizacijo. Kolikor pa bi skušali razvojne koncepte uveljaviti brez ozira na odnose, ki so določeni s sistemom, ne bi razvojni koncept pomenil nikakršnega napredka glede na sedanje družbene plane, saj bi ostal gola deklaracija brez zanesljivih jamstev za realizacijo.

Glede tega so še posebno delikatne funkcije republik, saj v sedanjem sistemu niti nimajo na voljo kakšnega posebno učinkovitega instrumentarija, da bi lahko odločilno vplivale na osrednjo smer gospodarskih in razvojnih procesov na svojem območju ter s tem zagotovile realizacijo svojih razvojnih konceptov in na njih temelječih srednjeročnih planov. Prav gotovo je tudi to eden od razlogov za splošnost in deklarativnost sedanjih republiških planov.

Drugo področje, na katerem v sedanjem sistemu planiranja še vedno ostajamo pri starih metodah, je vprašanje ustreznega mesta ekonomske analize in prognoze v sklopu našega planiranja. Če upoštevamo, da tudi analizo preteklega obdobja in splošno prognozo prihodnjega razvoja skupščine sprejemajo po enakem postopku, kot sprejemajo obvezne instrumente, je na dlani, da v družbenem planu čisto brez potrebe mešamo med seboj strokovno in znanstveno oceno s političnim odločanjem. Ocena, kakšen je bil pretekli razvoj in kako bodo splošna gospodarska gibanja potekala v prihodnje, je namreč po našem mnenju stvar strokovne usposobljenosti in znanstvene odgovornosti ocenjevalcev, nikakor pa ni mogoče vrednosti takih ocen presojati z glasovanjem v poslanskih klopeh.

Morda bi kdo ob tem lahko ugovarjal, da je družbeni plan celota in da vsaka njegova analitična in prognostična sestavina pomeni del podlage za sprejemanje obveznih instrumentov in drugih zakonodajnih odločitev iz pristojnosti skupščine, zaradi česar morata biti tudi analiza in prognoza predmet skupščinske presoje. Vendar pa ni takšno mnenje v bistvu nič drugega kot podcenjevanje resnične strokovnosti in znanstvene vrednosti ekonomske analize in prognoze, ki je v svetu

priznana, pri nas pa mnogokrat podrejena čistemu praktičizmu.

V zvezi s tem naj samo mimogrede omenimo, da npr. v ZDA predsedniki ekonomski svetovalci (trije zelo priznani profesorji ekonomike s svojimi sodelavci, ki pa so prav tako že priznani znanstveni delavci) samostojno sestavljajo letno poročilo o gibanju gospodarstva in prognozo prihodnjega razvoja ter ju v svojem imenu in zato z lastno strokovno odgovornostjo posredujejo predsedniku, kongresu in javnosti. Če se o njihovih ocenah razvijejo razprave, gre za strokovno argumentirano znanstveno kritiko, ne pa za parlamentarno debato, v kateri pogosto odloča argument politične moči.

Zaradi vsega tega so naši sedanji družbeni plani v praksi čuden konglomerat splošnih družbeno-političnih programskih načel, globalnih analiz preteklega obdobja, prognoz o gibanju splošnih ekonomskih pororcev v planskem obdobju, močno posplošenih prognoz razvoja posameznih panog in dejavnosti, registracije že prej sprejetih investicijskih odločitev in zelo nedoločenih napovedi o objektih, ki jih bomo začeli graditi, konkretnih obveznih instrumentov (ki pa so navadno določeni s posebnimi zakoni), napovedi o posameznih ukrepih, ki jih bo še treba sprejeti, in še marsičesa. Vse to vzbuja vtis, da je plan v marsičem samemu sebi namen, saj sta zabrisani konkretnost njegove usmeritve in še zlasti odgovornost za njegovo izpeljavo.

Prav gotovo je zato živahno razpravljanje o razvojnem konceptu v precejšnji meri rezultat razočaranja nad splošnostjo, vseobsežnostjo in deklarativnostjo naših sedanjih planov, hkrati pa tudi izraz strahu pred stihijo in prepričanja, da prihodnji razvoj ne more biti racionalen, če ne bo temeljil na dolgoročni razvojni politiki. Zgledi našh sosedov (tako v državi kot zunaj njenih meja) so namreč vse preveč očitni, da bi lahko ostali povsem ravnodušni do tako pomembnih vprašanj našega razvoja.

Sprejetje dolgoročnih razvojnih konceptov, pa naj jih imenujemo dolgoročni programi ali dolgoročni plani, je nedvomno nujno. Seveda bo moral tak koncept bistveno odstopati od sedanje vsebine naših družbenih planov, in sicer ne samo glede obdobja, katero bo zajemal. Po našem mnenju je še posebej pomembno, da sprejemamo dolgoročne koncepte, plane ali programe dejansko samo na tistih področjih, na katerih lahko subjekt gospodarjenja, ki takšne koncepte sprejema (delovna organizacija, občina, republika, federacija), s svojimi odločitvami resnično učinkovito in ustvarjalno vpliva

na smer in hitrost razvoja. Samo tako bomo lahko prišli do takšne razvojne usmeritve, ki bo dejansko odsevala realne odnose v našem gospodarstvu in družbi nasploh, hkrati pa zagotavljala enotne koncepte na tistih področjih, na katerih bi bilo nesmotrno graditi razvojno usmeritev samo na avtonomnih odločitvah nosilcev gospodarjenja ali pa na aktivističnem prepričanju.

Čeprav sta glede na vse dosedanje ugotovitve dolgoročni razvojni plan in koncept razvoja po vsebini in svojih ekonomsko-političnih značilnostih povsem istovetna, bo v nadaljevanju teh razmišljanj vendarle govor le o razvojnem konceptu, in sicer predvsem zato, da poudarimo razliko glede na sedanje družbene plane, ki zaradi številnih sistemskih in drugih razlogov ne morejo dovolj učinkovito razreševati odprtih vprašanj srednjeročne in dolgoročne usmeritve razvoja.

Pri odgovoru na drugo vprašanje, zastavljeno v uvodu — kdo je tisti, ki bi moral imeti razvojni koncept — je že na prvi pogled očitno, da ne moremo govoriti o razvojnem konceptu nasploh, ampak samo o razvojnih konceptih posameznih subjektov gospodarjenja. Nedvomno se namreč vprašanje razvojnega koncepta drugače zastavlja v delovni organizaciji in drugače v občini; čisto specifične razsežnosti pa dobiva v republiki kot širši ekonomski regiji in nacionalni skupnosti.

Tokrat se bomo omejili samo na razvojne koncepte tistih področij, na katerih gredo primarne naloge republiki. Gre za naloge, ki jih mora razreševati republika tako zaradi svojega položaja v sistemu kot zaradi številnih razlogov, predvsem s področja racionalnosti, ki narekujejo, da nekatere razvojne probleme obravnava prav republika.

Po našem mnenju sta za naloge republike na področju sprejemanja konceptov razvoja odločilni dve okoliščini. Prvič, republika je ekonomska in razvojna regija, kar terja, da se nekateri skupni razvojni problemi vsega območja razrešujejo na podlagi enotnih konceptov. In drugič, republika je hkrati tudi nacionalna skupnost, zaradi česar mora svoja prizadevanja usmeriti tudi v razvoj tistih institucij in dejavnosti, ki prispevajo k utrditvi značilnih nacionalnih obeležij doma in k večjemu ugledu nacije v svetu.

Prav gotovo si razvojne naloge z obeh področij vsaj v določeni meri nasprotujejo. Medtem ko mora republika kot ekonomska in razvojna regija posvetiti posebno pozornost tistim splošnim pogojem razvoja, ki zagotavljajo optimalno učinkovitost domačega gospodarskega potenciala, hkrati pa privlačnost za naložbe sredstev z drugih območij države ali drugih držav (med temi pogoji pa nedvomno zavzema po-

membrno mesto tudi obseg obremenitve gospodarstva s stroški za družbene službe, t. i. »družbena režija«), pa mora republika kot nacionalna skupnost z druge strani zagotoviti ustrezne finančne vire za delovanje in razvoj kulturnih in znanstvenih institucij, ki so osrednjega pomena za afirmacijo nacionalnosti. Ker je Slovenija razmeroma majhna teritorialna in nacionalna skupnost, je razumljivo, da bi morala biti relationa obremenitev gospodarstva in prebivalstva z »družbeno režijo« ter stroški za nacionalno kulturo precej višja kot pri večjih narodih oz. republikah, saj bi bilo samo tako mogoče zadovoljiti vse tiste potrebe, ki so življenjskega pomena za razvoj območja in nacionalnosti. Nedvomno pa bi taka višina bremen (zlasti stroškov za neustvarjalni del družbenih služb — za »družbeno administracijo«) pomenila določeno oviro v konkurenčni zmožnosti našega gospodarstva na jugoslovanskem trgu in na tujih trgih in pa, seveda, zmanjševala bi privlačnost našega območja za naložbe sredstev z drugih območij države in iz tujine. Najti pravo mero med obema skrajnostma — upošteva je pri tem seveda tudi vse druge objektivne okoliščine (predvsem stopnjo razvitosti, stimulativen vpliv splošne potrošnje na gospodarski razvoj, vpliv kulture in znanosti na dvig produktivnosti itd.) — je zato ena od poglobitvinih nalog republike pri programiranju razvoja na svojem območju.

Omenjeno je že bilo, da gre pri nalogah republike kot ekonomske in razvojne regije predvsem za programiranje splošnih pogojev razvoja na njenem območju. Čeprav v takih razmišljanjih niti ne moremo imeti ambicij, da bi v celoti zajeli vsa področja, za katera bi republika morala imeti razvojne koncepte, bomo v nadaljevanju skušali prikazati vsaj tista, ki po našem mnenju sodijo med pomembnejša.

Med splošne pogoje razvoja nedvomno sodi koncept razvoja gospodarske infrastrukture. Po našem mnenju je odločilna vloga republike na tem področju nujna ne samo zaradi zelo visokih sredstev, ki so potrebna za realizacijo razvojnih konceptov infrastrukture, ampak predvsem zato, ker lahko že posamezna odločitev s tega področja v odločilni meri in za dolgo razdobje določi razvojno usmeritev številnih drugih proizvodnih področij. To velja še posebno za razvojne koncepte vse energetike, osnovnih prometnih zvez, poglobitvinih raziskav novih naravnih bogastev, širših vodno-gospodarskih del in pa za temeljna načela regionalnega programiranja, (t. j. za osnovno politiko glede gospodarske namembnosti razpoložljivih površin). Ker gre na teh področjih ne samo za osrednje razvojne probleme republike, ampak je nujna organ-

ska vključitev sprejetih rešitev v širši jugoslovanski gospodarski prostor ter povezava s sosednimi območji drugih držav, morajo imeti na teh področjih razvojni koncepti republike tudi s sistemom zagotovljeno absolutno prednost pred lastnimi interesi samoupravnih organizmov, kolikor sploh delujejo na teh področjih. Tovrstni razvojni koncepti bi torej morali imeti zakonsko moč.

Za gospodarski razvoj prav tako pomembni kot razvojni koncepti na posameznih področjih gospodarske infrastrukture so tudi razvojni koncepti vzgoje in izobraževanja. Ustrezna strokovnost kadrov na določenem območju pomeni v sodobnem svetu mnogokrat odločilno prednost ne samo v tržni konkurenčni borbi obstoječih podjetij, ampak tudi v pridobivanju dodatnih sredstev oz. naložb z drugih območij države oz. iz tujine. Ker gre pri vzgoji in izobraževanju — zlasti na šolah splošne smeri ter višjih in visokih šolah — za veliko število potencialnih uporabnikov šolanih kadrov, je nedvomno družbeno racionalno, da prevzame skrb za šolanje širša družbeno-politična skupnost, tj. republika, ne pa vsak uporabnik sam za sebe.

Z druge strani pa seveda pomenijo stroški vzgoje in izobraževanja del »družbene režije«, zaradi česar mora republika v skladu z dolgoročno kadrovsko politiko izbrati tak koncept omrežja šol in učnih programov, da ne bo prišlo do neracionalne potrošnje sredstev, ki so še posebno omejena glede na majhen obseg slovenskega gospodarstva in prebivalstva. Temeljito preudarjen razvojni koncept na tem področju — seveda usklajen z realnimi potrebami po kadrih — pa je končno potreben tudi zato, da ne bi v večjem obsegu prihajalo do šolanja kadrov, ki pozneje ne bi mogli dobiti zaposlitve. Vseh teh problemov seveda ni mogoče racionalno razreševati v delovnih organizacijah oz. v ožjih teritorialnih skupnostih, zaradi česar so vloga in odgovornost republike ter obvezna moč sprejetih konceptov prav na tem področju še posebej pomembne.

V teh razmišljanjih je bil že govor o razlogih, zaradi katerih mora prav republika skrbeti za razvojne in organizacijske koncepte tudi na drugih področjih družbenih služb (znanost, kultura, zdravstvo, javna uprava itd.), ki služijo gospodarstvu in prebivalstvu in ki se financirajo z različnimi oblikami obveznih prispevkov delovnih organizacij in občanov. Zato na tem mestu ne bi ponašljali ugotovitev o zapletenih problemih in dilemah s področja »družbene režije«.

Pač pa se zdi, da je v splošnih razmišljanjih o razvojnem konceptu vse preveč zanemarjeno področje gospodarskega

sistema. Republika kot ekonomska regija pa ima nedvomno tudi na področju sistema zelo odgovorne naloge. Pri tem ne gre toliko za izvirne pristojnosti republike glede sprejemanja ukrepov in instrumentov gospodarskega sistema, saj je očitno, da bodo tudi v prihodnje zakonodajne pristojnosti na tem področju večidel še vedno pridržane federaciji. Ker pa posamezni ukrepi sistema različno delujejo na gospodarstva, katerih strukture so različne, in ker v naši državi pri določanju skupne politike ne moremo več preprosto prezreti ključnih razvojnih interesov posameznih območij, je toliko pomembnejše, da se tudi v republiki sporazumemo za določen koncept nadaljnjega razvoja sistema, ki bo ustrezal razvojnim potrebam našega gospodarstva.

Pri tem seveda ne gre za razbijanje enotnosti gospodarskega sistema v državi, ampak za iskanje tistih rešitev, ki lahko prispevajo k nadaljnjemu izpopolnjevanju sistema. Seveda bodo take rešitve dejansko uveljavljene samo tedaj, če jih bodo sprejeli tudi drugi v naši državi in ocenili kot resničen prispevek k razvoju sistema, ne pa samo kot izraz ozkih lokalnih interesov. Prav zato pa tudi ne smemo le pasivno čakati na sistemske rešitve, ki jih bodo predlagali drugi, in se zadovoljiti z vlogo kritičnega opazovalca, ampak moramo razviti lasten koncept nadaljnjega razvoja sistema in se na tej podlagi konstruktiono vključiti v razprave o teh vprašanjih.

Razen na obravnavanih področjih, na katerih gre za tako pomembne razvojne naloge, da morajo imeti sprejeti razvojni koncepti republike prednost pred lastnimi razvojnimi interesi drugih samoupravnih organizmov, pa mora republika kot ekonomska regija organizirati izdelavo razvojnih konceptov tudi za nekatere najpomembnejše panoge oziroma dejavnosti na svojem območju. Pri tem gre predvsem za tiste panoge, ki v danih okoliščinah (naravni pogoji, kadri, opremljenost, domača in tuja konkurenca itd.) lahko največ prispevajo k optimalni stopnji zaposlenosti in dvigu akumulativnosti. Takšni koncepti morajo seveda pomeniti dovolj konkretno projekcijo razvoja. Kolikor bi tudi v prihodnje ostali v tako splošnih okvirih, kot so ostajali sedanji družbeni plani, bi bilo seveda sploh nesmiselno lotevati se take naloge.

Prav tako pa bi bilo že v temeljih močno zgrešeno prepričanje, da je treba take razvojne koncepte posameznih panog, ki ne sodijo med infrastrukturo, obravnavati kot obveznost za delovne organizacije. Čeprav bi bili takšni razvojni koncepti še tako temeljito izdelani, čeprav bi pomenili objektivno analizo sedanjega položaja ter ugotovitev in valo-

rizacijo razvojnih perspektiv in smeri, ne morejo pomeniti nič drugega kot solidno pomoč in nasvet delovnim organizacijam teh dejavnosti pri kreiranju njihove lastne razvojne politike. Tako, kot je racionalno, da se takšno delo, ki terja veliko sredstev in koncentracijo znanstvenih naporov, organizira skupno in ne v vsaki organizaciji posebej, bi z druge strani prišli do neracionalnih in premalo učinkovitih razvojnih odločitev, če bi vztrajali v prepričanju, da lahko še tako temeljito proučene razvojne perspektive, sprejete v centru, nadomestijo lastno presojo delovnih organizacij o svojih razvojnih možnostih ter lastno odgovornost za nadaljnji razvoj. Do kakšnih neracionalnosti v poslovnih odločitvah je pripeljalo centralno planiranje, smo se lahko prepričali ob lastnih izkušnjah v preteklosti in ob sedanjih reorganizacijah gospodarskih sistemov v vzhodnih državah.

V zvezi s takšno določitvijo nalog republike na področju sprejemanja in uveljavljanja razvojnih konceptov za tista proizvodna področja, ki niso del gospodarske infrastrukture, se bomo morali seveda postopoma sprijazniti tudi z dejstvom, da se tudi pri nas začenjajo rahljati vezi, ki so dolga leta posamezne dejavnosti čvrsto priklepale na širše in ožje »domače« območje. Ta proces je napsežadnje značilen za sodobno gospodarstvo povsod v svetu, pri nas pa dolga leta ni mogel zaživeti, zlasti ne zaradi sistemskih vzrokov. Ekspanzija »naših« podjetij na druga območja države in v tujino, kooperacija in poslovno sodelovanje, odprava teritorialnih monopolov v bančništvu, zavarovalstvu in še marsikod, svobodnejše prelivanje domačega in morda celo tujega kapitala itd. — vse to seveda bistveno zmanjšuje pomen in vlogo republiških razvojnih konceptov na tistih področjih, za katera so značilni takšni procesi. Z druge strani pa prav zato narašča pomen splošnih pogojev razvoja (infrastruktura, kadri, obremenitev gospodarstva z dajatvami za družbene službe, financiranje proučevanja razvojnih možnosti itd.), ki vse bolj odločajo, ali je določeno območje sposobno postati »domicil« sredstev in idej sodobnega gospodarskega razvoja.

Po ugotovitvah, kakšni naj bodo razvojni koncepti in katera področja naj zadevajo, je vsekakor potrebno še nekaj besed o tem, kako priti do razvojnih konceptov, ki smo jih šele v zadnjem času začeli ustvarjati (ceste, zdravstvo, panoge v okviru zbornice itd.). Ob ugotovitvi, da smo še sedaj večinoma brez konceptov, moramo seveda upoštevati, da je dosedanji prakticizem na nekaterih področjih tudi posledica neustreznega položaja republike v sistemu, saj npr. glede infrastrukture republika doslej še ni dobila zadostnih finanč-

nih pristojnosti in je bila skoraj v celoti odvisna od sredstev, s katerimi je razpolagala federacija. Programiranje razvoja brez lastnih sredstev pa je seveda dokaj jalov in neperspektiven posel, zaradi česar tudi ni čudno, zakaj vlada na teh področjih razmeroma veliko pomanjkanje realnih programov in idej.

Na nekaterih drugih področjih — zlasti v kadrovske politiki in v družbenih službah — pa si še vedno nismo docela na jasnem, do kam segajo pristojnosti in odgovornost republike in kje se začno samoupravne pravice delovnih organizacij, ki gospodarijo s sredstvi, ki jih je gospodarstvo in prebivalstvo zbralo z obveznimi prispevki. Od razrešitve teh dilem — in vse kaže, da še zdaleč nismo dovolj zreli, da bi lahko razvoj teh področij docela prepustili interesom delovnih organizacij, ki na njih delujejo — je seveda odvisno, ali bomo prišli v doglednem času do realističnih konceptov razvoja tudi na področju »družbene režije«.

Označitev republike kot nosilke vrste razvojnih konceptov seveda nikakor ne pomeni drugega kot določitev mesta, kjer se je treba dogovoriti za razvojni koncept, in teritorialnih okvirov, katere naj zadeva takšen koncept. Republiški organi (skupščina, izvršni svet, uprava) morajo sicer organizirati pripravo izdelave razvojnih konceptov, saj je taka rešitev nedvomno najbolj racionalna; prav gotovo pa jih sami niti ne morejo izdelati, niti povsem avtonomno o njih odločati. Če hočemo dejansko priti do dolgoročnih in realnih konceptov razvoja, bo seveda treba njihovo izdelavo zaupati najboljšim strokovnjakom in znanstvenim institucijam, ki jih imamo. Njihovi dosežki pa morajo seveda postati predmet najširše strokovne razprave vseh dejavnikov, ki so kakorkoli interesirani za nadaljnji razvoj določenih področij. Šele na podlagi takšne razprave bi bila mogoča celovita družbenopolitična presoja predlaganih rešitev v organih, ki so v našem sistemu pristojni oz. odgovorni za takšno presojo. Sprejetje tako preverjenega koncepta v skupščini za področja, na katerih naj bi imel koncept republike zakonsko moč, in izdelava ustreznih predpisov ter ukrepov za njegovo izvajanje, pomeni seveda samo zaključek temeljitih razprav vseh interesiranih dejavnikov. Razvojne koncepte posameznih dejavnosti, ki ne bodo imeli obveznega značaja, bodo seveda sprejemale same delovne organizacije.

Slovenija s svojim specifičnim naravnim in gospodarskim položajem, za katerega je značilno pomanjkanje še neizrabljenih naravnih bogastev, lega na zelo pomembnem območju mednarodnega prometa, pomanjkanje kapitala za velike

naložbe, razmeroma dobro usposobljena delovna sila z daljšo industrijsko tradicijo itd., ima seveda precej omejeno izbiro svojih bodočih razvojnih poti. Prav zato pa je toliko pomembnejše, da realno ocenimo objektivno razvojne možnosti v okviru jugoslovanske in mednarodne delitve dela in čimprej sprejmemo in začnemo uveljavljati ustrezne razvojne koncepte tistih področij, ki so odločilna za nadaljnji razvoj. Zdi se nam, da je prav to tista naloga, glede katere je v sedanjem položaju odlašanje najmanj upravičeno.

LADO RUPNIK

Heidegger — »mislec biti« II

Če je na vprašanje o smislu biti mogoče odgovoriti le iz dimenzije človeka, iz dimenzije človekovega načina bitvanja, tedaj iz tega sledi, da je za rešitev zastavljenega vprašanja treba najprej analizirati človeka. Heideggerju seveda ne gre za analizo človeka kot generičnega bitja (kar je predmet filozofske antropologije), temveč za analizo človeka, kot »dejanskega posameznika«, kot »eksistirajočega tu«. Samo »dejanskemu« posamezniku, vsakokratnemu »meni samemu« gre po Heideggerjevem mnenju resnično »za bit«, generično v človeku je do vprašanja biti »ravnodušno«. Izhajajoč iz predpostavke, da je »dejansko« v človeku vsakokratno individualno, odtrga Heidegger individualno od generičnega in osredotoči svojo pozornost izključno na analizo individualnega. Vendar iz tega še ne sledi, da je generična problematika človeka v Heideggerjevi filozofiji kratkomalo prezrta. Nasprotno: proti volji avtorja neprenehoma vdira v analize individualnega, ker je pač individualno neločljivo povezano z generičnim, ker v nobeni konkretni analizi ni mogoče zares ločiti individualno od generičnega ali obratno. Kar pa je pri tem bistveno — in v čemer je ena temeljnih značilnosti eksistencializma sploh, ne le Heideggerjeve filozofije — je v tem, da je generična vsebina človeka *preinterpretirana* v individualno (kar je hkrati vsebina in smisel tako imenovane eksistencialne analitike). S tem, da je bilo generično potegnjeno v individualno in izenačeno z njim, je bila ne samo izbrisana razlika med individualnim in generičnim, temveč se je hkrati skalil pogled za specifičnost obojega — tako generičnega kot *individualnega*. Po naši sodbi je to kritična točka Heideggerjeve filozofije. Z absolutizacijo individualnega v človeku in z redukcijo generičnega na individualno si je Heidegger zaprl pot do rešitve naloge, ki si jo je zastavil v začetku: da z analizo »dejanskega« posameznika (»tu-biti«) pripravi tla za rešitev generalnega vprašanja o smislu biti na sploh. Izhodišče, ki si ga je izbral, se je izkazalo preozko

ne samo za rešitev zastavljene naloge, temveč celo za zadovoljivo formulacijo problema samega: ali je mogoče celotno problematiko človekovega odnosa do sebe in sveta, pa čeprav le v najbistvenejši točki, izpeljati iz enega samega pojma, iz *pojma biti*. Ali ne ostane tak poskus nujno le nova varianta *ontološkega monizma*, ki se razlikuje od »tradicionalnih«
metafizičnih monizmov le po tem, da je zamišljen iz zornega kota individualne človeške eksistence — namesto iz »bivajočega po sebi«
ali drugih, v zgodovini filozofije znanih izhodišč? Ali ne ostaja tak poskus kljub vsem naporom, da prebije okvire metafizike, *sam* še vedno v okvirih metafizičnega načina mišljenja (razen kolikor vnaprej ne sprejememo Heideggerjevega pojmovanja metafizike)? Ali ni pojem biti navsezadnje kljub vsem nasprotnim zagotovitom dejansko le *hipostazirana abstrakcija*, ki živi od milosti tega, kar *od zunaj* vnesemo vanjo, ki pa presahne in se posuši, kakor hitro ustavimo ta dotok? In končno: ali vpraševanje po smislu biti ne implicira vprašanja o smislu *takega vpraševanja*? Kaj je smisel vpraševanja po smislu biti?

Heidegger sam posredno odgovarja na to vprašanje v zadnjem paragrafu »Biti in časa«. Kako to — vprašuje Heidegger — da se človeška zavest v zgodovini vedno znova pojmuje kot »stvar«, čeprav je očitno, da tako pojmovanje ne ustreza njeni pozitivni strukturi in funkciji? Kaj je vzrok tega postvarjevanja zavesti? In kaj sploh je postvaritev, od kod izvira? Kaj je vzrok, da skušamo bit vedno razumeti iz bivajočega po sebi in ne iz »priročnega«
(Zuhandenes), čeprav je le-to človeku mnogo bližje? Ali razlikovanje med zavestjo in stvarjo sploh zadošča, da se izvirno razvije ontološka problematika? Ali je odgovor na vsa ta vprašanja vobče mogoče *iskati*, dokler ni postavljeno in razjasnjeno *vprašanje* o smislu biti?

In *naše* vprašanje: ali je problematika človekove samoodtujitve (alienacije, reifikacije), za katero tu očitno gre, rešljiva z redukcijo na en sam pojem, na pojem biti? Ali ne vsebuje ta problematika mnogo več, kakor je mogoče videti in razkriti iz zornega kota individualne človeške eksistence, z eksistencialno analizo *zgolj* individualnega v človeku, ne upoštevajoč konkretno historično dialektiko individualnega in generičnega?

Morda je postavljanje teh vprašanj tu še preuranjeno, kolikor bi moglo pomeniti sodbo o končnem dometu Heideggerjeve filozofije. Zato jih je treba razumeti tu predvsem kot delovno hipotezo, ki naj olajša kritični kontakt s Heidegger-

jevimi eksistencialnimi analizami, ki pa jo je treba, kot vsako hipotezo, v teku dela šele preveriti.

Heidegger začenja eksistencialno analizo človeka z opredelitvijo pojma »tu-bití«. Izraz tu-bit (Dasein) pomeni Heideggerju vsakokratnega posameznika, vsakokratnega »mene samega«. Tako pojmovanega posameznika ne označuje vprašalnica »kaj«, temveč »kdo«. Bistvo eksistencialno pojmovanega posameznika (»tu-bití») niso taka ali drugačna osebnostna in še manj občečloveška svojstva ali lastnosti, temveč odprta možnost, da biva tako ali drugače. To odprto možnost izbire takega ali drugačnega načina eksistiranja (ter vsakokratno že izbrano in »bivano« možnost) imenuje Heidegger »eksistenco«. V tem smislu opredeli Heidegger bistvo človeka kot eksistenco. Eksistencialna analiza človeka ima nalogo razkriti strukturo možnih (in vsakokrat dejanskih) načinov človekovega bivanja. Razkrivanje eksistencialnih struktur človeka kot tistega bivajočega, ki mu v njegovem bivanju gre za bit, je Heideggerju identično z razkrivanjem smisla biti ali točneje: z odpiranjem horizonta, v katerem se vprašanje o smislu biti sploh more pojaviti kot filozofsko vprašanje. Kot priprava za rešitev generalnega vprašanja o smislu biti je eksistencialna analitika hkrati temelj, fundamet ontologije sploh. V tem smislu jo Heidegger imenuje tudi fundamentalno ontologijo.

Heidegger razlikuje tri temeljne moduse človekovega eksistiranja: nepristno eksistiranje, pristno eksistiranje in »povprečnost« kot vsakdanjo nerazločenost, indiferentnost obojega. Vsak izmed navedenih načinov ali modusov eksistiranja ima svojo specifično strukturo. Konstitutivni momenti (ne izdvojljivi elementi!) teh struktur so eksistenciali. Eksistenciali niso generične lastnosti ali socio-psihološke opredelitve človeka, temveč eksistencialna določila načinov bivanja vsakokratnega posameznika (določila »biti tu-bití« — Seinsbestimmungen des Daseins). Eksistencialne je treba po Heideggerjevem mnenju strogo ločiti od kategorij, ki so določila bivajočega po sebi in imajo kot taka generični značaj. Že tu bi mogli postaviti kritično vprašanje: če so eksistenciali določila biti slehernega posameznika *kot* posameznika, kar pomeni: vseh posameznikov, tedaj morajo biti v njih vsekakor vsebovani tudi momenti posebnega in splošnega, ne pa zgolj individualnega. S tem pa seveda pade absolutna meja med eksistenciali in kategorijami. »Kdo« in »kaj«, individualno in generično sta tudi v najintimnejšem jedru posameznika vedno neločljivo povezana med seboj.

Od opredelitve bistva človeka kot eksistence prehaja Heidegger k »apriornemu« temelju vseh modusov človekovega eksistiranja, k analizi fenomena »biti-v-svetu«. »Biti-v-svetu« je temeljna eksistencialna opredelitev »dejanskega« posameznika in hkrati temelj, izhodišče celotne Heideggerjeve filozofske pozicije. »Bivanje-v-svetu« pojmuje Heidegger kot izvorni fenomen, ki ga ni mogoče razčleniti, »razbiti« na njegove sestavne dele (na »zavest«, subjekt na eni strani in »svet«, objekt na drugi) in tudi ne izvesti iz kakega še izvirnejšega počela, temveč je mogoče njegovo strukturo samo *fenomenološko opisati*. Heidegger meni, da je s tem »novim« izhodiščem premagana tradicionalna (metafizična) podvojenost sveta in človeka, subjekta in objekta, zavesti in stvari, s tem pa tudi tradicionalno nasprotje med idealizmom in materializmom. Tradicionalna ontologija je po Heideggerjevem mnenju to izvorno enotnost preskočila in zato tudi zašla v antinomije idealizma in materializma. Idealizem in materializem naj bi bila absolutizirala vsak po eno stran te izvorne enotnosti (idealizem zavest, subjekt; materializem svet, objekt) in si nato zaman prizadevala, da bi vzpostavila enotnost, ki sta jo sama porušila. Vse tako imenovane spoznavno teoretske aporije, v katere zaidemo, če skušamo pojasniti svet iz zavesti ali zavest iz sveta, po Heideggerjevem mnenju odpadejo, če izhajamo namesto iz absolutiziranih polov spoznavnega odnosa (se pravi od subjekta ali od objekta) iz preprostega vsakdanjega dejstva, ki ga sploh ni treba (teoretično) dokazovati ali utemeljevati, namreč, da je človek, dokler živi, vedno že ali še »v svetu«. Seveda pa človek ni »v« svetu, kakor je npr. stol »v« sobi ali knjiga »v« predahu, pa tudi ne kot neprizadet opazovalec, ki »motri« svet okrog sebe. Biti-v-svetu nima značaja »enega v drugem« ali »enega nasproti drugemu« in sploh ni nikakršen odnos, temveč — po Heideggerjevem mnenju — tisto, kar »je« *pred* vsakim odnosom in ki vsak odnos, vsako »razmerje« med človekom in »svetom« utemeljuje — izvorni fenomen, ki ima kot tak sicer svojo strukturo, ne pa elementov, ki bi mogli eksistirati tudi izven te strukture neodvisno drug od drugega.

Postavlja se vprašanje: ali je Heideggerjeva formula »biti-v-svetu« dejansko nova filozofska pozicija, ki se dviga iznad »tradicionalnega« nasprotja med idealizmom in materializmom in ki z enim mahom razrešuje vse antinomije, v katerih se je doslej gibala »tradicionalna« filozofija? Heidegger ima nedvomno prav, ko kritizira spekulativni postopek idealistične filozofije, ki skuša iz zavesti konstituirati svet in prav ima tudi v svoji kritiki metafizičnega materializma.

Prav tako ne more biti ugovora proti fenomenološkemu opisu človekove situacije v svetu, zlasti, če nam z njo uspe odkriti nekatere nove momente in vidike, ki so bili v dosedanji filozofiji neopaženi ali prezrti. Heideggerjeva eksistencialna analiza »tu-bití« nedvomno vsebuje take momente. Vendar pa pri tem ne smemo pozabiti na dvojce: da sta kritiko spekulativnega idealizma in metafizičnega materializma izvršila davno pred Heideggerjem Marx in Engels in to v mnogo širšem filozofskem in historičnem konceptu, kakor je mogel opraviti to Heidegger v okviru »mišljenja biti«. In drugič: da še tako dober fenomenološki opis strukture človekove situacije v svetu ne rešuje in tudi ne more rešiti vprašanja *ontičnega* statusa »konstitutivnih momentov« te strukture. Dokler proučujemo človekovo situacijo v svetu kot fenomen (čemur načelno ni mogoče ugovarjati), toliko časa se človek in svet seveda nujno »pojaviata« skupaj kot neločljiva »momenta« njegove strukture. Vendar iz tega še ne sledi, da *izven tega fenomena* posamezni njegovi strukturni momenti (npr. svet, narava, kozmos) ne morejo bivati samostojno, neodvisno od drugih delov strukture obravnavanega fenomena, npr. od vsakokratnega konkretnega posameznika (tu-bití) in njegovih »modusov« eksistiranja. Dokler smo pri *opisu* fenomena kot fenomena, toliko časa se vprašanje realitete zunanjega sveta ipd. res ne more postavljati, vendar samo zato, ker je to vprašanje izven horizonta obravnavanega fenomena samega. Toliko ima Heidegger prav. V »tradicionalni« terminologiji bi rekli: dokler obravnavamo problem spoznavnoteoretsko. Nekaj povsem drugega pa je, če trdimo, da se vprašanje realitete zunanjega sveta sploh ne more postavljati, oziroma da je tako vprašanje *nesmiselno*, ker smo v *fenomenu* (človekove situacije v svetu) odkrili neločljivost sveta od človeka in obratno. Tak zaključek je popolnoma nedopustno prekoračenje interpretacije fenomena samega, je »metafizična« teza par excellence.

Najvažnejše pa je tole: »biti-v-svetu« je tako po uvodni Heideggerjevi definiciji kot po eksistencialni analizi njegove strukture eksistencialna opredelitev človeka *kot posameznika*. Posameznik sicer tu ni več mišljen kot zavest, ki iz sebe konstruira svet, niti ni svet mišljen kot »korelat« zavesti (v Husserlovem smislu), se pravi kot dva pola *odnosa*, temveč kot nerazdvojljivo ENO, ki je pred vsakršno predikacijo. V njem so zapopadeni tako posameznik kot njegovo »okolje«, stvari, ki mu služijo in ki jih uporablja (Zuhandenes), drugi posamezniki in vsi človekovi parcialni »svetovi« (npr. svet umetnosti, svet glasbe itd.), narava in družba — *toda*, kar je pri

tem bistveno, vedno in izključno kot *eksistenciali*, se pravi: kot določila bivanja *posameznika*. V tem pogledu je poučna primerjava z marksistično izhodiščno pozicijo, kot sta jo Marx in Engels orisala že v »Nemški ideologiji« (in drugih, tudi poznejših spisih). Tudi Marx izhaja od *dejanskih* posameznikov, toda od posameznikov »v njihovem stvarnem življenjskem procesu, v njihovih empirično ugotovljenih medsebojnih odnosih... Predpostavke, s katerimi začenjamo — poudarja Marx — niso samovoljne dogme, temveč stvarni posamezniki, od katerih je mogoče abstrahirati samo v domišljiji... njihova dejavnost in njihovi materialni življenjski pogoji, tako tisti, v katerih so se znašli, kakor oni, ki so jih ustvarili s svojim delovanjem«.

Dejanski posameznik je Marxu vedno član določene socialne skupine na določeni stopnji družbenega razvoja v konkretni zgodovinski situaciji. Samo s svojo vključenostjo v konkretno družbeno strukturo obstoji posameznik kot dejanski individuum. Nasprotno pa je Heideggerjev dejanski posameznik, »tu-bit«, kljub vsem nasprotnim zagotovilom *abstraktni individuum*. Eksistencialna določila človekovega načina bivanja so zamišljena ravno kot določila posameznika *izven* njegove pripadnosti konkretni socialni skupini, neodvisno od konkretne socialne situacije. Tako npr. »pristno« in »nepristno« eksistiranje nista mišljena kot vzajemni rezultat pripadnosti in delovanja posameznika v konkretni socialni skupini, takega ali drugačnega družbenega angažmaja, malomeščanskega okolja ali revolucionarne situacije, ki v izjemnih okoliščinah zahteva od posameznika izjemno dejanje, temveč kot dva enako »izvorna« in drug od drugega neodvisna »modusa« človekovega eksistiranja. Eksistenciali si je zamislil Heidegger kot določila, ki opredeljujejo slehernega posameznika, sleherni vsakokratni »jaz« *ne glede na to*, v katerem času živi, kateri socialni skupini ali zgodovinski epohi pripada. Dejansko pa nosi večina eksistencialov (npr. tesnoba, anonimnost, podleganje diktaturi brezosebne, pa tudi »vest«, »krivda«, »odločnost« itd.) očitna znamenja docela konkretne družbene in zgodovinske situacije, predvsem v delu meščanske inteligence in srednjih slojev meščanstva po prvi in drugi svetovni vojni, posebej še v obdobju pred nastankom fašizma v Nemčiji. Ta zveza je tako očitna, da je skoraj ni mogoče spregledati in jo razen pravovernih hajdegerjancev priznavajo malone vsi, tudi »meščanski« interpretatorji Heideggerjeve filozofije. Popolna slepota »mišljenja biti« za konkretno družbeno pogojenost eksistencialov — in to kljub poudarjanju »zgodovinske« dimenzije tu-bit — je

ena najbolj paradoksalnih strani Heideggerjeve filozofske misli.

Tu bi bilo mogoče ugovarjati, da gre Heideggerju pač za nekaj povsem drugega kakor Marxu: Marxu za »razkrinkanje človekove samoodtujitve v njenih posvetnih oblikah« in praktično revolucioniranje sveta, Heideggerju za izdelavo in razkritje horizonta, v katerem se vprašanje o smislu biti more pojaviti kot *filozofsko vprašanje*. Ta ugovor velja le — in še to samo deloma — kolikor gre za vprašanje pravega razumevanja Heideggerjeve filozofske misli, ne more pa veljati za njeno kritično oceno. »Samo deloma« pa zato, ker »mišljenje biti« ne nastopa z nič manjšo ambicijo kot s prevrednotenjem celotne naše dosedanje predstave o smislu zgodovine in s tem tudi smisla revolucionarnega spreminjanja sveta sploh. Samo tisti, ki je pripravljen in sposoben slušati »nagovor biti«, je po Heideggerjevem mnenju »v toku zgodovine«. »Koliko jih je danes sposobnih za to, ne šteje nič.«

Od uvodne teze o enovitosti fenomena biti-v-svetu prehaja Heidegger k izčrpní eksistencialni analizi njegovih konstitutivnih »momentov«. Ti so »v svetu« (ne »svet«!), človek v modusu »povprečne vsakdanjosti« in »v-bit« (In-Sein) kot taka.

V nasprotju s tradicionalnim pojmovanjem sveta kot »univerzuma« v smislu ontične celotne vsega bivajočega, opredeljuje Heidegger »svet« kot tisto, »v čemer« vsakokratni posameznik kot tak »živi«. Heidegger tu izhaja iz predznanstvenega, »naravnega« pojma sveta, ki ga je skušal tematizirati že Husserl v zadnji fazi svojega razvoja kot tako imenovani »življenjski svet« (Lebenswelt). Človek »izvorno« ne dojema sveta kot kompleksa stvari, ki imajo taka ali drugačna objektivna, od človeka neodvisna svojstva, temveč kot orodja in surovine (Zuhandenes), ki vedno nečemu »služijo«, ki so tu zaradi »nečesa«, konec koncev zaradi človeka. Kladiivo je npr. zato, da z njim pribijem žebelj, žebelj zato, da nanj obesim sliko, slika zato, da krasi stanovanje itd. Ker pa ima vse, kar človek izdelata, poleg svojega »čemu« tudi svoj »iz česa« (material), je človeku v procesu dela hkrati »soodkrita« narava. Vendar človek tudi narave »izvorno« ne dojema kot nekaj objektivnega, po sebi obstoječega. Gozd je hosta, ki daje človeku les, reka vodna sila, ki žene mlin, veter je sapa v jadrih itd.

S tezo, da človekov prvotni odnos do sveta (korektnije: človekov način bivanja v svetu) ni teoretično spoznavanje, temveč prikritična dejavnost, se je Heidegger na videz najbolj približal marksističnemu pojmovanju človeka. Različni po-

skusi, opredeliti človeka kot »bitje prakse« imajo tu svoj izvor. Tu se ne moremo spuščati v vprašanje, ali in koliko so taki poskusi v skladu z avtentično Marxovo mislijo, oziroma koliko pomenijo ustvarjalno razvijanje Marxove misli dalje, koliko pa gre zgolj za poskus določene preinterpretacije Marxa v duhu Heideggerjevega mišljenja biti. Ne glede na spoznavnoteoretične implikacije, ki izvirajo iz te Heideggerjeve teze (in ki so vsekakor pomembne), je iz same Heideggerjeve analize fenomena biti-v-svetu mogoče dokazati, da je podobnost z marksizmom tu samo navidezna. To je razvidno že iz tega, da Heideggerju delo (Werk) ne pomeni konkretnega, zgodovinsko pogojenega produkcijskega odnosa (in ga zato v tej smeri tudi ne analizira), temveč eksistencialno določilo človeka kot posameznika. Zaradi tako zoženega zornega kota se mu tudi razmerje med »praktičnim«, z delovnim procesom še neločljivo povezanim »razumevanjem« smisla dela in med »zgolj teoretičnim«, znanstvenim spoznavanjem ne pokaže kot naravna posledica zgodovinsko nastale delitve dela (z vsemi alienativnimi posledicami, ki iz tega izhajajo), temveč kot povsem nedoločena in nepojasnjena »usodnost« v »dogajanju same biti«.

Prav isto velja tudi za Heideggerjeve analize »so-bivanja« »drugih« (ljudi) »v svetu«. Če Heidegger svečano proglasa bit posameznika za »so-bit« in če nato z eksistencialno analizo sobivanja dožene nekatere splošno znane aspekte medčloveških odnosov, ki jih vrh tega brez vsake utemeljitve proglasi za bistvo »sobivanja« sploh, tedaj mora vsakdo, ki ima količkaj vpogleda v neskončno bogastvo interpersonalnih odnosov (posebej še sociolog ali psiholog) samo skomigniti z rameni. Dejansko so vse te analize en sam krčevit napor, strpati generično bogastvo človekovih družbenih odnosov v Prokrustovo posteljo eksistencialov in tako utemeljiti immanentistično tezo o neločljivosti konstitutivnih elementov fenomena »biti-v-svetu«. To velja celo za tiste momente, v katerih je Heideggerjeva misel nesporno pronicljiva in kjer je Heideggerju uspelo pokazati na nekatere pojavne oblike alienacijskih struktur sodobnega človeka. Prostor nam tu ne dopušča, da bi mogli obširneje orisati te vidike Heideggerjevih analiz, zato se bomo omejili samo na dva primera.

Kot smo že omenili, razlikuje Heidegger dva temeljna modusa človekovega bivanja v svetu: nepristno in pristno eksistiranje. V modusu »nepristnega« eksistiranja podlega posameznik diktaturi brezosebnega, misli, kakor »se« misli, govori, kakor »se« govori, ravna, kakor »se« ravna, skratka misli in se obnaša, kakor »se« misli in »se« obnaša. Kdo je ta »se«

(»man«)? Vsi in nihče. To je karakteristika človeka v modusu »povprečne vsakdanjosti«, v katerem ni nihče »on sam«, pa tudi noben določen »drugi«. Pojavne oblike tega modusa so govoričenje, hlastanje po novem in dvoumnost. »Se« odvezuje človeka od njegove odgovornosti (do sebe in drugih), ga odtuja od samega sebe in hkrati pomirja. Človek je odtujen samemu sebi in »zapadel« svetu. To eksistencialno stanje imenuje Heidegger »Verfallen« (zapadlost).

Ne more biti dvoma, da je »povprečna vsakdanjost«, ki jo označuje Heidegger kot enega izmed temeljnih »modusov« človekovega bivanja, tipično malomeščansko okolje. Tudi ne more biti dvoma, da Heidegger tu opisuje nekatere momente človekove odtujenosti, kakor se pojavljajo v socialnem stratumu, ki ga navadno označujemo kot malomeščanskega. Postavlja se vprašanje: ali so oznake, ki jih navaja Heidegger, v resnici *bistvene* karakteristike opisane socialne situacije in ne poljubno (bolje rečeno samovoljno) izbrani momenti, ki bi jim bilo mogoče dodati še vrsto drugih? Zakaj naj bi bile prav one konstitutivni momenti opisane situacije in celo vsakega posameznika v takem okolju? Na taka in podobna vprašanja, ki se zastavljajo ob branju Heideggerjevih eksistencialnih analiz, ne najdemo v Heideggerjevih spisih nobenega odgovora. Seveda bi bilo mogoče tu ugovarjati, da Heideggerju ne gre za analizo socialnih fenomenov in da zato eksistencialne analize ne potrebujejo nikakršnih socioloških utemeljitev. Ta ugovor velja le, kolikor Heideggerjevo koncepcijo človeka vnaprej sprejmemo. Kolikor tega ne storimo, kolikor skušamo ostati do nje kritični, ne moremo mimo dejstva, da Heidegger tu opisuje povsem konkretno strukturo človekovega ponašanja, ki jo je treba kot tako proučiti v vsej njeni kompleksnosti, ne pa samovoljno izdvojiti iz nje posamezne momente in jih brez kakršnekoli utemeljitve proglasiti za »eksistencialna določila bivanja« posameznika sploh. Heidegger je tu ne samo pod nivojem Marxove teorije alienacije, temveč celo pod nivojem sodobne *empirične sociologije*, kar se *filozofski* poziciji, ki mora per definitionem stati *više* od empirije, ne sme zgoditi.

Prav ob teh analizah se posebno jasno pokaže razlika med Marxovo teorijo alienacije ter Heideggerjevimi opisi posameznih alienacijskih fenomenov. Medtem ko je Marx v teoriji alienacije pokazal na *dejanske* ekonomske in socialne *vzroke* odtujenosti človeka (s čimer je odprl možnost za neomenjeno vrsto nadaljnjih ekonomskih, socioloških in drugih raziskav vključno z njihovimi *filozofskimi* osmislitvami), je Heidegger reduciral celotno problematiko na pojem neprist-

nega eksistiranja kot enega izmed modusov bivanja vsakokratnega posameznika »v svetu«. In medtem, ko je Marx z razkritjem dejanskih družbenih vzrokov alienacije hkrati pokazal na zgodovinski izhod iz nje (z zahtevo po revolucionarni spremembi sveta), vidi Heidegger edino možnost, da se človek iztrže iz stanja »nepristnega eksistiranja«, v tem, da se zave svoje minljivosti, svoje končnosti in »samoodgovornosti« za svoj način bivanja. Kjer Marx vključuje posameznika v revolucionarno družbeno akcijo za odpravo alieniranih odnosov med ljudmi, tam prepušča Heidegger posameznika samemu sebi, soočajoč ga z njegovo eksistencialno stisko, z njegovo »vrženostjo« v bivanje. Ne revolucioniranje odtujenih družbenih odnosov, ne stvarna človekova akcija za odpravo vsega tistega, kar *povzroča* samoodtujenost človeka (z vsemi nevarnostmi in protislovji, ki jih to kot vsaka resnična človeška akcija nosi s seboj), temveč (eksistencialni) *strah* posameznika »pred« bivanjem v svetu in »za« svoje »bivanje« naj bi bil tisto, kar posameznika, a še to le kdaj pa kdaj, v nekakšnih eksistencialnih »svetlih trenutkih« dvigne iz stanja povprečne vsakdanjosti, neavtentičnosti v stanje eksistencialne pristnosti in samoosveščenosti. In ni naključje, da so se morali v luči takega do absurda priganega individualizma (pa najsi se še tako skriva za nedoločnostjo človekovega odnosa do »biti«) pokazati Heideggerju vsi *stvarni* družbeni naporji za humanizacijo človeških odnosov v taki meri iluzorni, da je mogel pisati izraz humanizem samo še med narekovaji. Ob tem pa se postavlja vprašanje, ki ga ni mogoče zamolčati: ali takšna filozofska orientacija, če jo sprejememo kot človekovo resnico, nujno ne pasivizira naprednih družbenih sil prav v trenutku, ko bi bila njihova beseda in akcija najbolj potrebna? Ali ne pomeni takšna filozofija (»če zajame množice«) prepuščati iniciativo in dajati proste roke političnim avanturistom (in za njimi stoječim reakcionarnim silam), ki v nasprotju s »filozofirajočim« posameznikom zelo dobro vedo, kaj hočejo, in ki svoje cilje brez vsakih »filozofskih« skrupulov tudi uresničujejo? Ali ni bila prav takšna orientacija dela nemške inteligence *tudi* eden izmed členov v verigi pogojev, ki so olajšali nemškemu nacizmu osvojitve oblasti (z vsemi nepreglednimi posledicami, ki so iz tega nastale)? Da je Jaspers (kot drugi glavni predstavnik nemškega eksistencializma) obsodil nacizem in po prihodu Hitlerja na oblast emigriral iz Nemčije, medtem ko je Heidegger Hitlerjev prihod na oblast pozdravil ter celo postal član nacistične stranke, je morda naključje, ki ga ni mogoče izpeljati iz njune filozofske pozicije. Ni pa naključje, da so Heidegger-

jeve (pa tudi Jaspersove) filozofske ideje pomagale ustvarjati klimo, ki je hromila odpornost nemške progresivne inteligence v najusodnejšem času. Morda navajanje teh dejstev ne spada v strokovno filozofsko analizo nekega filozofema. Vsekakor pa spada v oceno njegove družbene vloge. Seveda osvetljujejo *ta* dejstva samo en vidik družbene vloge eksistencializma. Ko to ugotavljamo, moramo hkrati poudariti, da so imele eksistencialistične (tudi Heideggerjeve) ideje v drugih okoliščinah in zgodovinskih situacijah tudi določeno progresivno vlogo (tako npr. v osvobajanju dela marksistično usmerjene inteligence izpod vpliva stalinizma). Za kompleksno oceno družbene vloge eksistencializma bi bila seveda potrebna vrsta posebnih raziskav, kar presega možnosti te razprave. Tu nam je šlo le za to, da pokažemo, kakšne možne (pa tudi dejanske) družbene posledice rezultirajo iz določene filozofske teze.

Eksistencialnemu stanju strahu ali boljše tesnobe (Angst) pripisuje Heidegger dvojno vlogo: eksistencialna tesnoba je tisto, kar žene posameznika, da beži od sebe v »povprečno vsakdanjost«, v zavetje »brezosebnega« »se«, utapljač svoj nemir v množici prehitevajočih se vsakdanjih opravil, potreb in ciljev. Celo smrt kot »najlastnejša človekova možnost« je tu ponižana v dogodek, ki bo sicer nujno nekoč nastopil, ki »se« bo zgoditi, kakor »se« pač vedno in vsakomur dogaja, ki pa nima kot tak nikakršnega pomena in vpliva na človekovo življenje (dokler človek živi, dokler je »smrt še daleč«). Na drugi strani pa prav eksistencialna tesnoba neprenehoma opozarja človeka, da pehanje v vsakdanji povprečnosti ni človekov »pravi dom«, da je zavetje, ki mu ga nudi, navidezno in varljivo, da je eksistenca človeka krhka in minljiva: pred njim ni nič, za njim nič. Brez svojega »pristanka« je bil ob rojstvu vržen v bivanje, v ta svoj »tu«, ki se ga plaši in hkrati boji zanj. »Tesnoba« je ločnica in obnem vez med pristnim in nepristnim eksistiranjem: človeka meče v različne moduse neavtentičnega bivanja, pa spet kliče odondod k samemu sebi, v njegov »pravi jaz«.

Od analiz posameznih konstitutivnih momentov fenomena »biti-v-svetu« (ki jih tu ne moremo niti približno orisati), se Heidegger vrača k vprašanju enotnosti opisanih eksistencialnih struktur. Uvodoma je bil človek opredeljen kot tisto bivajoče, ki mu v njegovem bivanju *gre* za bit. Ta »gre za« (»es geht um...«), ki prežema in nosi celotno eksistencialno strukturo človeka (»tu-bit«) opredeli Heidegger z izrazom »skrb« (Sorge). Skrb tu ni mišljena kot nasprotje

lahkomiselnosti ali kaj podobnega, temveč kot eksistencialna celotnost opisanih strukturnih momentov.

Temeljna eksistencialna opredelitev človeka je svoboda izbire, biti ali ne biti »on sam« (das Freisein für das eigenste Seinkönnen), se pravi možnost izbire pristnega ali nepristnega eksistiranja. Tesnoba ni nič drugega kot eksistencialni izraz te človekove svobode. Možnost izbire (bivati avtentično ali neavtentično) pa nosi s seboj možnost in nujnost anticipacije, projekta: človek je vedno že »naprej« od tistega, kar v vsakem posameznem trenutku dejansko je, človek neprenehoma prehaja, transcendirata samega sebe, se pravi: *je že*, kar *še* bo in *ni* več, kar je *še*. Protislovnost te izjave izraža protislovnost človekove situacije v svetu, specifičnost človeške eksistence nasproti vsem drugim načinom bivanja. Če bi bil človek »samo to, kar je«, se pravi, če bi imel vnaprej dano in nespremenljivo naravo, če ne bi bilo od njega samega odvisno, kaj, oziroma točneje, *kdo je* (in *bo*), tedaj ne bi za stran svoje »eksistence« doživljal nobene »tesnobe« in ga tudi ne bi nič »skrbela«.

Fenomen »skrbi« je žarišče, iz katerega izhajajo in v katerem se združujejo vsi konstitutivni momenti človekove situacije v svetu: fakticiteta (človekova vrženost v svet, kar pomeni — biti vedno že v svetu), eksistenca (biti »naprej« od tega, kar že je) in »zapadlost« svetu (biti »pri stvareh«, v neavtentičnem modusu povprečne vsakdanjosti). Da bi izrazil neločljivost konstitutivnih momentov fenomena skrbi in hkrati njegovo »celotnost«, je Heidegger uporabil običajnemu bralcu grozo vzbujajoči izraz (pravilneje jezikovni monstrum): »biti-si-že-vnaprej-v(svetu)-kot-bit-pri« (stvareh) — (Sich-vorweg-schon-sein-in-als-Sein-bei).

Teza o človeku kot »transcendenci«, kot bitju, ki prehaja, »transcendirata« samega sebe v obeh smereh časa — nasproti prihodnosti in preteklosti, s čimer sploh šele postaja mogoča resnična zgodovina in zgodovinskost vsakokratne človekove odločitve, je ena najproduktivnejših idej Heideggerjeve filozofske misli in eksistencializma sploh. Žal ostaja ta ideja v »mišljenju biti« zaradi zožitve pogleda izključno na individualno neizkoriščena, nedomišljena v svojih dejanskih družbenih konsekvencah. Redukcija generičnega na individualno se še enkrat izkaže kot filter, ki enostransko izdvoji del problematike in s tem bistveno popači sliko.

To se najjasneje pokaže prav ob Heideggerjevih analizah časovne in zgodovinske strukturiranosti »dejanskega« posameznika. Ni naključje, da igra v teh analizah odločilno vlogo prav individualna smrt kot neprekoračljiva meja posamez-

nika. In tudi ni naključje, da se realne družbene možnosti in naporu zgodovinskega človeka, da »transcendira« svojo odtujenost, da se »projicira« iz bodočnosti (iz vizije komunizma kot »rešitve uganke zgodovine« — Marx), pokaže — v luči tako zožene optike — zgolj kot eksistencialna določila »pristnega eksistiranja« abstraktnega posameznika, ki je kot tak kljub vsemu miselnemu naporu, da se *iz njega* pojasni in reši smisel zgodovine, dejansko izven zgodovine.

Toda vrnimo se k Heideggerjevimi analizam. Konstitutivni momenti fenomena skrbi kot »biti-tu-bit« (fakticiteta, eksistenca in zapadlost) že dajejo slutiti časovno trodimenzionalnost človekovega bivanja v svetu: fakticiteta, vrženost v bivanje — preteklost, eksistenca, prehajanje — prihodnost, zapadlost (povprečni vsakdanjosti) — sedanjost. Vendar je v modusu povprečne vsakdanjosti časovno bistvo človeka prikrito. Sicer mora človek tudi v tem modusu računati s časom. Vendar pojmuje čas zgolj kot enodimenzionalni kontinuum zaporednih trenutkov, v katerem je sedanjost prostorno ločena od preteklosti in prihodnosti. Sedanjost, preteklost in prihodnost so tri pristorno ločene, med seboj neodvisne točke časovnega kontinuuma. Takšno »fizikalno« pojmovanje časa je izraz človekove zapadlosti »stvarem« in je tudi narejeno po meri stvari. To »vulgarno« pojmovanje časa je iz modusa povprečne vsakdanjosti prešlo v običajno mišljenje in znanost in je po Heideggerjevem mnenju v istem smislu produkt metafizike kot korespondenčna teorija resnice. Pravo bistvo časa se nam odkrije šele v eksistencialni analizi dejanskega posameznika. »Pravi« čas ni neskončna vrsta kvantitativno enakih trenutkov, ki sledijo drug drugemu, temveč vsakokratna enotnost sedanjosti, preteklosti in prihodnosti v okviru končne človeške eksistence in je kot tak tudi sam *končen*. Čas je »izvorno« bistvena možnost človeka, da prehaja, transcendira sedanjost kot sedanjost, vključujoč vanjo preteklost in prihodnost kot konstitutivne momente fenomena biti-v-svetu. V tem smislu označuje Heidegger vse tri »čase« kot ekstaze časnosti. Za razliko od običajnega pojmovanja, da je sedanjost določena po preteklosti, izvaja Heidegger iz eksistencialne analize fenomena časnosti zaključek, da je sedanjost izvorno določena predvsem po prihodnosti. Prihodnost tu ni mišljena »fizikalno« kot neskončni niz bodočih dogodkov, ki nimajo s sedanjostjo nobene zveze, temveč »ekstatično« kot pričujočnost bodočega v sedanjem. Seveda je to mogoče le ob predpostavki, da je »izvorni« čas končan.

Pričujočnost bodočega v sedanjem bi bilo mogoče predvsem razumeti kot (še ne uresničeni) projekt, vizijo, ki jo

človek projecira v prihodnost in ki od tam odločilno vpliva na človekovo ravnanje v »sedanjosti«. Bistvo časa bi bila tedaj svoboda. Tako pojmovanje časa vsekakor odpira nove poglede na zgodovino. Vendar Heidegger tudi tu zoži horizont na individualno: tisto, kar je iz prihodnosti nenehoma navzoče v sedanjosti kot določujoči moment, je neizprosna gotovost smrti. Smrti pripisuje Heidegger bistveno drugačno vlogo kot tradicionalna filozofija. Smrt ni dogodek, ki »nasiloma« od zunaj pretrga »nit življenja«, temveč neločljivi sestavni del, bistvo življenja samega. Smrt ne pomeni, da ima življenje konec, temveč, da je življenje samo končno. Ali kakor pravi Heidegger: smrt ni konec bivanja (Zu-Ende-sein), temveč bivanje za konec (Sein zum Ende). Zavest smrti spremlja človeka skozi vse življenje, od trenutka, ko se kot otrok prvič zave, da bo moral umreti, pa do poslednjega diha. Prav strah pred smrtjo je najmočnejši nagib, ki peha človeka y različne moduse nepristnega eksistiranja, v katerem celo smrt izgublja svojo pristnost in se odriva v megleno bodočnost kot nekaj, kar »se« bo pač nekoč zgodilo, kar pa nima v »sedanjosti« nobenega pomena. Človek s tem pravzaprav odganja od sebe misel, da lahko nastopi smrt vsak trenutek. Posledica tega je, da človek prav vrednosti in pomena »trenutka« ne zna pravilno oceniti, temveč gleda nanj kot na (časovno) brezdimenzionalno točko, ki se počasneje ali hitreje pomika po časovnem kontinuumu, ki pa sama zase nič ne pomeni. Takšno pojmovanje bi bilo upravičeno le, ko bi bilo človeško življenje neskončno dolgo, ali če bi človek vsaj lahko računal z absolutno gotovostjo, da smrt v nekem časovnem obdobju ni mogoča. Prav dejstvo, da lahko smrt nastopi vsak trenutek, da se vsak trenutek lahko človekovo življenje konča, daje slehernemu trenutku človeškega življenja neponovljivo vrednost in veličino. To pa pomeni, da človek more in celo *mora*, kolikor hoče bivati avtentično, v vsakem trenutku zgoščeno doživljati celotno svoje življenje (preteklost, sedanjost in prihodnost). Takšno maksimalno zgostitev celotnega življenja v eni sami točki, v enem samem »eksistencialnem« trenutku, imenuje Heidegger odločnost (Entschlossenheit). V eksistencialu odločnosti doživlja človek smrt kot svojo »najlastnejšo možnost«, kot tisto, kar daje vsakemu trenutku njegovega življenja (in s tem življenju kot celoti) neponovljivo vrednost »edinstvenega«. V tem smislu opredeli Heidegger bistvo pristnega eksistiranja kot »bivanje-k-smrti«. (Sein-zum-Tode.) Ni dvoma, da spadajo Heideggerjeve analize fenomena smrti (ki jih tu žal ne moremo obnoviti) med najprivlačnejše strani Heideggerjeve filozofije. Pro-

blematika smrti zadeva vsakega posameznika v njegovem najobčutljivejšem jedru in je kot taka vedno znova vir filozofskega (pa tudi znanstvenega) in umetniškega navdiha. Vendar pa ni mogoče prezreti dejstva, da je problematika smrti v Heideggerjevih eksistencialnih analizah osvetljena (in reševana) izključno iz zornega kota individualne človeške eksistence, vsakokratnega »mene samega«, izven povezave z generičnim bistvom in smislom človeškega življenja. Velika Prešernova misel: »Der Mensch muß untergehen, die Menschheit bleibt« (»Človeka smrt požanje, /človeštva ne; naprej/ z njim, kar je storil zanje, /živelo bo vselej.«) v Heideggerjevi konceptiji smrti nima mesta: Heidegger skuša premagati (navidezno) nesmiselnost smrti posameznika s tem, da jo vključi v smisel individualnega življenja. Ta ideja nedvomno odpira nove poglede na problem življenja in smrti. Vendar pa jih — v Heideggerjevi interpretaciji — hkrati tudi zapira. Teža smrti je prevelika, da bi jo posameznik mogel premagati s *pozo* (formo) odločnosti eksistencialnega trenutka. Potrebna je *vsečina*, ta pa mora segati, da bi vzdržala težo smrti, čez individualno v generično: samo kdor živi »za človeštvo« — »vstane k življenju, ko omahne v smrt«, v »samem sebi« posameznik nikoli ne more najti moči, da bi brez strahu pogledal smrti v obraz. Iz horizonta posameznika se mora smrt vedno zdeti kot »okrutna zmaga rodu nad posameznikom« (Marx). Kot taka je navidez v protislovju z enotnostjo individualnega in generičnega. »Vendar — nadaljuje Marx svojo misel — vsak posameznik je samo določeno generično bitje in kot tako smrtno.«

Eksistencialni »trenutki« odločnosti, v katerih posameznik »hiti smrti nasproti« kot svoji »najlastnejši možnosti« in v katerih je zgoščeno celotno človekovo življenje, so podobni svetlim točkam, ki se dvigajo iz sivine brezosebne povprečne vsakdanjosti. Med njimi ni nikakršne kontinuitete, nikakršne vzročne, časovno-prostorne povezanosti. Kakor bleščeči vršaci gorà so, ki se dvigajo iz meglenega morja, vsak zase edinstven in neponovljiv, vsakteri vreden več kot cela obdobja životarjenja v vsakdanji povprečnosti. Enkratna neponovljivost velikih zgodovinskih odločitev ima tak značaj. Iz te vizije vstaja Kierkegaardova zamisel človeka kot niza med seboj nepovezanih »eksistencialnih« trenutkov, izmed katerih je vsak svet zase, in hkrati lik Nietzschejevega nadčloveka.

Kakor je objektivni (fizikalni) čas zgolj derivat doživljajskega (eksistencialnega) časa, tako je po Heideggerjevem mnenju tudi objektivno zgodovinsko dogajanje (svetovna zgodovina) zgolj derivat »zgodovinskosti« vsakokratnega posa-

meznika. Z drugimi besedami: zgodovina ni nosilec »zgodovinskega« posameznika, temveč nasprotno — zgodovinski posameznik je nosilec zgodovine. Samo zato, ker je »zgodovinskost« konstitutivni moment posameznika (tu-bit), je svetovna zgodovina sploh mogoča. Daljnosežnost te Heideggerjeve teze (ki je fundamentalna teza eksistencializma sploh) se pokaže posebno jasno v primerjavi s Heglovim pojmovanjem odnosa med posameznikom in zgodovino. Medtem ko je pri Heglu posameznik izginjajoči moment v zgodovinskem gibanju absolutnega duha in kot tak docela podrejen objektivnemu mehanizmu svetovne zgodovine, je v eksistencializmu posameznik znova rehabilitiran kot ustvarjalec zgodovine. Žal pa si Heidegger s preinterpretacijo zgodovinskega v eksistencialno, z redukcijo generičnega na individualno tudi tu zapre pot do vpogleda v izredne možnosti, ki jih vsebuje ta teza.

Heidegger je v tem pogledu pravi Heglov antipod. Heglu je zgodovinsko gibanje svetovnega duha vse, posameznik nič. Heideggerju je posameznik (»tu-bit«) vse, svetovna zgodovina nič. Vendar sta pri Heglu posameznik in zgodovina, individualno in generično posredovana s pojmom posebnega, kar je omogočilo Heglu, da je pritegnil v svoje analize neizčrpno bogastvo konkretnih zgodovinskih manifestacij človeka, medtem ko je Heidegger z absolutizacijo individualnega obtičal v praznem formalizmu. Tu se znova pokaže: individualno, oropano generičnega, ni nič manj abstraktno in formalistično kot generično, oropano individualnega.

Prav v svojih analizah historične dimenzije človeka je Heidegger najmanj prepričljiv. Ali je mogoče pojasniti smisel svetovne zgodovine iz končnosti individualne človeške eksistence, iz njenega odnosa do individualne smrti? Ali je »zgodovinskost« posameznika, pojmovana eksistencialno kot moment fenomena »skrbi«, zadovoljiva osnova, da se iz nje pojasni celotna človeška zgodovina z vso neizčrpnostjo njenih pojavnih oblik? Ali je koncepcija zgodovine, zamišljena vse-skozi in izključno iz zornega kota končnosti vsakokratnega posameznika, zmožna dati človeku kakršnokoli orientacijo v njegovih konkretnih zgodovinskih odločitvah? Ali je naključje, da se je Heidegger sam tako korenito »zmotil« v svoji oceni nacistične »revolucije« v Nemčiji in jo — vsaj v prvih letih njenega obstoja — označil kot »popoln preobrat nemškega bivanja« (eine völlige Umwälzung des deutschen Daseins), se pravi prav kot tisto, kar je v poznejših spisih imenoval preobrat v bistvu človeka sploh? Ali se je mogoče zadovoljiti s pojasnilom, ki ga je dal po vojni v zborniku z naslovom »Holzwege«, kjer beremo, da se človek v oceni

zgodovinskih dogodkov »nujno« moti, ker se »bit« odteguje človeku prav takrat, ko se razkriva v bivajočem, s čimer zavaja bivajoče v zmoto in da spada zato »zmota« k bistvu resnice? Da je »bit« sama tista, ki se v bivajoči zgodovini skriva in da »ustreza« zato zmota človeka (Sichversehen des Menschen) skritosti biti (Sichverbergen des Seins)?*

Individualizem Heideggerjevega pojmovanja »zgodovinskega« v človeku prihaja posebno jasno na dan v izpeljavi »zgodovinskosti« iz eksistenciala »odločnosti«. Odločnost opredeljuje Heidegger kot zvestobo eksistentnega človeka do »samega sebe«. Za razliko od »neprave« zgodovinskosti, ki je modus povprečne vsakdanjosti in v kateri človek hlasta za tistim, kar mu vsakdanjost »dvoumno« nudi, se »prava« zgodovinskost poraja v neponovljivi enkratnosti eksistencialnega trenutka, v eksistencialnem stanju odločnosti, v katerem se eksistenca — odpirajoč se prihodnosti — sooča s smrtjo kot svojo najlastnejšo možnostjo ter se od nje vrača k enkratnim eksistencialnim odločitvam preteklosti. Kolikor bolj se človek odpira prihodnosti, toliko avtentičneje dojema tudi eksistencialne možnosti preteklosti, toliko bolj se približuje zgodovinski resnici, toliko bolj »zgodovinski« postaja. Zato je tudi v zgodovinskem dogajanju izvorna dimenzija prihodnost. Ta misel je nedvomno pomembna, če bi jo premislili v širšem zgodovinskem kontekstu. Heidegger jo tudi tu prepogne v individualno: skrita osnova zgodovinskosti tu-bitī — poudarja Heidegger — je pristna bit k smrti (das eigentliche Sein zum Tode), t. j. končnost človekove eksistence. Heidegger skuša vzpostaviti most med prihodnostjo in preteklostjo, da bi se izognil »neavtentičnosti« zdajšnjega. Toda »prihodnost« in »preteklost« tu nista mišljeni kot realni zgodovinski dimenziji, temveč kot »ekstazi« vsakokratne človeške eksistence. »Dediščina« preteklosti, iz katere črpa posameznik (tu-bit) možnosti za pristno eksistiranje, ni generično izkustvo zgodovinskega človeštva, temveč minuli eksistencialni trenutki, trenutki eksistencialne »odločnosti« kot »ekstatične« zgostitve človekovega bivanja v eni sami točki. V teh točkah sta preteklost in prihodnost enako izvorni in prehajata druga v drugo. »Izgubljenost v brezosebnem in svetovnozgodovinskem se je izkazala kot beg pred smrtjo. Ta beg pred ... razkriva bit k smrti kot osnovno določilo skrbi. Prehitevajoča odločnost vnaša bit k smrti v pristno eksistenco. Dogajanje te odločnosti ... smo opredelili kot pristno zgodovinskost.« In na drugem mestu: »Samo prava časnost, ki je hkrati končna, je

* Prim. Löwith, Heidegger, Denker in dürftiger Zeit, str. 50–52.

razlog, da je nekaj takega kot usoda, t. j. pristna zgodovinskost, sploh mogoče.«

Ne more biti dvoma: »zgodovinskost« je tu mišljena kot eksistencialna struktura posameznika. Cilj, ki si ga je zastavil Heidegger, je bil pokazati, da je smisel biti človeka mogoče pojasniti le iz dimenzije časa. Ker pa je bil sam pojem časa dobljen iz eksistencialne analize človeka, smo se na koncu znašli v krogu. Toda prvotna naloga ni bila razpravljati o smislu biti človeka. Heideggerjeva uvodna predpostavka je bila: z rešitvijo problema smisla biti človeka pripraviti tla za rešitev vprašanja o smislu biti nasploh. Heidegger je končal prvi del svojega osnovnega dela »Bit in čas« v prepričanju, da je prvo nalogo zadovoljivo rešil. Pokazalo naj bi se, da je horizont, v katerem je mogoče postaviti vprašanje o smislu biti človeka, čas. Toda ne objektivni čas prirodno-zgodovinskega dogajanja, temveč končni, eksistencialno opredeljeni »izvorni« čas vsakokratnega posameznika. Ali vodi od izvornega časa pot k smislu biti? — se vprašuje Heidegger v zadnjem paragrafu »Biti in časa«. »Ali se bo pokazal čas sam tudi kot horizont biti sploh?«

In naše vprašanje: ali je bilo vprašanje o smislu biti človeka v prvem delu »Biti in časa« res zadovoljivo rešeno? Ali je bilo sploh pravilno zastavljeno? Ali ni krog, v katerem smo se znašli na koncu, tautologija, in sicer neplodna tautologija, ki je nastala kot posledica redukcije generičnega na individualno in absolutizacije individualnega kot individualnega? Ali bo Heideggerju v drugi fazi njegovega miselnega razvoja uspelo prebiti ta krog? Ali je to razlog, da je ostalo glavno Heideggerjevo filozofsko delo (»Bit in čas«) nedokončano? Na ta vprašanja ni mogoče odgovoriti iz horizonta »Biti in časa«. Pritegniti bo treba v presojo Heideggerjeva dela iz druge faze njegovega razvoja — kolikor je taka periodizacija seveda upravičena. To pa je že problematika naslednjega poglavja.

IGOR VRIŠER

Dileme regionalnega planiranja pri nas

V dnevnem časopisju beremo, da je naš republiški izvršni svet na eni svojih sej obravnaval osnutek zakona o regionalnem prostorskem planiranju in da bado ta osnutek v kratkem obravnavali skupščinski odbori. To poročilo nas ni presenetilo. V strokovnih urbanističnih krogih so zahtevo po ustreznem predpisu na področju regionalnega načrtovanja postavljali že več let, pa tudi drugi strokovnjaki, katerih delo je povezano s prostorom, pokrajino, so opozarjali, da brez regionalnih smernic ni mogoče uspešno uravnavati družbenoekonomskega razvoja. Priznati je treba, da se je naposled zamisel o regionalnem prostorskem načrtovanju do neke mere uveljavila celo v širši javnosti. S takšnim predpisom bi torej v naši republiki po nekaj bolj ali manj uspelih poskusih, da bi izdelali regionalne načrte za nekatera območja SR Slovenije (nekdanji ljubljanski okraj, Koprsko primorje, Bovška kotlina in HC Trnovo) oziroma za nekatere predele v Jugoslaviji (Hrvatsko Zagorje — Kotar Krapina, splitski okraj, reški okraj, HC Djerdap itd.), ravnali po zgledu številnih evropskih in drugih držav in tudi pri nas uvedli regionalno prostorsko planiranje kot instrument družbenoekonomske politike.

Za to, da se sprejme takšen zakonski ukrep, govori več razlogov. Poglejmo si nekatere! Najbolj upravičena je misel, da pri nas kljub raznim zakonom čedalje manj gospodarno ravnamo s slovensko pokrajino. Temu anarhičnemu razvoju niso kos niti različni urbanistični ukrepi niti predpisi, ki varujejo pred zazidavo varnostne pasove ob komunikacijah kmetijsko zemljo ali druga posebej zavarovana območja. Čedalje več je neusklajenih ali celo med seboj izključujočih se posegov v pokrajino (npr. graditev koprškega pristanišča in industrijske cone ter razvoj turizma na ankaranski obali), nejasnosti glede osnovnega koncepta (npr. v cestnem omrežju

in energetiki), nerazjasnjenih situacij glede odgovornosti (npr. izvedba hidromelioracijskih del na Barju) itd. Vse to in številne črne gradnje zasebnikov ali, kar je še huje, različnih predstavnikov socialističnega sektorja groze, da bodo spremenile nekatere dele slovenske pokrajine ali kar vseh njenih 20.253 km² v kaotično zmes urbaniziranih, polurbaniziranih in docela agrarnih elementov. Najbolj nevarno je, da si s tem kaosom žagamo vejo, na kateri sedimo, in si uničujemo lastni življenjski prostor. Vzroki za takšen razvoj so seveda bolj ali manj znani in jih ni treba vnovič navajati.

Drugi zelo upravičen razlog je čedalje hitrejša družbena preobrazba Slovenije. Industrializacija, ki se je začela po vojni, je z vrsto kvantitativnih sprememb povzročila kvaliteten skok v družbenem razvoju: deagrarizacijo in urbanizacijo. Ta dva procesa prinašata v zadnjih letih popolnoma nove elemente in povzročata novo vrednotenje pokrajinskih prvin, ki se jih pogosto zavemo s precejšnjo zamudo in s še večjo zamudo nanje reagiramo (npr. razseljevanje hribovitih predelov, razvoj cestnega prometa, gradnja cest in gradnja garaž, težnja po zidavi eno- ali dvodružinskih hišic). Zelo tehten razlog je tudi vključevanje Jugoslavije in še posebej Slovenije v mednarodno delitev dela. Čedalje tesnejši stiki s sosedi zahtevajo, da tudi v regionalno-prostorski politiki pravočasno predvidimo ugodne in neprijetne posledice. Bolj in bolj je očitno, da tudi za naše ozemlje velja, da postaja sodobni svet zelo tesno povezan. Naši sosedi so vključeni v velike gospodarskopolitične skupnosti, ki temeljito in premišljeno, predvsem z vidika širšega prostora, načrtujejo svoj ekonomski razvoj. Glede na to je neopravičljivo, da se znajdemo ob raznih njihovih predlogih popolnoma nepripravljeni (npr. zamisel ceste Ljubljana—Palmanova, sovjetska ponudba Avstriji za napeljavo plinovoda). Regionalnemu planiranju v prid govori tudi spoznanje, da je gospodarski načrt eno, njegova uresničitev v pokrajini pa nekaj čisto drugega. Tu v pokrajini ali v njenem delu — v regiji, se razne zamisli srečujejo z naravnimi možnostmi, populacijskimi in sociološkimi problemi, z dejstvom, da obstaja v pokrajini že zgrajena infrastruktura, ali da je sploh ni ali pa da je pomanjkljiva, nalete na različne lokalistične težnje in podobno. Ti in še mnogi drugi dejavniki lahko marsikatero dobro zamišljeno akcijo onemogočijo ali, kar je pri nas prav pogosto, vsaj zavro.

Razlogov, ki govore v prid regionalnemu planiranju, bi lahko našteali še veliko. Kljub tem pozitivnim vidikom, ali natančneje — prav življenjski nujnosti, ki nas navaja k temu,

da uporabimo prostorsko načrtovanje kot instrument politike in upravljanja, nas postavlja uvedba regionalnega prostorskega načrtovanja pred nekatere dileme. Še več, če se te dileme in problemi ne razjasnijo, lahko to bistveno ogrozi uspešnost regionalnega planiranja in ga degradira na stopnjo nepotrebne birokratske navlake.

Prva dilema našega regionalnega planiranja izhaja, po mojem mnenju, iz napačnega prepričanja, da *dajejo vsakokratni družbeni plani zadosti napotkov in smernic za urejanje prostora*. To prepričanje je zmotno v dveh pogledih. Predvsem so družbeni plani pri nas kratkoročni in le izjemoma srednjeročni, to se pravi, da veljajo za dobo enega leta oziroma za 5—10 let. Nasprotno temu zahteva edina doslej zakonsko utemeljena oblika prostorskega načrtovanja — urbanistično načrtovanje — projektiranje za 20—30 let naprej. Na podlagi tega se mi zdi popolnoma logično, da bo tudi za regionalne načrte moral veljati isti rok, to je 20—30 let, sicer bo organska zveza med regionalnim in urbanističnim načrtovanjem zgubila svoj smisel. Različna planska obdobja pri družbenem in pri prostorskem načrtovanju imajo svoj izvor v različni vsebini obeh zvrsti načrtovanja. Razmeroma težavno je napovedovati družbeni in ekonomski razvoj za daljša obdobja. Kdo med našimi gospodarstveniki bi si upal postaviti natančno prognozo ekonomskega razvoja za prihodnjih trideset let? Pri prostorskem načrtovanju je čas 20—30 let najkrajše možno obdobje, saj objekti, ki jih gradimo v pokrajini: hiše, komunalne naprave, komunikacije itd., trajajo več kot 50 let ali celo nad 100 let. Neskladje med obema vrstama načrtovanja je tako občutno, da se zaradi tega zdijo napotila o tem, da mora biti regionalni plan v soglasju z družbenim planom, popolnoma iluzorna ali celo nesmiselna za prostorsko načrtovanje. Po drugi plati pa morajo prostorski planerji zaradi pomanjkljivih in kratkoročnih smernic družbenega plana pogosto po lastni presoji improvizirati perspektivni razvoj obravnavane regije ali naselja ali, kar se največkrat zgodi, preskočiti nekatera ključna vprašanja. Da je zmešnjava še večja se redno dogaja, da se tudi sam časovni potek izvajanja obeh zvrsti planov ne ujema.

Druga in zame še pomembnejša zmota glede soglasja med družbenimi in regionalnimi plani velja glede njune vsebine. Družbenim planom pripisujemo veliko preveč pomena. V resnici nam o nekaterih širših perspektivnih ukrepih povedo prav malo. Prav tako niso iz njih jasno vidna nekatera osnovna stališča o prihodnji politiki (npr. glede energetike, zasebnih kmetovalcev), o programskih konceptih (npr. kako

odpraviti razlike med razvitimi in nerazvitimi: ali z zidavo tovarn ali z graditvijo infrastrukture ali z razvojem terciarnih dejavnosti ali kako drugače) in o nekaterih vprašanih širšega nacionalnega pomena (npr.: ali koncentrirati prebivalstvo v velikih mestih ali ohraniti sedanjo raztreseno poselitev Slovenije). Pravzaprav nihče ne pričakuje, da bo vsakokratni družbeni plan nekak odgovor glede teh načelnih zadev. Po svojem značaju so družbeni plani predvsem operativni instrument, ki zagotavlja uravnotežen in harmoničen razvoj vseh gospodarskih in nekaterih družbenih dejavnosti. Glede na politične težnje daje določenim panogam prednost pred drugimi. Skratka, je orodje našega socialističnega razvoja. Pri regionalnem planiranju pa, ne glede na to, ali izdelujemo republiški ali regionalni plan za kakšno drugo območje, se s takšnimi kratkoročnimi in operativnimi pripomočki ne moremo zadovoljiti. Obsežnost območja, na katerem želimo izvajati plan, odvisnost od tega, kako bodo rešena številna načelna vprašanja, in dolgo časovno obdobje, narekujejo, da opremo regionalne plane na drugačne temelje.

Sodim, da je takšen temelj lahko samo *nacionalni razvojni program*. Kaj razumem pod tem pojmom? Med NOB in v prvih letih po osvoboditvi je bil nacionalni razvojni program precej jasno določen. Vseboval je razen težnje po uveljavljanju socialističnih družbenih odnosov zahteve po industrializaciji, nacionalizaciji proizvodnih sredstev, agrarni reformi, vsesplošni zaposlenosti itd., da se omejim samo na družbenoekonomsko področje. Danes, dvajset let po osvoboditvi, ko so ti zahtevki bolj ali manj uresničeni, se mi zdi, da bi morali o našem nadaljnjem razvoju, o našem položaju v skupnosti jugoslovanskih narodov in o našem položaju v evropskem oziroma svetovnem okviru vnovič razmišljati, razpravljati in si na novo načrtovati še bolj natančne razvojne smernice, kot so bile razvojne smernice pred dvajsetimi leti. Sklepi bi morali biti rezultat obsežnejših razprav v skupščini, političnih organizacijah, strokovnih krogih in širši javnosti. Glede na čedalje večjo vlogo znanosti v razvoju družbe bi bili nujna podlaga za sestavo nacionalnega razvojnega programa tudi tako imenovani resorni plani. Pod tem pojmom razumem dolgoročne (perspektivne) plane (to je vsaj za dvajset let) posameznih gospodarskih in družbenih dejavnosti (npr. tekstilne industrije, premogovništva, šolstva itd.). Takšni plani bi naj ne bili samo zbirka želja in zahtev po investicijah, temveč kritičen pretres naših možnosti in razvojne politike glede na jugoslovanske in svetovne razmere. (Tako npr. bi se morali odločiti, katere industrijske panoge bomo pred-

vsem razvijali; popolnoma jasno je, da ne moremo vseh.) Vsekakor bi morala razprava o nacionalnem razvojnem programu in izdelava resornih planov razjasniti številna družbenoekonomska vprašanja in izvajanje ustrezne politike v pokrajini. Prinesti bi morala tudi nekatere sklepe:

1. Glede splošnega družbenoekonomskega razvoja (npr.: ali osredotočiti vse sile v razvitih pokrajinah in zanemariti razvoj nerazvitih — Prekmurja, Bele krajine, Krasa — glede na to, da so investicije v razvitih pokrajinah veliko bolj donosne? Prebivalstvo naj bi se v tem primeru odselilo iz nerazvitih območij v razvita. Kakšna ubranizacija bi bila za Slovenijo najustreznejša: ali zgolj dve veliki mesti ali več srednje velikih; kaj storiti z malimi mesti?).

2. Glede razvoja določenih družbenoekonomske dejavnosti (npr.: kakšno naj bo razmerje med različnimi energetskimi viri: premogom, nafto, naravnim plinom in hidroenergijo? Katere kmetijske panoge podpirati, glede na pestro naravno zgradbo Slovenije tudi — kje?).

3. Glede razvojne politike (npr.: kakšna naj bo vloga zasebnega kmetijstva, kje naj se obdrži, kako razvijati zadružništvo in kooperacijo? Kaj storiti glede gorskih kmetij, ali pustiti, da gre razvoj svojo pot, to se pravi, da postopoma izumro, ali jih podpreti glede na to, da vežejo določeno število kmečkega prebivalstva, ki ga ne moremo zaposliti, in da pridelajo sicer ne velike, toda za našo nezadostno samooskrbo še vedno pomembne količine živil? Kakšno politiko izvajati glede mehanizacije zasebnih kmetij? Če bomo to težnjo še dalje zavirali, moramo računati z nadaljnjim opuščanjem kmetovanja in z izseljevanjem v tovarne, mesta in v tujino?).

Popolnoma se zavedam, da na zgoraj zastavljena vprašanja o našem družbenoekonomskega razvoju in iz tega izhajajoče politike ni mogoče takoj odgovoriti in tudi ne enkrat za vselej. Nasprotno, odgovori terjajo studiozno delo, veliko analiz in hipotez ter nenehno razmišljanje in razpravljanje. Ob sedanjem hitrem razvoju sveta, ko znanost in tehnika bliskovito napredujeta, si pač ne moremo dovoliti takšnega udobja, da bi o teh problemih ne razmišljali stalno, da bi svojih sklepov znova in znova ne revidirali in da bi ne iskali novih, boljših rešitev. Prav tako ni mogoče reševati teh zadev v ozkih in zaprtih krogih. Sklepe je treba sprejeti z vso odgovornostjo, ki ne preneha z odhodom na drugo delovno mesto, z umikom v znanstvene kabinete ali s kakšnim drugim izgovorom. Planiranje nacionalnega razvoja postaja v sodobni družbi hudo resna zadeva, pri kateri ni prostora za diletan-

tizem in improvizacijo (spomnimo se na ameriško RAND Corporation in na sodelovanje najrazličnejših znanstvenih zavodov pri projektiranju ameriškega razvoja).

Vsa ta razmišljanja nas navajajo k naslednji dilemi, zame kar pogoju za uspešno uveljavljanje regionalnega prostorskega načrtovanja: *permanentnosti planiranja*. Zahtevo, da se uvede stalna planerska služba pri občinah in drugih upravnih enotah, so postavili že urbanisti na svojem zborovanju na Bledu l. 1964. Vendar ta pobuda ni bila uresničena. Še vedno je prostorsko planiranje pri nas samo časovno omejena naloga urbanističnih zavodov in projektantskih podjetij, ki preneha, ko je projekt izdelan in ko prevzame občina v svoje roke njegovo izvajanje. V takšni situaciji je popolnoma razumljivo, da načrti kmalu zastarijo in niso več aktualni. Občine tožijo, da se razmetava denar za projekte, ki zaradi neusklajenosti s širšimi regionalnimi in nacionalnimi razvojnimi smernicami niso dovolj stvarni (te smernice, kolikor sploh obstajajo, so marsikdaj nejasne ali si celo nasprotujejo, npr. o cestnem omrežju). Popolnoma upravičeno tudi trdijo, da je izdelovanje prostorskih planov pri nas spričo teh pomanjkljivosti predrago. V latentni finančni stiski, ki je njihov stalni spremljevalec, jim denarja za prostorsko načrtovanje redno primanjkuje. To spet povzroča krizo urbanističnega projektiranja v urbanističnih zavodih: ni dovolj nalog, zaradi omenjenih sredstev pogosto ni dovolj časa za studiozno delo, bolj donosna je izdelava zazidalnih načrtov kakor pa regionalnih in urbanističnih programov ipd. Nabolj nerodno je, da je prav za izdelavo regionalnih planov najtežavneje dobiti denar in naročnika. Vse to se dogaja kljub splošno priznanemu pravilu, da prostorsko načrtovanje ni omejeno samo na izdelovanje analize, programa in idejnega načrta, morebiti še zazidalnega načrta, temveč da morajo projektant in sodelavci spremljati tudi izvajanje plana ter ga približno vsakih pet let podvreči reviziji. Le od takšnega permanentnega planiranja lahko pričakujemo, da bo stvarno, vseskozi aktualno in da bo dajalo pozitivne rezultate.

Glede na ta izvajanja se mi zdi potrebno poudariti, da je *prostorsko načrtovanje*, to je regionalno in urbanistično planiranje, tako kot gospodarsko načrtovanje, javna uprava in družbene službe *del splošne družbene politike*, ki mu gredo kot vsakteri med njimi določena redna sredstva za funkcioniranje. Prostorsko načrtovanje je družbena dejavnost, je javna dobrina, ne more pa biti zaslužkarski konjiček nekaterih projektantov ali zavodov. Če sprejmemo to stališče, in to je po mojem mnenju edino sprejemljivo, kajti sicer zaide plani-

ranje v dileme, ki sem jih opisal in ni več resno, mora postati prostorsko načrtovanje permanentna dejavnost in obravnavano kot družbena služba. V resnici takšno stališče ni nič novega in v mnogih evropskih državah se že desetletja uveljavlja (npr. na Poljskem, v Franciji, Veliki Britaniji, na Češkoslovaškem itd.). Mnenja sem, da bi moralo postati prostorsko načrtovanje v takšni obliki tudi del naše socialistične politike. Oddeljena sredstva naj bi rabila urbanistični operativni, izdelovanju urbanističnih in regionalno-planskih projektov ter ne nazadnje tudi temeljnim raziskavam s tega področja.

Mnogi planerji, ki so zaposleni v praksi, omenjajo, da izhajajo nekatere dileme in težave regionalnega planiranja tudi iz čedalje močnejšega uveljavljanja *samoupravljanja*. Tem mnenjem se ne bi pridružil. Ravno nasprotno, regionalno planiranje mora postati nujni instrument samoupravljalvske politike. Drugače tudi ne more biti, ko vendar vse prostorsko načrtovanje izhaja iz regije, to je samoupravne skupnosti danega območja. Prostorsko načrtovanje, ki izgubi to zvezo, preneha biti tisto, kar od njega pričakujemo: pripomoček, s katerim želimo urediti v dani pokrajini geografsko okolje in delovanje družbe v harmonično celoto za čim hitrejši napredek in čim večjo blaginjo ljudi. Kljub tej jasni povezanosti s samoupravljaljskimi teritorialnimi enotami (na katerih svojskosti je zatorej treba stalno paziti) mora vendarle biti vsak planerski ukrep v regiji v nekem soglasju s splošno politiko celotne nacionalne skupnosti. Če takšnega občega vodila ni, grozi nevarnost, da se regionalno samoupravljanje izrodi v regionalizem ali kakšen drugačen lokalizem in postane regionalno planiranje opravičilo za različne nesmisle. (Spominjam se dveh urbanističnih načrtov za Koper in Izolo pred desetimi leti. Oba sta predvidevala za vsako mesto posebej drugačno železniško zvezo z zaledjem: prvi s Kozino, drugi z Buzetom in skozi Učko z Reko! V črnem revirju je vsaka od treh občin kljub tesni povezanosti tega ozemlja in majhnim razdaljam med občinskimi središči predvidela lastni razvoj storitvenih dejavnosti, čeprav je očitno, da bi lahko s smiselno razdelitvijo in medsebojnim dogovorom veliko prihranili pri investicijah. Obenem bi ne bilo prišlo do nesmiselnega tekmovanja, ki pelje v absurdnost. Črni revir je tipičen primer enotne regije, ki je razdeljena med tri občine in v kateri zaradi tega izvajajo troje različnih politik.) Ta misel nas vnovič opozarja, kako potrebno je izdelati nacionalni razvojni program, katerega pomen sem skušal malo prej orisati.

Vsi naši dosedANJI prostorski načrti so imeli še neko pomanjkljivost. V njih so premalo ali prav nič upoštevane *ekonomske zmožnosti* bodisi republike ali posameznih regij (občin). Programi so vse prevečkrat plan želja in potreb, premalo pa v njih upoštevajo ali nasploh precenjujejo finančne zmogljivosti obravnavanega območja. Gospodarska reforma nas je pričela končno siliti, da tudi o tem bolj gospodarno razmišljamo in planiramo ter se ne zanašamo več na razne vrzeli emisijskega (inflacijskega) ali drugega izvora. Priznam pa, da je prehod na ekonomske osnove v regionalnem planiranju v našem še vedno zamršenem gospodarskem sistemu in ob stalnem spreminjanju ekonomskih meril zelo težka zahteva. Naloga je še toliko težja, ker je nekatere izmed vrednot v pokrajini zelo težko izmeriti. Mimogrede zaideмо v nesmisle, ko npr. merimo kilovate HC Trnovo in naravno lepoto Bovške kotline ali npr. prepovemo zidati na nekem polju, da bi obvarovali rodovitno kmetijsko zemljo, kar pa pozneje kmetijcev ne moti, da tam zgrade obsežne hleve za živino, češ da je to zelo donosna investicija. Pogosto tudi ne razlikujemo med strokovnim mnenjem in ekonomskim računom. S strokovnega vidika npr. velenjska plinarna ni bila sporna, čeprav zdaj takih objektov zaradi cenenosti naravnega plina ne gradijo več veliko, problematična pa je bila že skraja z ekonomskega vidika. Kako zbrati v SR Sloveniji tako velikansko vsoto denarja, in to v zelo kratkem času, je bilo ves čas nerešeno vprašanje. Ta primer je poučen še z nekega vidika. V velikem številu prostorskih načrtov premalo upoštevajo dejstvo, da sredstva pritekajo postopoma in da ni mogoče izvesti namah in hkrati več velikih naložb. To zlasti velja za majhna in gospodarsko ne preveč razvita območja, h kakršnim sodi tudi naša republika.

Razen teh splošnih dilem se postavljajo v zvezi z regionalnim prostorskim načrtovanjem pri nas še nekateri posebni problemi, o katerih moramo spregovoriti in jih razjasniti, če hočemo uspešno regionalno planirati. Naj o nekaterih spregovorim nekaj besed.

Še vedno obstajajo v naši družbenoekonomski politiki nejasnosti glede *razvoja in napredka nerazvitih pokrajin*. V načelu smo vsi za enakomeren razvoj oziroma celo za hitrejšo rast manj razvitih pokrajin. V zveznem merilu rešujemo to neskladje s posebnim skladom za določene pokrajine in z nekaterimi olajšavami. Kako je s tem v Sloveniji? Zdi se mi, da se premalo zavedamo, da obstajajo tudi pri nas, seveda v majhnem, podobni primeri. Nekaj na hitro zbranih številki naj ponazori to trditev (veljajo za l. 1964):

DILEME REGIONALNEGA PLANIRANJA PRI NAS

Nerazvite občine	Dohodek na prebivalca v 000 din	Osnovna sredstva na prebivalca v 000 din	Agrarna gostota na 1 ha
Lenart	146	135	0,88
Ormož	209	335	0,92
Šmarje	216	309	0,78
Lendava	236	350	1,08
Murska Sobota	249	289	0,93
Trebnje	278	259	0,70
Ljutomer	283	410	0,79
Metlika	304	260	0,53
Ribnica	315	331	0,43
Sežana	339	1522	0,20
Tolmin	344	416	0,20
Črnomelj	360	500	0,40
Mozirje	376	283	0,45

Razvite občine	Dohodek na prebivalca v 000 din	Osnovna sredstva na prebivalca v 000 din	Agrarna gostota na 1 ha
Lj. Center	1960	2460	—
Lj. Bežigrad	1005	1120	0,41
Lj. Šiška	849	1020	0,43
Celje	836	1260	0,64
Jesenice	790	4050	0,13
Lj. Moste-Polje	770	1490	0,47
Kranj	770	1090	0,47
Mb. Center	760	1390	0,70
Ravne na K.	710	1820	0,36
Hrastnik	654	1420	0,26
Koper	625	980	0,52
Domžale	595	732	0,57
Kamnik	595	624	0,45

(Agrarna gostota je število kmečkega prebivalstva na 1 ha kmetijskih tal.)

V resnici se razlike med občinami iz leta v leto počasi zmanjšujejo, vendar kljub temu tudi pri nas opazujemo znani pojav, da nekatera nerazvita območja čedalje bolj zaostajajo za razvitimi in da se z lastnimi sredstvi in silami nikakor ne morejo izkopati iz zaostalosti. Če v zgornji primerjavi ne

upoštevamo nekaterih mestnih občin (npr. ljubljanskih, ki so nekakšna posebnost v primerjavi z drugimi), ugotovimo, da je razlika med razvitimi in nerazvitimi približno 1 : 3 ali celo 1 : 4, kar ni malo. V nerazvitih predelih se pojavljajo značilni socialni problemi: izseljevanje, agrarna prenaseljenost, neugodna izobrazbena struktura, nezaposlenost itd. V zvezi s tem nastajajo v obmejnih predelih tudi določeni nacionalni problemi. Ne glede na to problematiko, ki bi zahtevala posebno analizo, lahko ugotovimo, da se v praksi razhajamo s sprejetimi načeli. Še več, niso redki zagovorniki nasprotnega stališča, po katerem bi kazalo zaradi rentabilnosti investirati predvsem v razvitih pokrajinah, saj so tu naložbe zaradi zgrajene infrastrukture, kvalificirane delovne sile, ugodnih prometnih zvez itd. najbolj donosne. Edina šibka plat teh regij je določena nasičenost, zaradi katere je treba del investicij nalagati znova v infrastrukturo (npr. v oskrbo z vodo, v elektroenergetske naprave zaradi deficita v elektriki, v reševanje stanovanjske stiske). Tudi glede razvoja nerazvitih pokrajin imamo opraviti z nekaterimi dilemami: katera območja je treba predvsem podpreti, ali izbrati le nekatere postojanke in te razvijati ali izvajati politiko vsesplošnega, a zato počasnejšega razvoja. Regionalni planer ima potemtakem na slovenskem ozemlju opraviti z dvema tipoma pokrajine in z dvema bistveno različnima konceptoma razvoja. Za katerega izmed njiju se bo odločil, ni samo njegova naloga, toda planiranje zahteva jasen in takojšen odgovor. Konkretno: v Pomurju bo npr. moral izbirati med možnostjo investirati v infrastrukturo in industrializacijo, da bi zaposlil presežek kmečkega prebivalstva, in pa stališčem ohraniti sedanje stanje počasnega napredka ob istočasnem izseljevanju prebivalcev v industrijski polmsec Slovenije in v tujino. (Sodim, da izseljevanje v tujino ne more biti postavka nacionalne orientacije, kot je to postalo po vojni v Italiji, Španiji in Grčiji, temveč le trenutno reševanje perečega problema nezaposlenosti manj kvalificirane delovne sile.) Prav tako ni jasno, kolikšna je vsota, s katero lahko računa planer, da jo bo dobil v obliki finančne pomoči od razvitejših občin oziroma republike, in v katere panoge bi bilo treba glede na regionalne razmere in nacionalna prizadevanja morebitno pomoč investirati. Od vsega tega so odvisni nadaljnja pot industrializacije pokrajine, spremembe v razporeditvi prebivalstva (urbanizacija), razvoj in drugačna struktura storitvenih dejavnosti in družbenih služb ter navsezadnje izdelava urbanističnih projektov za Mursko Soboto, Lendavo in še nekatere naselja, ki bi jih nova usmeritev predvsem prizadela.

Torej prva verižna reakcija, od katere sem navedel le glavni potek, stranskih poti pa ne (npr. glede položaja kmetijstva, turizma itd.).

Podobne narave kakor problem nerazvitosti je tudi vprašanje *infrastrukture*. Z njim se bo moralo regionalno planiranje pri nas veliko ubadati, če bo hotelo izoblikovati potrebne smernice za regionalni razvoj. Toda tudi v tem primeru nam manjkajo širše zasnovane analize in osnove. S pojmom *infrastrukture* označujemo ponavadi tiste naprave in sredstva, ki nam omogočajo, da druge gospodarske dejavnosti (struktura) in storitvene dejavnosti (superstruktura) lahko sploh funkcionirajo. Zato prištevamo k infrastrukturi predvsem energetsko in prometno omrežje, nekatere komunalne institucije, urejanje voda in oskrbo z vodo. Kljub različnim dejavnostim je infrastruktura enoten kompleks, ki mora biti tudi ustrezno regionalno zaokrožen. Zdaj povečini ocenjujejo infrastrukturo kot osnovo vsega drugega gospodarskega razvoja in kot prvi pogoj za rentabilnost investicij v gospodarstvo sploh. Problem nerazvitosti prav gotovo tiči ravno v nepopolni infrastrukturi, ki odvrača investitorje od naložb v takšno regijo. Rentabilnost infrastrukturnih investicij je poglavje zase. Težko jo je ovrednotiti in njena uspešnost se še največkrat pokaže v obračunih drugih gospodarskih panog. Vse to ima za posledico, da mora v večini primerov graditi in pospeševati infrastrukturo celotna družba iz splošnih investicij. (Podjetja so v najboljšem primeru pripravljena prispevati le za zidavo stanovanj, deloma za energetiko in komunalno.) Zaradi ključnega pomena infrastrukturnih naprav in zaradi skorajda monopolnega položaja, ki ga imajo delovne organizacije, ki upravljajo te naprave, je še vedno veliko razprav o njihovem pravnem statusu in o družbenem nadzoru nad njimi.

Za regionalno načrtovanje je razvoj infrastrukture izrednega pomena iz več razlogov:

a) Opraviti imamo z velikimi naložbami, ki pogosto bistveno spremene družbenoekonomske razmere v pokrajini (npr. jadranska cesta, koprška železnica, potrebna cestna zveza med Kamnikom, Lučami in Črno na Koroškem, ki bi popolnoma spremenila zveze med osrednjo Slovenijo in slovensko Koroško ter odprla Logarsko dolino).

b) Neredko so nekatere infrastrukturne naprave ključ do nadaljnjega napredka. Brez njih ni mogoče razvijati drugih dejavnosti. (Pomanjkanje vode v postojnski in sežanski občini npr. je onemogočilo, da bi gradili nekatere tovarne,

čeprav so temu v prid govorili številni razlogi; to velja za projektirano pivovarno, sušilnico krompirja itd. V Koprskem primorju so z novim zajetjem vode začasno omogočili nadaljnji razmah mest in turizma. Znane so težave nikšiške železarne zaradi nezgrajene infrastrukture v tem območju: slabe železniške in cestne zveze, težave z vodno oskrbo itd.)

c) Infrastrukturne investicije imajo izrazito regionalen ali celo makroregionalen značaj in jih moramo zato vedno obravnavati kot celoto, ne glede na upravne meje. (Npr. urejanje hudournikov v zgornji Savski dolini je v korist tej dolini sami kakor tudi savskim hidrocentralam, z njimi preprečujemo poplave na Krškem polju in v Zagrebu. Podobno je s problemom onesnaženja voda. Cestna zveza med Notranjsko in Gorskim kotarom mora zadovoljevati uporabnike na Slovenskem in Hrvaškem ter mora rabiti tudi mednarodnemu turizmu, tj. tistim, ki potujejo proti Jadranu in proti Italiji. Zato je nesmiselno, da vsaka republika projektira to zvezo drugače: Hrvaška od Delnic na Prezid in Lož ter Postojno, Slovenija pa od Ljubljane čez Kočevje in Brod proti Delnicam.)

d) Naprave te vrste potrebujejo veliko prostora in njihovega poteka ne smejo ovirati drugi manj pomembni uporabniki zemljišč. Zaradi tega so potrebni obsežni rezervati (npr. za daljnovode, plinovode, ceste, prekope itd.). Prepoved zidati na teh zemljiščih lahko traja zelo dolgo, kar močno ovira gradnjo hiš, izkoriščanje kmetijskih tal, širjenje industrijskih objektov ipd. (Poučen je primer generalnega urbanističnega načrta za Ljubljano, kjer so skušali dosledno upoštevati rezervate za infrastrukturo. Pokazalo se je, da kljub na videz obsežnim prostim površinam ni veliko prostora za zidavo stanovanjskih hiš.)

Prav zaradi tega pomena in značaja infrastrukture, je treba o razvoju teh naprav temeljito premisliti, potrebno je sodelovanje vseh prizadetih in številne analize, preden se odločimo za nadaljnji korak. Razumljivo je, da zato graditev infrastrukture ni in ne more biti samo zadeva nekaterih družbenih ali posebnih služb ter regionalnega planiranja. Glede na to, da smo v zadnjih dvajsetih letih bolj malo investirali v infrastrukturo in več dajali za druge bolj rentabilne panoge (izjema je elektrogospodarstvo in nekatere ceste) ter smo zaradi tega zmogljivosti naše infrastrukture že precej izčrpali, lahko pričakujemo, da bomo morali ta primanjkljaj v prihodnjih letih nadomestiti, sicer bo naš razvoj zavrt. Ravno zaradi teh predvidenih in nujnih naložb pa čakajo regionalno planiranje pri nas težavnejše naloge.

Zanimive, toda zamotane naloge bo regionalnemu planiranju postavljala naša *urbanizacija* in problemi v zvezi z njo. Nič novega ne bom povedal, če opozorim, da s sedanjim potekom urbanizacije na Slovenskem ne moremo biti docela zadovoljni, saj opažamo veliko anomalij. Opravičimo jo lahko le, če sedanje stanje smatramo za prehodno. Poglavitne značilnosti naše urbanizacije so velik delež neagrarnega prebivalstva na podeželju, kar 43% vsega prebivalstva ali 68% vsega neagrarnega prebivalstva na podeželju, majhen delež pravega urbanega prebivalstva (32% neagrarnega prebivalstva SRS) in velika, ali celo prevelika koncentracija urbanega prebivalstva v Ljubljani in Mariboru (56% vsega urbanega prebivalstva SRS). Posledice tudi poznamo: velika dnevna migracija zaposlenih, socialne in delovne težave z delavci, ki se vozijo na delo, obstoj polproletariata, socialna preobrazba vasi, zastoj v razvoju malih in srednjih mest, funkcionalna struktura naselij ne ustreza njihovem položaju, pojavljajo se obsežna polurbanizirana območja (npr. med Ljubljano in Kamnikom, med Mariborom in Rušami, od Celja do Štor in Šempetra) itd.

Izhajam iz stališča, da mora vsaki družbenoekonomski stopnji ustrezati določena stopnja urbanizacije. Razen tega mora imeti urbanizacija tudi primerno strukturo. To se pravi, da mora biti v določeni pokrajini, ob določenem številu prebivalstva in določeni razporeditvi oziroma gostoti populacije ustrezna hierarhija naselij, od majhnih ruralnih središč in »trgov« do mestec, mest in velemest. Takšna hierarhija ni samo nekakšen geografski model, temveč je živa stvarnost, saj se nanjo navezujejo storitvene dejavnosti (trgovina, obrtne storitve, šolstvo, zdravstvo) in uprava. Okoli teh središč se oblikujejo na podeželju različno obsežna vplivna območja, kjer nastane v normalnih okoliščinah zaradi tesnih in plodnih stikov med »centralnim krajem« (mestom, trgov) in okolico prava simbioza, ali kot temu drugače pravimo, vsaj pri večjih mestih, mestna regija. Ni odveč, če opozorim, da se tudi druge gospodarske dejavnosti in superstruktura ravna po tem urbanizacijskem vzorcu. Kjer takšne hierarhije ni ali pa manjkajo nekateri njeni členi, lahko kmalu zapazimo razne anomalije. V naši republiki se to zlasti kaže v propadanju malih mest (pri čemer niso upoštevane zgodovinske znamenitosti, kot so Višnja gora, Lož, Kostanjevica, Vitanje) in v šibkem razvoju srednje velikih mest (npr. Celja, Novega mesta, Kranja). Še bolj očitno pa se ta pojav kaže v tem, da nekatera taka središča tam, kjer bi po vseh pričakovanjih morala biti, niso razvita. Najbolje je na te »praznine« opo-

zoril S. Ilešič v svoji študiji o družbenoekonomski regionalizaciji Slovenije. Dokazal je, da zaradi tega, ker središč ni (iz političnih razlogov pri Gorici in Trstu) ali niso razvita (Črnomelj, Šmarje pri Jelšah, Ilirska Bistrica, Murska Sobotna) ali ker vlada medsebojna konkurenca med več šibkejšimi središči (Slovenj Gradec — Ravne — Dravograd ali Videm Krško — Brežice), trpi celotni razvoj pokrajine, da sta industrializacija in urbanizacija bistveno šibkejši in da naposled prevzame zanemarjene funkcije kako drugo oddaljenejšo središče. V vzhodni Sloveniji je takšno bližnje središče Zagreb, v Pomurju deloma Maribor, Gradec in Varazdin, za Ilirsko Bistrico Reka, ob zahodni meji pa to pomanjkljivost rekompenzira maloobmejni promet s Trstom in Gorico. Sodim, da bi bila naloga regionalnega planiranja, da z vrsto ukrepov usmerja našo urbanizacijo in ji pomaga k pravilnejši strukturi. Premisliti bo tudi treba o vlogi posameznih središč, če hočemo zapolniti obstoječe in škodljive »praznine« v omrežju naših urbanih središč.

Podoben problem je tudi *preobrazba naših podeželskih naselij*. Podedovana in idilična podoba izvira še iz srednjega veka in je sad srednjeveške kolonizacije. Vprašanje je, ali ustreza tudi današnjemu času. Seveda je mogoče to strukturo spreminjati edino s postopno preobrazbo kmetijstva. Nerazčiščena stališča glede vloge in statusa zasebnega kmetijstva, kooperacije, zadružništva, vaškega polproletariata itd. to nalogo bistveno otežujejo, čeprav nas celotni družbenoekonomski položaj na podeželju sili k ukrepanju. Mislim na nemogočo — vsaj za sodobno kmetijsko gospodarstvo — posestno in zemljiško strukturo privatnih kmetij. Sem sodijo tudi nejasnosti, katera zemljišča spojit s socialističnim premoženjem in katera zaradi slabih naravnih možnosti pustiti privatnim lastnikom. Razmisliti bo treba ali bomo začeli izvajati komasacijo na zasebnih posestvih, s čimer bi zelo povečali kmetijsko proizvodnjo. Ta ukrep bi lahko bistveno spremenil podobo naših vasi, vendar bi se pred tem morali odločiti ali za poselitev z osamljenimi kmetijami oziroma v obliki »razloženih naselij«, ali za oblikovanje velikih in močnih vasi (npr. po vzorcu sovjetskih agrogorodov). Preureditev bi tudi terjala drugačno organizacijo zadrug, odkupnih postaj in drugih institucij, ki so potrebne pri kmetijski proizvodnji. Zdi se mi, da se marsikdaj premalo zavedamo, kako hitre, a obenem problematične posledice povzroča urbanizacija na podeželju: opuščanje kmetij, malo mladine v kmetijstvu, izseljevanje v tujino, malo investicij v modernizacijo in mehanizacijo kmetovanja, veliko nihanje v proizvodnji, pro-

padanje nekaterih kmetijskih panog (npr. sadjarstva) ipd. Čeprav pomeni urbanizacija naprednejšo obliko in višjo stopnjo v delitvi dela, je vendar treba oceniti tudi njene šibke plati in jih odpravljati.

Še o nekem problemu se mi zdi potrebno spregovoriti. To je o *urbanistični in drugi prostorsko-planerski zakonodaji*. Zakon o regionalnem prostorskem načrtovanju vpeljuje to dejavnost po upravni poti v naše javno življenje. Vendar se sprašujem, ali od tega skromnega pravnega akta vendarle ne pričakujemo preveč. Ni dovolj, če takšen predpis samo sprejememo. Pripraviti je treba še vse drugo, da ga bo mogoče izvajati in da ne bo zadeval ob različne ovire, sicer bo ostal, kot mnogi naši predpisi, birokratska suha veja. Pri regionalnem planiranju je uskladitev z drugimi predpisi še nemara veliko bolj pomembna kot pri drugih zakonih. Navezanost načrtovanja na najrazličnejše dejavnosti in njegovo poseganje na skorajda vsa področja javnega življenja, o čemer je bilo v tem članku že dovolj povedanega, dajeta temu zakonu izredno široko obeležje. Razmisliti bo treba tudi o izvajanju določb posameznih regionalnih planov. Če vsega tega ne bomo pripravili, se nam bo dogajalo to, kar doživljamo danes v urbanizmu: občutek nemoči ob poplavi črnih gradenj, premišljeno kršenje urbanističnih določb, ki ga zagrešijo najrazličnejše privatne in pravne osebe, stalni spori o lastništvu, izvirajoči iz neurejene zemljiške zakonodaje, vse pogostejši pojavi najslabše vrste špekulacije z zemljišči ipd., in vse to kljub temu, da so tu predpisi in navodila precej natančni (žal, predvsem na tehničnem področju, bolj malo pa glede zemljiške politike). Brez takšne sinhronizacije, skrbne priprave in izvajalske politike bodo regionalni plani zgolj zanimive študije brez življenjske vrednosti in se bo z njimi dogajalo nekaj podobnega kot z nekaterimi urbanističnimi projekti: romali bodo v občinske predale. Razen tega bo treba tudi premisliti, kako doseči medobčinsko sodelovanje pri naročanju izdelave kot tudi pri izvajanju regionalnih planov. Skratka, vrsta nerešenih vprašanj, na katera bi morali ob sprejetju zakona že imeti pripravljene odgovore. Mogoče pa bi se v tem primeru odločili za nekoliko drugačno, sicer težavnejšo, a zato učinkovitejšo pot; sestaviti kodeks zakonov in predpisov s področja prostorskega načrtovanja, ki bi bili med seboj povezani in usklajeni z drugimi predpisi ter bi omogočali učinkovito urejanje naše pokrajine, našega največjega bogastva.

Na vprašanja uredništva ...

1. Da morajo komunisti teoretično prednjačiti, je staro načelo, ki ga je določil že »Komunistični manifest«. To načelo je Zveza komunistov Jugoslavije poudarjala ves čas, posebej še od VI. kongresa dalje. Opažamo pa, da teoretična kultura mnogih komunistov sedaj ni večja, kot je bila pred desetimi, petnajstimi leti, verjetno je celo manjša. Kje so, po vašem mnenju, vzroki za takšno stanje in kakšne so posledice? Kako bi lahko to stanje spremenili ter tudi s tem ustvarili razmere, v katerih bodo komunisti delovali z močjo argumentov?

2. Razgllašamo načelo ločevanja zveze komunistov od oblasti. V uveljavitvi le-tega namreč vidimo tudi možnosti za uveljavitev komunistov ne samo kot politične, ampak tudi idejne in moralne sile. Kako vi pojmujeate to ločevanje? Koliko dosedanje organizacijske in kadrovske spremembe v Sloveniji že zagotavljajo praktično uveljavljanje tega načela?

...odgovarjajo:

DUŠAN BENKO

odgovorni urednik »Dela«

Zakaj je teoretična kultura mnogih komunistov zdaj verjetno manjša kot je bila pred desetimi ali več leti? Išče-mo vzroke in ugotavljamo zgodovinske okoliščine, neustrezno vzdušje, inertnost, prakso, ki ni znala slediti razglašenim načelom.

Sodim, da je med vsemi vzroki najpomembnejši ta, da po VI. kongresu nismo zmogli uveljaviti načela o ločitvi zveze

komunistov od oblasti. Ker se nam tega načela ni posrečilo uresničiti, tudi nismo čutili žive potrebe, da bi komunisti teoretično prednjačili. Zato je odnos do teoretične kulture ostal večinoma takšen, kot je bil poprej:

Žarišča teoretične misli so bila samo v vrhu. Pri tem ne mislim na tisto teoretično misel, ki zadeva globalne rešitve, konstante, ki smo jih začrtali v našem razvoju. Tudi do teoretične misli, ki zadeva konkretne rešitve, smo bili nezaupljivi in polni predsodkov — če ni prišla od zgoraj.

Na sestankih osnovnih organizacij smo proučevali govore in sestavke, resolucije in sklepe. Zato, da bi jih znali razlagati naprej, na drugih sestankih. In seveda zato, da bi jih bili zmožni izpeljevati. Ostali smo torej še vedno predvsem izvajalci že določene konkretne politike, ne pa ustvarjalci.

Konfrontacije mnenj je bilo malo, veliko pa sklicevanja na mnenja vodilnih; odvadili smo se lastnih stališč, privadili pa na citatologijo.

Teoretična misel — samosvoja, analitična, kritična, si ni mogla pridobiti veljave v lastnih publikacijah. Nismo iskali načina, da bi jo v skladu s proklamiranimi načeli spodbudili v lastni hiši. Našli pa smo denar, da smo jo (vsaj tisto najbolj nestrpno mogli odriniti pod »tujo« streho. Tako se je sprva zdelo, kot da smo ji dali besedo samo v »Besedi«; potem smo spet nekaj časa dopuščali vtis, kot da so njene perspektive le v »Perspektivah«.

Ni bilo spodbude za razvoj teoretične kulture doma. Zaradi tega pa smo namesto nje imeli navidezno enotna stališča, previden molk, občutek utesnjenosti in ravnodušnost; pri mladih pa naraščajoč odpor do vstopanja v zvezo komunistov. Sicer pa samo ponavljam: o prejšnji praksi in sedanjih posledicah so odkrito spregovorile pobrionske seje zveznega in republiških centralnih komitejev.

Sploh zadnje čase bolj temeljito razčlenjujemo politiko zadnjih let. Pri tem objavljamo marsikaj — tudi v »Teoriji in praksi«, ob čemer bi nemara pred meseci še gubali čelo ali celo vznemirjeno zmajevali z glavo.

Vseeno pa menim, da se je »Teorija in praksa« ves čas svojega obstoja le prizadevala dati naši teoretični kulturi postopno soka in krvi. Posrečilo se ji je pokazati, da v naši družbi konfrontacija mnenj ne ogroža osnovne vrednosti, socializma, pač pa da samo spodbuja k zavzetemu razmišljanju in aktivizaciji, k idejnopolitični ustvarjalnosti.

Teoretična kultura torej raste v demokratičnem vzdušju, v soočanju mnenj, v ustvarjalnem obravnavanju tez na aktivih in konferencah, v zavzetih idejnopolitičnih razpravah.

Pogoj take rasti pa je stabilna, resnično smoupravna družba, je tudi uveljavitev načela o ločevanju zveze komunistov od oblasti.

Ločevanja zveze komunistov od oblasti seveda ne pojmem tako, kot da se zveza komunistov odreka nadaljnji skrbi za splošen družbeni razvoj. Pojemem ga operativno: o konkretnih rešitvah naj sklepa in odloča tisti, ki je za to po ustavi in zakonih pristojen. Zveza komunistov ne more vsiljevati samoupravnim organom konkretnih odločitev, niti že sprejetih spreminjati. Na njeni strani je spoznavanje družbenih zakonitosti in tendenc, sta moč prepričevanja in teža argumentov.

Ne bi bil rad ne hvalisav ne nestrpen. Sodim, da dosedanje organizacijske in kadrovske spremembe same po sebi še ne zagotavljajo nove vsebine in da ne morejo tako rekoč čez noč premagati tistih metod dela, ki so bile skozi dvajset let — tudi zaradi objektivnih razmer — last nas vseh.

RADO DVORŠAK

*predsednik občinske skupščine
Črnomelj*

Po mojem mnenju zapažanje, da teoretična kultura mnogih komunistov sedaj ni večja, kot je bila pred desetimi in več leti, ni točna oziroma je le deloma točna.

Gre za teoretično razglabljanje na večji površini in manj globoko. Hočem reči, da razglabljamo o več stvareh kot nekdaj, da pa se v ta področja teorije manj poglobljamo. Pa najbrž tudi to ne velja za vse.

Zavedati se moramo, da živimo sedaj bolj intenzivno kot pred desetimi leti. Razni administrativni avtomatizmi, pri-sile, predpisi in podobno gredo iz rabe, na njihovo mesto prihajajo drugačne odločitve, drugačne po vsebini in obliki; te so tudi bolj zahtevne za delo komunista, trošijo več njegovega časa in zahtevajo širše teoretično znanje. Mimo tega, da mora npr. komunist kot družbeni delavec in strokovni delavec v operativi poznati svojo stroko, načelna in teoretična izhodišča naše družbene akcije, našega družbenega razvoja, mora iskati in najti tudi ustrezne konkretne rešitve, ki jih lahko v operativi aplicira. Pa ni dovolj, da jih le sam pozna, temveč je njegova dolžnost, da jih tudi prenaša na svojo okolico, na sodelavce, pri čemer naj bi bil čim uspešnejši. Zato

bi moral biti včasih dober psiholog in pedagog. Ne vem, če sem dovolj jasno nakazal to širino, ki se sedaj od nas zahteva, širino, ki sili k površnosti, praktikizmu in večkrat k teoretično nepravilnim in v praksi slabo uporabnim rešitvam.

Ob vsem tem daje pulz in ritem večini ljudi še skrb in prizadevanje za dohodkom, ki v nekaterih primerih popolnoma prevzame aktivnost človeka. Takšni ljudje so nehali biti družbeno aktivni; njihova osnovna skrb je, kako bodo prišli do čim več denarja. Nekateri teh menažerjev to naravnost kažejo, nekateri pa to prikrivajo. Pri tej vrsti ljudi ne gre za nikakršne teoretične dileme.

Verjamem, da so to problemi in težave našega prehoda od administrativne k samoupravni delitvi. Za bolj poglobljeno teoretično delo, za večjo učinkovitost v vseh oblikah družbenega dela bo najbrž treba bolj dosledno nadaljevati z delitvijo dela in z zmanjševanjem števila funkcij, bolj dosledno bo treba paziti na obremenitev posameznega človeka in odpraviti še nekatere formalne ostanke našega preteklega razvoja, za katere porabljamo še precej časa brez posebnega učinka.

MARJAN
KRAMBERGER

publicist in književnik

Občutek imam, da se teoretična ustvarjalnost vselej bolj ali manj tepe s funkcijo praktičnega vodenja družbe.

Tu je potrebna zaključena, zaprta in sakrosantna »teorija«, ki bo zbujala ljudem občutek stabilnosti duhovne tradicije ter indiskutabilne vključenosti v resnico in zgodovino; tam se zahteva ravno nasprotno, nespoštljivo zametavanje vseh dosežkov in vrednot ter nenehno začenjanje od ničle. V praksi se seveda ti dve abstraktni skrajnosti dialektično ujmeta v dani konkretni obliki in stopnji družbene delitve dela med »voditelji« in med »misleci«. Misleci v glavnem proizvajajo »ideje«, nekakšne duhovne vitrihe za prodiranje v najgloblje srce stvarnosti, voditelji pa potem previdno poskušajo s temi vitrihi kam priti. Velika večina vitrihov ne pelje nikamor in jih je treba zavreči; tu in tam pa se vendarle pojavi kakšen, ki dejansko odklene ta ali ona dolgo zaman oblegana vrata k resnici, in tega je potem hočeš nočeš treba inkorporirati v posvečeno družbotvorno tradicijo celotne skupnosti, sicer se ga bo polastila kakšna druga družbena sila in ona popeljala z njim ljudi naprej. V tem poslednjem primeru se

mislec in voditelj, namreč voditelj opozicije, resnično rada združita v eni osebi; v normalnih razmerah pa se interes misleca večinoma omejuje na pravico do ničelne pozicije, do iskanja in do neomejenega števila zmot — kajti brez kupov jalovine seveda tudi tistega grama radija ne bi bilo, za katerega gre. Od stotih mutacij je za živo bitje morda ena koristna, toda da bi jo dosegli, se moramo sprijazniti z vsemi stotimi. Itd. itd.

Iluzorno bi bilo potemtakem pričakovati in zahtevati bodisi, da postanejo voditelji (pripadniki vodilne sile) nena doma teoretični geniji, bodisi, da postanejo teoretični geniji voditelji. Kurje oko, ki nas žuli, je treba zdraviti drugače. Dolgo je zveza komunistov tako krčevito vodila našo skupnost, da resnična teoretična ustvarjalnost skoraj ni bila mogoča: imeli smo oficialno družbotvorno teorijo, razpravljali smo tudi še, ali naj prišijemo svojemu socializmu na suknjo tri gumbe ali štiri, ničelna miselna pozicija, ki je teoretiku, kar je ptici zrak ali ribi voda, pa je bila praktično strogo prepovedana. Mišljenje z lastno glavo je bilo zdaj bolj zdaj manj v ilegali; namesto plodnega dialoga je doživljalo cikle sumničenja, nevoljnega priznanja in novega sumničenja; marsikdaj je imelo na izbiri samo upor ali molk in notranjo emigracijo. In od vsega tega se je povsem logično zarisalo nad našim socializmom nekaj velikih vprašajev. Trdno sem recimo prepričan, da ima odprava privatne lastnine poleg nedvomnih dobrih tudi slabe strani, saj se nam za zdaj razen državne birokracije, ki ne pride v poštev, še ni posrečilo najti drugih »poverjenikov«, ki bi iz intimnega osebnega interesa nenehno ljubosumno bedeli nad našo proizvodno-gospodarsko substanco kot koklje nad piščeti. Kako naj tu kaj ukrenemo, dokler je vsaka misel na zasebni kapital tabu? Ne verjamem sicer v delovno delničarstvo, vendar je z njim problem vsaj opisan in odprt za naslednje, boljše poskuse rešitve, od katerih bo deseti, dvajseti, stoti navsezadnje le pravi. Podobno me izkušnje vsak dan znova potrjujejo v prepričanju, da se samoupravljanje, ki ni pod »kontrollo« resnično sproščenega tržišča, povprečno približno enako uspešno upira skušnjavi brezobzirno roparske »delitve« kot kadilec cigaretam ali alkoholik žganju. Toda kako naj pridemo tej deformaciji v okom, dokler moramo videti v samoupravljanju nedotakljivo svetinjo. Itd. itd.

Rešitev: teoriji je treba, še enkrat, priznati apriorno pravico do ničelne pozicije in generalnega dvoma — praksi pa seveda enako apriorno pravico do stroge selekcije med bohotno teoretično proizvodnjo idej. Dva monologa morata pre-

rasti v dialog. Ali bodo komunisti — člani partije — v takih razmerah teoretično prednjačili, je kajpada drugo vprašanje. Verjetno bodo uživali sčasoma tudi oni vedno več miselne svobode, vendar bo članstvo človeka najbrž kljub vsemu zmeraj nekoliko vezalo in mu nalagalo dolžnost previdne »družbene konstruktivnosti«, funkcijo varuha tradicije in miselnega ziheraša. To se mi zdi kot rečeno tudi povsem naravno. Važnejši kot njegova sicer vsekakor pozitivna in pomembna lastna teoretična produktivnost sta mi na komunistu dve drugi doslej zanemarjani osebni vrlini: prvič pričakujem od njega resnično idejno strpnost do teoretične produkcije drugih seveda ob pravici, da je do nje poudarjeno skeptičen (kar pa še ne pomeni pooblastila za zatiranje), drugič pa potem samo še računam z verjetnostjo, da ga bo samoohranitveni nagon že prisilil, da bo resnico, kadar se je bo kje kaj odkrilo in izkazalo, naglo posvojil in uveljavil v svoji praksi. Gre torej v prvi vrsti za priznanje obstoječe delitve dela med »misleci« in »voditelji«, za normalizacijo razmerja in boljši modus vivendi med enim in med drugim.

P. S.: Mogoče pa bi se vendarle dalo združiti obe funkciji tudi v okviru partije same tako, da bi se razdelila na svobodno iščoč »analitični del«, ki bi imel pravico in dolžnost, izhajati iz »ničelne pozicije«, in na ožje »dejansko vodstvo«, ki bi zastopalo interese družbenotvorne idejne tradicije? Nekateri za zdaj sicer še šibki znaki bi utegnili kazati v to smer.

SLAVKO KREMENŠEK

*asistent
na filozofski fakulteti
v Ljubljani*

Ne gre za tako imenovano »množično« in »elitno« kulturo, če izrazimo mnenje, da je treba imeti v zvezi z razpravo o sedanjem stanju naše teoretične kulture pred očmi dve stvari. Razvitost teoretične misli, ki bolj ali manj tehtno obvladuje sedanji družbeni položaj v vsem njegovem zgodovinskem kontekstu, in večja ali manjša razširjenost ustreznih spoznanj med članstvom zveze komunistov sta problema, ki imata vsakteri svoje značilnosti. Čeprav vzbuja splošno skrb predvsem prepričanje, da je poznavanje marksistične teoretične misli, še zlasti med mlajšimi člani zveze, na dokaj nizki ravni, se zdi, da je sama razvitost te misli ob

novejšem zgodovinskem gradivu problem, ki premalo vznemirja.

Izbira in praktično uveljavljanje družbenopolitičnih konceptov zadnjega poldruga desetletja zahteva in tudi načelno omogoča samostojen in neoviran razvoj naše teoretične kulture. V tem pogledu smo nedvomno v izjemnem položaju. Rezultati pa, vsaj pri nas na Slovenskem, niso ustrezni tem možnostim in tej zahtevi. Razlogi za to zaostajanje so raznoliki. Mednje sodi predvsem to, da nimamo nikakršnega enotnega programa za tak razvoj in zato seveda tudi ne potrebnih organizacijskih okvirov. Kolikor pa le-ti v nekih oblikah vendarle obstojijo, so koncepti, ki se v njih uveljavljajo, po navadi odločno preozki, da bi na njihovih osnovah lahko prihajala do veljave zaokrožena podoba znanstveno utemeljene teoretične misli. O sistematični skrbi za kadre na širši platformi spričo takega stanja seveda ni mogoče govoriti. Nekatere izjemne poskuse so, kot vse kaže, zadušile ali preglasovale prakticistično usmerjene zamisli. Le-te so svoje zanimanje osredotočile predvsem samo na aktualnejše politične probleme. Poskušale so te probleme znanstveno obravnavati, ker so si obetale, da bodo tako zapolnile nekaj vrzeli. Zaradi ozkosti izhodišča ni bilo v okviru teh zamisli opaziti niti znanja in še manj hotenja, da bi v tej ali drugi obliki skušale resnično povezati sile z vseh tistih področij, ki k razvoju naše teoretične misli lahko prispevajo in tudi morajo prispevati svoj delež. Namesto tega je bilo prej slišati očitke na račun historizma; kot da bi načelno zgodovinski prijem sploh lahko pomenil v marksistični teoretični misli kakšno oviro ali celo greh?! Težko je dovolj poudariti pomen razvoja politoloških in sociografskih znanj v slovenskem kulturnem prostoru, toda naša teoretična misel se ob njih še zdaleč ne izčrpa. Za uspešno teoretično rast bo pač treba povezati v skupno prizadevanje tudi delo na področju najrazličnejših zgodovinskih ved, ob katerih se zgodovinsko mišljenje razvija in krepi. In prav za to zgodovinsko mišljenje gre.

Raven teoretične kulture članov zveze komunistov je mogoče izraziti s stopnjo njihove čimmanj popačene zavesti o zgodovinskem razvojnem toku, s katerim je neposredno povezano njihovo bivanje in delovanje. Pred leti je pomenilo pridobivanje te zavesti ob klasični marksistični literaturi posebno vrednoto, toda pozneje so vsakdanje politične naloge tako zelo zaposlile člane zveze, da se tako rekoč niso več utegnili posvečati študiju te vrste. V organizacijah so obravnavali bolj ali manj le še tekoče politične teme. Zdi se, da v organizacijskih okvirih danes tudi to delo usiha, kar seveda

ni nič presenetljivega. Samoupravljaljske pravice in dolžnosti ter sodobna občila izpodkopavajo tem oblikam njihovo nujnost. S tem pa stopnja teoretične kulture članov zveze ni oškodovana, saj v bistvu samem tu ni več šlo zanjo. Podoba je, da sredi takega razvoja le ni več tako daleč še večja potreba po širših in obenem še bolj poglobljenih horizontih teoretičnega značaja. Svetovnonazorska plitvina ima svoje meje, kopanje v praktikizmu ne more trajati dlje. Sedanja družbena praksa narekuje vrsto kompleksnih, ne le politoloških razlag. Bati se je le, da bo z razvojem povpraševanje preseglo dosedanje in tudi bodoče marksistično osvetljevanje problemov, ki so pred nami. Zato se zdi potrebno opozoriti predvsem na to vprašanje.

MILAN KUČAN

član predsedstva CK ZMS

Vprašanje teoretične ravni komunistov, zastavljeno na tak način, je za sedanje dogajanje v zvezi komunistov značilno, ker po svoje odseva vrsto najbolj občutljivih vprašanj teorije partije in njene praktične vloge v našem političnem življenju. Teoretično prednjačenje komunistov prav gotovo ne more biti samo sebi namen. Je pa nujen predpogoj za to, da komunisti prednjačijo tudi v življenju, v procesih družbenopolitičnega dogajanja in odločanja. Poglobljeno teoretično znanje komunista je podlaga za to, da se lahko v konkretnih primerih, v konkretnih odločitvah postavi na progresivno stališče in se bori za progresivno rešitev. Samo teoretično znanje in teoretično prednjačenje, če se ne potrjuje v življenjskih odločitvah, tega ne zagotavlja. Komunisti smo organizirani okrog programa, ki temelji na teoretičnih predpostavkah in široki teoretični podlagi. Zato je uresničevanje tega programa v našem vsakodnevnem ravnanju, v naših konkretnih delovnih in življenjskih okoliših nedvomno prav tako pomembno kot je pomembno in nujno naše teoretično poglobljanje.

Ugotovitev, da je teoretična kultura komunistov sedaj manjša, kot je bila pred leti, drži. Razlogov za to je najbrž več. Dejstvo, da se naši zvezi komunistov zadnja leta ni več potrebno boriti za oblast, da oblast ima in da z njo dejansko razpolaga, je objektivno močno vplivalo na odnos komunistov do teoretičnega poglobljanja v vprašanja družbenega razvoja. Praksa našega političnega in partijskega dela nas ni silila k temu. Moč argumentov v naših spopadih z nemarksistično

mislijo in prakso je zelo lahko zamenjala avtoriteta oblasti. Navadili smo se nastopati ne s težo naših spoznanj in razmišljanj, ampak v imenu partije z državno oblastjo. Posledica tega so tudi naša, do nedavnega jalova prizadevanja za odprt idejni boj in boj mnenj v zvezi komunistov ter zunaj nje.

Dejstvo, da komunisti ne čutimo (dovolj) ideološkega in političnega izobraževanja kot svojo vsakdanjo potrebo, ampak ocenjujemo to pogosto bolj kot naš obolus do organizacije, ima svoje globoke korenine tudi v sami zvezi komunistov. Organizacija je kljub temu, da si je prizadevala uresničevati svojo vodilno vlogo v našem družbenopolitičnem življenju, bila v veliki meri (članstvo) usmerjena v praktične politične naloge, v njihovo izvrševanje, teoretične razprave pa so potekale v dokaj ozkih partijskih vrhovih. Teoretične rešitve, teoretična osnova akcije, so običajno prihajale do članstva kot izdelane, dokončne. V osnovnih organizacijah razprave, ki bi zahtevala teoretično poglobljenost in teoretično znanje, praktično ni bilo. Tako imenovani študijski sestanki na osnovnih organizacijah so se večinoma izrodili v predelavo partijskih materialov ali v razmišljanja o povsem prakticistično političnih stvareh.

Posledice takega stanja so jasne. Teoretično osiromašenje komunistov in s tem partije postavlja v zelo kritično luč perspektive vodilne idejne vloge ZK in njeno nalogo, spopadati se z nesocialističnimi silami v samoupravnih razmerah našega družbenopolitičnega življenja. Naša prizadevanja bi bilo verjetno potrebno usmeriti tako, da bi zagotavljala vodilno idejno vlogo partije v bazi, z delom in nastopanjem komunista posameznika in osnovnih organizacij. To je mogoče doseči le s polno politično odgovornostjo komunista v javnem nastopanju, brez privilegijev in brez oblastne avtoritete v diskusiji. Pogoj za to ni le preobrazba zveze komunistov in demokratizacija znotraj nje, ampak tudi pripravljenost, odpovedati se državnim silam v njenem idejnem in političnem nastopanju.

Problem ločevanja zveze komunistov od oblasti je v naši partijski teoriji slabo odbelan (isto velja za prakso). Nedsledno in velikokrat se ta ločitev pojmuje kot ločitev partijskih in oblastnih vrhov. Za kakšno ločitev sploh gre? Če so komunisti idejno vodilni in najprogresivnejši del naše družbe, potem bodo morali (dokler bo življenje to potrjevalo) komunisti ostajati tudi nosilci izvršilnih oziroma oblastnih družbenih funkcij. Gre torej za nekaj drugega, za personalno loče-

vanje aparatov, za ločitev vodilnih partijskih in oblastnih struktur. Da so te stvari večidel nejasne in da je določena politična povezava ali usklajenost med partijo in izvršilnimi organi nujna, je pokazala tudi naša nedavna politična praksa ob odstopu izvršnega sveta skupščine SRS. Dosledna in ortodoksna ločitev, ki je ne bi pojmovali kot ločitev nosilcev enih in drugih funkcij, bi v naših razmerah nujno vodila v strankarstvo, v pluralizem interesov, ker ne bi bilo integracijske sile, ki jo predstavlja zveza komunistov s svojo idejno osnovo.

Dosedanje organizacijske in predvsem kadrovske spremembe v Sloveniji predstavljajo samo začetke uveljavljanja tega načela in jih je zaradi razmeroma kratkega časa težko objektivno oceniti. Mishim, da gre predvsem za določeno stopnjo osamosvojitve izvršilnega organa centralnega komiteja ZKS, ki je zavzel zelo jasna stališča do nekaterih dogodkov našega družbenopolitičnega življenja v zadnjem času (odstop IS, kandidacijski postopek itd.) V praksi pa to sedaj še ne pomeni personalne ločitve, še manj pa seveda idejne, ki bi tako ali tako bila absurdna.

LOJZE SKOK

*sekretar univerzitetnega komiteja ZKS
Ljubljana*

Možno je, da v razvoju prihaja tudi do različnih trendov med praktično akcijo in teoretično mislijo delavskega in komunističnega gibanja. Čeprav seveda ni nujno, da pride do takih odmikov.

Revolucionarne družbene sile so pri nas v letu 1945 natančno vedele, katere naloge jih čakajo; lotile so se jih z vso energijo in brez odlašanja. Poleg tega je to bilo obdobje uresničevanja mnogih zahtev, ki so jih drugod v Evropi izvedle meščanske revolucije: odprava raznih ostankov fevdalnih odnosov, ločitev cerkve od države in šole od cerkve, uvedba ženske volilne pravice itd.

Nova družba je vso svojo pozornost in večino energij, razumljivo, posvetila spreminjanju strukture gospodarskih in družbenih osnov v smislu socialističnih odnosov: nacionalizacija industrije, bank, železnic, trgovine itd., kolektivizacija kmetijstva; intenzivna graditev novega državnega aparata katerega naloga je bila — pod neposrednim vodstvom partije — zgraditi sistem centralističnega planskega vodenja gospodarstva itd. Mislim, da se ne bom odmaknil od resnice, če

zapišem, da smo po izvirno izvedeni revoluciji v marsičem ubrali izhojene steze. Verjetno je zato razumljiveje, da posebno izvirne teorije (vsaj začasno) »nismo rabili«.

Ne glede na vrsto revolucionarnih koncepcij, ki smo jih pa prav Jugoslovani uveljavili v mednarodnem delavskem gibanju: avtonomnost revolucionarnih gibanj, odnosi med socialističnimi deželami, načela aktivnega sožitja itd. in še posebej začetek uvajanja samoupravljanja, le-te niso ustrezno spodbudile naše znanstvene misli. Znano je dejstvo, da so mnoga izmed teh vprašanj prej pričeli znanstveno proučevati v svetu kakor pa pri nas. Vredno bi bilo raziskati, kje so bili oziroma so še temelji včasih tako hitre petrifikacije naših sicer življenja sposobnih idej in koncepcij.

Zaradi dolgoletne usmerjenosti na »praktične rešitve« se je močno uveljavil svojevrsten empirizem, smisel za poskuse brez predhodnih znanstvenih proučitev, podreitev znanstvenih institucij potrebam »konkretne prakse« (neredko konkretnim posameznikom ali posameznim forumom); vse to ni ustvarjalo ozračja, ki bi omogočalo znanstvena raziskovanja na družboslovnih področjih ter razmišljanja o globalnih družbenih problemih in usmeritvah. Zadnji zlom v državnem (in delno tudi v partijskem) aparatu zasidranih birokratov je poleg drugega odkril tudi nenavadno »žejo po teoriji«; ni pa te žeje umetno ustvaril, kot mislijo nekateri.

Prej opisano stanje je imelo in še ima za posledico nevarno osiromašenje teoretične ravni članstva; posebno še, če upoštevamo, da so že daleč časi, ko smo še organizirano skrbeli za seznanjanje članstva tudi s temeljnimi dognanji marksistične filozofije. Priznam, da je bil ta študij neredko zelo enostranski, primitiven; vendar, nekaj je pomenil: skušal je globlje utemeljiti konkretno politično izkušnjo. Potem smo komunisti dolga leta delovali (v idejnem smislu), kot je bilo rečeno na nekem plenumu CK Srbije: »Od plenuma do plenuma, od šoka do šoka«.

Kako to spremeniti? Eno drži: Zveza komunistov bo morala posvetiti vso pozornost marksistični znanosti ter njenim izsledkom pri planiranju svojih političnih ciljev, akcij in sredstev boja. Kako doseči to? Z večnim izgovarjanjem na »objektivne težave« prav gotovo ne. Gramsci pravi: »Pri priči je treba podvomiti v resnost tistega človeka, ki konkretna dejstva zamenjuje z bahatostjo ali iz bahatosti dela politiko.«

Jaz bi dodal še to, da se bo takih ljudi morala ZK sproti in odločno otresati.

Ločevanje zveze komunistov od oblasti je po IV. plenumu postalo za nas »praktično« vprašanje.

Vendar pa bom izrabil to priložnost za polemiko s stališčem, ki se prav ta čas pojavlja, namreč: ločitev ZK od oblasti ni mogoča. To stališče ima dva izvora: 1. v poenostavljenih političnih razmišljanjih tistih komunistov, ki menijo, da personalna ločitev državnih in samoupravnih funkcij od vodstvenih funkcij v ZK »ne pomeni nič«, ker najodgovornejše funkcije v državi opravljajo slej ko prej komunisti, torej »naši ljudje«; 2. v tisti miselnosti, ki reducira ZK zgolj na stranko in vidi možnosti za prisiljevanje le-te, da bo »pametno vodila« državo, v institucionaliziranju opozicije (ne vidijo, da prav to pelje — s sicer občasnim menjavanjem partnerjev — k popolnemu zlitju strankinih vodstev z vodstvenimi državnimi institucijami).

Ob tem eni in drugi prezrejo temeljno dejstvo, da proces ločevanja objektivno pomeni korak naprej v preraščanju enopartijskega sistema v brezpartijskega. Ustvaritev več žarišč idejnega in političnega vplivanja in manjše možnosti osebne birokratizacije zaradi personalne ločitve državnih in operativno-političnih funkcij so že posledice tega procesa.

Prav ob teh razpravah je nujno opozoriti na stališče, ki ga do takih procesov zavzema program ZKJ. Poudaril je, da v določenih okoliščinah družbenega in političnega razvoja nastajajo in se krepe nekateri negativni pojavi, kot so:

— »slabitev iniciative in nezadostna kontrola delovnih množic, administrativni shematizem, določene *nevarne tendence zraščanja partije z državnim aparatom* in predvsem birokratizem ter z njim povezane tendence po tehnokratizmu in etatizmu, po uvajanju določenih ekonomskih privilegijev itd.

Če bi se te tendence v našem družbenem življenju dalje razvijale in prevladale, bi lahko resno ogrozile vezi med vodilnimi socialističnimi silami, predvsem med KPJ in širokimi delovnimi množicami.«¹

Te misli se sicer nanašajo na težnje razvoja v prvih fazah socializma pri nas. Mislim pa, da v osnovi še vedno zadevajo jedro problemov, ki jih je reševal in nakazal njih rešitev IV. plenum.

Ločitev ZK od oblasti naj poleg vsega zgoraj navedenega praktično pomeni: avtonomno prevzemanje odgovornosti za vsakršno politiko oziroma stališče (vseh) institucij, pa tudi

¹ Program ZKJ, str. 101, »Komunist«, 1961.

posameznikov. Neredko zabrišemo te probleme tako, da iščemo le »ekonomske korenine« raznih izmaličenj. Sicer ta imajo praviloma svojo ekonomsko osnovo, vendar pa po navadi pozabljam, da so pri tem vselej prisotni tudi njih nosilci (oziroma govorimo posplošeno o »subjektivnih pomanjkljivostih«).

Obdobje, ko je bilo nujno reševati zadeve z močjo revolucionarne države, iz enega samega središča itd., je že dolgo za nami. Do zraščanja političnih in izvršilnih funkcij pa vedno lahko (in povsod) prihaja. Človeška želja po udobju ali boljše lenoba in nesposobnost ter želja »zavarovati si hrbet vnaprej«, to so »subjektivne pomanjkljivosti«, ki kot neustavljiva stihija povezujejo ljudi in institucije; povezujejo tako, da sočasno izključujejo javnost konceptov, boj mnenj, prizadeto iskanje, znanstveno družboslovno raziskovanje; ustvarjajo klike; gradijo hierarhičnost; pogojujejo sistematično sumničenje vseh in vsakogar itd.

V Sloveniji bi glede na to, da je bilo ugotovljeno, da je stopnja samoupravne razvitosti pri nas višja (glej poročila komisij na zadnjih plenurnih ZKS!), verjetno lahko v nakanem procesu uveljavili več, vendar tudi sedanje stanje lahko označimo kot vreden in pomemben napredek.

GOJKO STANIČ

*član mestnega komiteja ZKS
Ljubljana*

Vprašanje je, kako lahko izmerimo dejstvo, da je teoretična kultura komunistov glede na stanje pred leti stagnirala oziroma nazadovala. To se kot dejstvo postavlja v vprašanju anketarjev. Ali morda ta občutek ne izhaja preveč iz tega, da je ZK v sedanjem obdobju vendarle marsikje zapustila oblastniške pozicije, ni pa še uveljavila novega učinkovitega sistema idejno političnega delovanja v okviru samoupravnih odnosov in je tako nekako obvisela tudi njena teorija, ki sicer obstaja.

Pred leti je bil praktično političen vpliv teorije zelo neposreden. Vendar je ta teorija še vedno obstajala bolj kot avtomatičen prenos dosežkov marksizma in leninizma v našo prakso, z relativno manjšim delom naše lastne ustvarjalnosti. Bojim se, da je dajala organizacijsko politična monolitnost ZK in njena neposredna učinkovitost v aplikaciji teorij in

često teorij kot dogem takrat občutek, da je teoretična kultura komunistov večja.

Odgovarjam: tisti časi so bili ustvarjalno teoretično daleč manj zahtevni, kot pa je sedanjí čas, predvsem pa je bil navaden član ZK v veliko lažjem položaju, ker je bil bolj ali manj le posrednik teorije. Dileme v času boja za oblast so bile enostavne, v obdobju etatizma pa nasilno poenostavljene in uklenjene v jasno določene sheme. Potrebno se je bilo tega naučiti in bil si na teoretični višini.

Kriza teoretične kulture komunistov, in ne le njih, se prikazuje sedaj pri zmožnosti oziroma nezmožnosti aplikacije najsplošnejših teoretičnih postavk v posebno in v konkretno. Problem teoretične kulture je torej v aplikaciji in v procesu kritike teorije z aspekta sposobnosti teorij, ki se preverjajo v življenju, v procesu vzratnega učinkovanja na korekcije v splošnem. To zahteva resnično zmožne, zelo samostojne ustvarjalce.

Ves splet družbenih odnosov, razvoj samoupravljanja in vsega družbeno političnega sistema in demokratizacije družbe je ustvaril nove zahteve za vsakega komunista posebej. Komunist se je znašel v položaju, ko mora nujno predvsem sam osebno postati analitik izredno pestre in protislovne prakse in širokega spektra najrazličnejših miselnih tokov ter splošno priznanih načel. Aplikacija teorije zahteva sposobnost konkretne analize, npr. objektivnih interesov, ob vsakem konkretnem družbenem problemu.

Družbene vede so dosegle svoj razmah in postale terjavejše tudi, kar zadeva procese spoznavanja in osvajanja teorije. Začele so se razvijati za naš prostor nove znanstvene discipline, ki analizirajo, zbirajo in že začenjajo razlagati. Toda vse to je vendarle še na začetku. Le komunisti, ki dnevno spremljajo razvoj vsega tega teoretičnega razglabljanja, so objektivno v položaju, da prepoznavajo teorijo kot rdečo nit, toda še vedno na podlagi zelo enostavnega opredeljevanja, ne pa sinteze znanstvenih dogajanj. Ob javni razpravi o tezah za VII. plenum CK ZKS se je na primer pokazalo, da si v ZK nismo enotni niti o pojmu delavskega razreda. Več ali manj jasno se je izoblikovalo dvoje pogledov na družbeno strukturo. En koncept se zavzema za sloje z njihovo notranjo protislovnostjo, drugi pa tako delitev v celoti zavrača in se odloča za ustavo oz. konkretnejše za tak pogled na strukturo, ki se da enostavno povedati z besedami: »Vsi smo le proizvajalci«. Razglasili smo načelo delitve po delu, praksa pa postavlja vprašanje, ali po priznanem ali po opravljenem. Ali po pogojih poslovanja ali po delu?

Kriza teoretične misli je v neučinkovitosti kritike znotraj ZK, ko že znanstveno in družbeno dognano ne more doseči svoje realizacije zaradi birokratskih in anarholiberalističnih odporov. Ti naši poglavitni nasprotniki hote ali ne hote vendarle zavirajo razvoj teorije — ki jih, objektivno, same spodkopuje — in nasprotujejo procesu širjenja teoretičnih dognanj v široke kroge delovnih ljudi, ker se boje, da bi se le-ti osvestili in revolucionirali. Resda obstajajo objektivne ovire, npr. kadrovske, materialne omejenosti, splošna nizka kulturna raven komunistov itd. Vendarle gre v bistvu še vedno za subjektiven, političen odnos do pomena teorije in idejno političnega dela v naši družbi. Našel bi le nekaj dejstev:

— Nimamo prepričljivega objektivnega opravičila za izredno slabo družbeno politično, ekonomsko, moralno — samoupravljalško izobraževanje in tudi vzgojo v vsem šolskem sistemu. Tu smo še vedno parcialni, nesistematični. Edino JLA je izdelala sistem in metodologijo. Tam je problem bolj pri predavateljih, ki bi morali biti iz samoupravne prakse — toda podlaga je dana.

— Delavske univerze in podobne ustanove so se ustavile pri ožjem krogu aktivnejših občanov. V širino ne gredo, doživljajo odpor — pri upravah podjetij jih npr. odslove, češ da delavce to ne zanima. Tudi te institucije so še vedno brez sistematičnega družbeno političnega izobraževanja.

— Zveza mladine nima ustreznih materialnih in tudi mentorskih pogojev za to aktivnost.

— Neupoštevanje znanstvenih dosežkov v politični realizaciji in subjektivizem pri ocenjevanju znanosti. Politika po občutku — nepolitična in nesposobna znanost.

Da gre res za subjektiven odnos, nas lahko prepriča tudi dejstvo, da za realizacijo teh nalog, ki so eden izmed bistvenih elementov problema teorije, niso potrebna zelo velika sredstva. Pogosto so ta sredstva celo neizrabljena oziroma jih je mogoče dobiti, če so odločujoče sile za to zainteresirane.

Tudi stil zveze komunistov, ki je sicer globlje pogojen z vrsto vzrokov, je tak, da zaostruje odnose med člani predvsem na področju organizacijskih formalnostih, ne pa na polju izgrajevanja, osvajanja in realizacije stališč zveze komunistov v življenju. Le v takem živem procesu se teoretična misel lahko razvija in uresničuje, sicer pa je odtrgana od komunistov, tako kot dandanes vsekakor je, in to zelo močno. Za pojmovanji in prakso, ki idejno politično delo prikazuje kot organizacijsko tehnično vprašanje, npr. organizacije predavanj, prebiranja materialov; ki to aktivnost usmerja iz

konkretne družbenopolitične problematike posameznega komunista ali po poti historicizma, abstraktnega teoretiziranja in pozitivizma, ali vsebinskega izbora takih problemov, ki so zanimivi, toda za nas konkretno precej nepomembni — se skriva ali nesposobnost ali pa oportunizem.

Stil našega idejno političnega delovanja bo moral zaostriti problem stališč in njihove realizacije. Teoretična raven se bo najlaže dvigala v tistih primerih, ko bodo naše družbeno politično strokovne sile in znanost pomagale komunistom, npr. v delovni organizaciji, neposredno analizirati stanje, odnose, interese, subjektivno pripravljenost in hotenja ter jim v tej konkretnosti povedala, kaj je birokratski pojav, kaj je tehnokratizem, kaj je uravnilovska težnja, kaj je karierizem, kaj je za samoupravljanje s širših družbenih vidikov in kaj ni. Tako delo bo prineslo neposredne rezultate, tako delo bo neposredno zahtevalo in spodbudilo družbeno in politično razglabljanje in splošno izobraževanje širokega kroga komunistov — to pa zato, ker bodo čutili teorijo kot svojo rdečo nit; potrebna jim bo, ker bo dala rezultate.

Jasno je, da so objektivni pogoji za razvoj, poznavanje in sprejemanje teorije v dviganju splošne kulturne ravni prebivalstva in premagovanju drugih materialnih in človeških omejenosti (npr. obsežnost gradiva, prost čas, tradicije). Toda subjektivno spremenjeni odnosi v politični strukturi omogočajo spremembo v vsej družbi in v vseh teh relacijah do znanja, argumentov, uveljavljanja človeka kot človeka.

FRANCE ŽVAN

*sekretar občinskega komiteja ZKS
Jesenice*

Ko govorimo o količini teoretičnega znanja, ki ga komunisti imamo in s katerim posegamo v boj, se hitro zavemo, da bi morali vedeti in znati več in da včasih ter zlasti o nekaterih stvareh vemo veliko premalo.

Na neštetih sestankih smo v tej ali drugi obliki apelirali, da je pač treba brati, misliti in primerjati. Najbrž smo si povedali že toliko takšnih apelov, da nam včasih presedajo. Utemeljevali pa smo stvari tako, da smo govorili o tem, na koliko časopisov so naročeni člani ZK, kaj bi bilo nujno imeti zmeraj pri roki in kaj bi kazalo vedeti.

Ob vsem tem pa sodim, da se nam doslej v našem splošnem življenju še ni posrečilo vzbuditi žeje po nenehnem stop-

njevanju znanja. Tako je v našem življenju nasploh in zveza komunistov je del ljudi, del zavesti in del stvarnosti. Zato je postalo skrajnje tvegano, delati v njej nekaj, kar je toliko drugačno od splošne družbene prakse, saj utegne tako ali drugače dišati po idealizmu. V vsakdanjem življenju srečamo lahko na vsakem koraku primere, ko premnogi ljudje študirajo toliko časa, kolikor to zahteva življenjska kariera, zvezana z diplomo ali strokovnim izpitom. Potem pa premnogim padejo stvari iz rok. Če na vsakem koraku ugotavljamo, da tisti mladi ljudje, ki se jim ni posrečilo v letu dni narediti zaključnega razreda osnovne šole, potem zmorejo ta razred v polovici leta v večerni šoli, in če je bilo do nedavnega tako tudi z večernimi administrativnimi, ekonomskimi ali tehniškimi šolami, je to najbrž kaj slaba stimulacija za težavno napredovanje skozi čeri in razpoke resnega pridobivanja znanja. In če je tako v življenju nasploh, se v tej ali oni obliki posledice nazorov, ki jih takšna praksa naplavlja na obrežje ljudske zavesti, izpričujejo tudi v zavesti komunistov.

Naše vsakdanje razmere so postale značilne po tem, da se vsi za nečim pehamo in da skušamo doseči tisto, česar niso ne naši dedje ne naši očetje. Naša nestrpnost, ki nam je morda pogosto lahko v prid, nam je večkrat tudi v napoto, saj hlastamo neprestano naprej, po novem, boljšem, udobnejšem... In pri tem mislimo preveč samo na danes. Mnogi ljudje računajo predvsem na svoj trenutni položaj, na to, kateri formalni pogoj je treba izpolniti za to ali ono delovno mesto, mnogo manj pa na to, kakšen kapital znanja si bodo nabrali ter po kakšnih poteh ga bodo osvajali. Nekako je zbledelo ali vsaj zgubilo del svoje vrednosti spoznanje, da je za »vedeti«¹ treba veliko in trdo delati in da se tisto, kar vemo, v neki obliki zanesljivo izkaže ter zasede svoje mesto; če že ne zmeraj z bolj posutim kruhom, pa na javni moralni tehtnici, ki neprestano meri vrednost posameznikov.

Tudi vrste zveze komunistov so temeljito obremenjene s takšno družbeno prakso in tudi nam ni prav nič tuje načelo, da je treba vedeti le toliko, da prestopiš zahtevane formalne izobrazbene stopnice.

Mislim, da sodi v odgovor na vprašanje, zakaj danes, toliko let po osvoboditvi, komunisti ne vemo kaj dosti več, kakor smo pred toliko leti, tudi tole dvojce:

Ali nismo morda preveč priporočali, pedagogizirali in apelirali, da se vendar kaže posluževati dragocenih teoretičnih dognanj in stvarnih besedil iz zgodovine in sedanjosti, od doma in s tujega? Ali se nismo na sestankih in sicer preveč prepričevali, da bo treba resneje študirati? Življenje pa

je medtem šlo drugače, kakor so priporočali naši apeli, in stvarne potrebe po poglobljanju znanja se niso krepile. Zato je ostajalo pogosto le pri apelih in sklepah osnovnih organizacij ter komitejev.

In ali nimamo za seboj let, ko smo bili praktično zadovoljni z vsako razpravo, z vsakim vprašanjem in vsakršnim modrovanjem? Prav nič izjemni niso primeri, ko nam je bilo morda ljubše neumno vprašanje in smo nanj odgovarjali z večjo potrpežljivostjo, kot pa zahtevno in precizno, ki je terjalo natančen odgovor. Takšno vprašanje smo kdaj pa kdaj označili celo kot provokativno. Na konferencah in sestankih so pogosto žele priznanje tiste razprave, ki so bile ostro črno bele in ki so naravnost kazale, kateri konkretni človek je s kakim enkratnim korakom zapustil socialistične pozicije. Prenekatero globlje razmišljanje je bilo večkrat ocenjeno kot neplodno filozofiranje, avtorji takšnega razmišljanja pa so bili včasih označeni kot filozofi, kar se je tedaj slabo slišalo in kar včasih še sedaj slabo zveni.

Napak bi bilo trditi, da vse naštetu in mnogokaj nenaštetega drži za vse komuniste in za vsako družbeno okolje. Še zdaleč ne. Vendar pa je bilo vsega tega le toliko, da se je vsake zavesti nekaj prijelo; saj vemo, kako ima vse svoj vpliv in kako se ni mogoče ogniti ničemur, kar se v družbi dogaja in jo tako ali drugače spremlja.

Ne bi kazalo spregledati, da smo marsikdaj na račun dnevno aktualnega zanemarjali ono drugo zahtevnejše — zgodovino marksizma, čista ideološka vprašanja, dobro razumevanje trajnejših dokumentov zveze komunistov in podobno. Zato ni čudno, če sedaj ugotavljamo, kako presenetljivo slabo smo oboroženi za boj z religioznimi predsodki. Mnogi člani ZK niso niti z najosnovnejšim znanjem oboroženi za ta boj in za zmago znanstvenih resnic. Zavedajo se, da nam idejno tuje in nazadnjaške sile vsiljujejo boj za ljudi, toda ta boj naj bi po mnenju nekaterih enostavno dobili z neko imaginarno močjo države in zveze komunistov. Prav tako presenetljivo je, kako slabo poznamo program zveze komunistov, temeljne intencije reforme, resolucijo VIII. kongresa in druge dokumente, ki nimajo zgolj dnevne vrednosti. Zato nas je tudi presenetilo spoznanje, da so se nekateri ljudje, ki niso člani ZK, ob četrtem plenumu dobro spomnili najrazličnejših pojavov in ugotovljenih resnic iz preteklosti, nekateri člani ZK pa so kot svoj osnovni kapital pogrevali zgolj splitski govor.

Ko razmišljam o tem, zakaj mnogi člani ZK ne preberejo niti »Informacij«, ki jih izdajamo na občinskem komiteju in v katerih skušamo kar najbolj zgoščeno in v najmanjšem ob-

segu opozarjati na nekatere stvari, ki naj bi jih člani ZK vedeli in poznali, se nehote ustavim tudi ob tejle ugotovitvi. Dandanašnji človek se je zarekel, da si bo napravil delo lažje. V socializmu smo v tej smeri naredili že marsikaj. Marsikje smo si delo uredili tako, da ne zahteva prehudega naprezanja, marsikje nam pomagajo novi stroji in aparature, marsikdaj pa smo enostavno malo razvrednotili svoj odnos do dela. In če to drži za tisto delo, ki velja hkrati za zaposlitev, potem najbrž ni čudno, če se obnašamo tudi do pridobivanja znanja popolnoma enako. Navsezadnje se pridobivanje znanja še ni avtomatiziralo in ostaja še naprej dokaj naporno duševno opravilo. Napornemu delu pa se raje ognemo, kot da bi se ga lotili s kakšno posebno zavzetostjo.

In končno se mi zdi, da sedanje trenje v družbi, ko vsako podjetje in vsak posameznik išče samega sebe in svoje mesto, deluje v dveh smereh. Res nas sili, da vemo več in več, hkrati pa nas postavlja v položaj, ko je treba vedeti čisto določene stvari zelo dobro in jih spretno uporabljati. Od tod ugotovitev, da razmere marsikje dopuščajo znatno boljšo materialno afirmacijo tistim ljudem, ki vedo bore malo o splošnih ekonomskih zakonitostih in družbenih gibanjih, ampak umejo tisto malo, kar znajo, dobro plasirati. Zato človek, ki trdo dela, včasih manj razmišlja o svojem osebnem materialnem in duhovnem položaju, ker pač vlaga večino svojih energij v delo in mu za lastno afirmacijo ostane manj ali nič časa. Dovolj je v vsakem kraju le nekaj primerov te vrste. In če jih je nekaj ali če je morda tudi en sam, zanesljivo kužno delujejo na okolico. Dobro je najbrž znano, da se infekcije širijo lažje in hitreje ter da imajo zanesljivo večjo prodorno moč kot imunizacijski postopki. Ob vsem tem pogosto ne najdemo niti dovolj časa, da bi takšna stanja dovolj hitro analizirali, jih sistemsko urejali in politično vrednotili. Zategadelj nastaja sem pa tja tudi določena zmešnjava, iz katere posamezni komunisti ne vidijo izhoda in zapadajo v depresije. Takšno stanje vodeni vrste zveze komunistov, hkrati pa ponovno prispeva tudi k devalvaciji odnosa do znanja in teoretične kulture.

Vse trditve zadevajo zgolj razmere, v katerih živim. Zato se nikakor ne morem strinjati, da bi zapisano kdorkoli primerjal z razmerami zunaj jeseniške občine in tako oporekal stvarnosti pri nas. Popravi naj me tisti, ki dobro pozna naše razmere. Navede naj trditve iz našega okolja. Pred takšnimi nasprotnimi argumenti bom rad klonil, če bodo močnejši od mojih.

Idejna vloga

»Za naju komunizem ni s t a n j e, ki bi ga bilo treba uresničiti, pa tudi ne i d e a l, ki naj bi se po njem ravnala dejanskost. Komunizem praviva d e j a n s k e m u gibanju, ki negira sedanje stanje. Pogoji tega gibanja izhajajo iz sedaj obstoječih prepozicij.«

(Marx-Engels, Rani radovi, str. 358, »Naprijed«, Zagreb 1961.)

Četrty in peti plenum CK ZKJ sta močno poudarila tudi pomen idejne vloge in te vrste nalog komunistov ter njihovih organizacij in vodstev. Misli, ki so bile izrečene o tej temi na plenarnih sestankih (zveznih in republiških), v različnih komisijah, še zlasti pa v javni razpravi, se stekajo v nekaj temeljnih spoznanj. Kljub pomembnim dosežkom pri idejno-političnem delu, še posebej pri izpopolnjevanju in poglobljanju samoupravljanja, so se v preteklem obdobju pri mnogih članih ZK, celo v višjih vodstvih, pokazale resne hibe in odkloni — jasno je, da so bile napake *primarno* »praktične« narave, toda »praktično« ima vedno tudi svoj »idejni« *korelat*; marsikatera organizacija ali vodstvo se ni znalo prilagoditi novi *ravni* ali spremenjeni *kvaliteti* nalog oz. problemov in je tako zabredlo *tudi* v težave ideološkega značaja; še zlasti v družbi, ki gradi svoje življenje na delovnem in samoupravnem počelu, mora biti *d e l o* (v vseh svojih pojavnih oblikah) nenehno *predmet* čedalje bolj natančnega, nepretrganega proučevanja ter čedalje globljega ocenjevanja in vrednotenja — birokratske, tehnicistične in tehnokratske, spekulativno-filozofske in druge *ideološke* strukture pokažejo ponavadi svoje negativne plati (predvsem enostranskosti in anahronizme) takoj, ko jih začnemo motriti z vidikov omenjenih temeljnih značilnosti naše družbenosti; ZK v praksi ni vedno našla ustreznega načina za spodbujanje svetovno-nazorske rasti *posameznih* članov, ki zato na svojem delovnem področju niso mogli uveljavljati ustreznih naprednih stališč (to ne bi veljalo le za družbenopolitične vidike posameznikove dejavnosti, temveč tudi za ožje, specifično strokovne); ZK tudi ni vedno dovolj učinkovito posegla v mnogotere probleme izobraževanja in vzgoje, zaradi česar so zaostali ali stagnirali nekateri družbeno nadvse pomembni dejavniki, kot so šole, centri za izobrazbo v

podjetjih, organizacije s takšno ali z drugačno vzgojno ali prosvetljevalno funkcijo ipd. (vsekakor pomanjkanje denarnih sredstev ni edini problem); spet so prišli na dnevni red problemi kritike, polemike in dialoga pa načela javnosti itd. Pri razmišljanju o idejni vlogi ZK se seveda nikakor ni mogoče omejiti le na *notranjo* problematiko same organizacije — saj bi to pomenilo odpovedati se obravnavanju najpomembnejših razsežnosti in relacij (pa tudi *refleksov*) v dejavnosti ZK. (Sicer pa ne gre pri tem sestavku za to, da bi kakorkoli *merili* idejni vpliv ZK J kot celote; ta je neizmeren. Ne le da je že tri desetletja odločilni usmerjevalec revolucionarne dejavnosti naših ljudskih množic, pač pa v zadnjih petnajstih letih vse bolj prestopa državne meje in se tako ali drugače uveljavlja v mednarodni idejno-politični areni.)

V tem zapisu se omejujemo le na nekatere vidike idejne vloge ZK — in še ti ne bodo do kraja pojasnjeni. Sicer pa se je ob takšnem *predmetu* nemogoče izogniti fragmentarnosti. Razglabljanja o idejnih problemih ZK so dandanes morda številnejša in globlja kot kdaj prej, to tukaj pa je le eno izmed njih...

Za revolucionarno partijo je neogibno, da je dosledno *samokritična*, da se nenehno *vprašuje* o svojih slabostih in jih poskuša odpravljati; to je temeljna razsežnost idejno-političnega dela — *s a m o o s v e š č a n j e*. Partija, ki nima *instrumentarija* samokontrole in samokritike, lahko v tako ali drugače spremenjenih okoliščinah prične izgubljati družbenozgodovinsko orientacijo, jasno zavest o svojih nalogah in vlogi. Realna, kritična podoba, ki jo ima partija o sami sebi, je najzanesljivejše izhodišče vseh drugih ocen, osmišljanj in akcij, predvsem tistih, ki so usmerjene *navzven*, k celotni družbi. Če si dandanes zastavlja ZK nekatera obča in posebna *samokritična* vprašanja, je to dobro znamenje: komunisti spet premišljajo o svoji poti, o dosežkih, o načelih in sploh o vsem tistem, kar namesto njih ne more *premisлити* nihče. Morda sodi k značaju in k naravi revolucije (in revolucionarjev), da ostajajo tudi stara vprašanja živa in da odgovori (v besedah in dejanjih) nikoli niso do kraja izčrpani, absolutno zadovoljivi; sicer pa je *absolutnost* kategorija teološkega, dogmatičnega mišljenja. In tako kot mora revolucionarna partija nenehno osveščati svoj položaj, svojo dejavnost in svoje cilje, mora razčlenjevati in osmišljati svojo individualno in družbeno eksistenco tudi revolucionar-komunist; partija je ne more namesto njega. Socialno-psihološko *zaledje* tega razmerja je mogoče pojasniti takole: revolucionarno gibanje se-

stavljajo ljudje z *interesom* za revolucionarno preobrazbo (določeno *humanizacijo*) sveta in s *karakterno strukturo*, ki se kaže v različnih družbeno in moralno relevantnih dejavnostih, v *delu za stvar*.

Udeležba v revolucionarnem gibanju zahteva od udeleženca določen idejni »profil« in nekoliko drugačno strukturo interesov in teženj, kot jo ima individuum, ki se odteguje vsemu, kar ni v območju njegove osebne koristi oz. njegovega zoženega, le k sebi usmerjenega interesa. Asocialni, »egoistični« individuum je tista »človeška snov«, ki ne pripada in ne more pripadati revolucionarnemu gibanju; to je »človeška snov« t. i. dejavnega, miselnega in emotivnega *mrtvila*, ki občasno (nikoli brez globljih vzrokov) zajame večji ali manjši del članstva. Slej ko prej si gibanje, njegovo osveščeno, napredno jedro zastavi vprašanje o *vzrokih* pasivizacije, o *elementih*, ki ga hromijo in siromašijo... Tako je v tem zgodovinskem trenutku nastalo tudi vprašanje — kdo hromi ZK kot *idejno silo*, kaj krni ustvarjalni dialog avantgarde proletariata z množicami?

Dandanes je še zlasti važno, da ZK najodločneje pokaže, da ceni intelektualna prizadevanja v svojih vrstah in zunaj njih; jasno je, da ta stališča ZK so odvisna in bodo odvisna od kvalitete in usmerjenosti teh prizadevanj... Nobenega dvoma pa ne more biti o tem, da mora biti komunist spričo zamotanosti in kompletnosti družbene problematike v sedanjem času kolikor mogoče *intelektualec*, ne glede na to, ali sodi ali ne sodi v ta »sloj« prebivalstva po svoji osnovni dejavnosti, po svoji formalni izobrazbi itd. Nikakor ne mislimo na kako le na videz novo inačico starega »aristokrata duha« ali na pripadnika vsevedne in vsemogočne »intelektualne elite«, temveč na človeka, ki se trudi, da bi bil na ravni svoje dobe, na delavca, ki je *sposoben* ne le *razumeti* določene pojave in procese, temveč tudi *sodelovati* v graditvi načelno novih družbenih odnosov.

Prav gotovo imajo vodstva in osnovne organizacije ZK pri tej zadevi pomembno vlogo. Od njihovega dela je odvisno, kako se bodo idejno razvijali posamezniki in skupine, kako se bodo uveljavljale pozitivne pobude in težnje in onemogočale negativne. Še zlasti pomembno je v zvezi s tem dejstvo, da se le redki ljudje lahko *idejno* in *intelektualno* razvijajo v okolju, ki je za takšna hotenja in napore nezainteresirano ali pa jim celo nasprotuje. Predvsem ljudje ne smejo biti prepuščeni samim sebi, pač pa deležni nenehnih spodbud; spodbujajo pa jih lahko le zainteresirani sočlani, razgledani

in strpni člani vodstev in ideološko-politično nenehno aktivne osnovne organizacije. Če se organizacije ZK ne bojujejo nepretrgano zoper duševno lenobo, ne morejo postati področje, kjer se oblikuje miselnost njihovih članov. Prevečkrat se je že pokazalo, da občasni uspehi kar prehitro postanejo dokončna preteklost; kampanja se konča vedno enako — z demoralizacijo vseh tistih, ki so od nje kaj pričakovali, in s tihim sarkazmom onih, ki so »že vnaprej vedeli, kako se bo končalo«. Še posebej morajo osnovne organizacije spremljati razvoj najbolj prizadevnih, najbolj zainteresiranih posameznikov. Le-ti lahko postanejo poglobljeni nosilci idejno-političnega dela v organizaciji in zunaj nje; v primerih pa, ko v organizaciji ne naletijo na razumevanje in zanimanje, se ji lahko bolj ali manj odtujijo ter si poiščejo drugo, bolj aktivno in bolj zainteresirano okolje. Nobena skrivnost ni (pa tudi nobeno zlo), da žive mnogi intelektualci-komunisti duhovno dosti intenzivneje v krogih »sorodnih duš« zunaj ZK kot pa v njenih organizacijah, komisijah, aktivih ipd. (Da to ni zlo, pripominjamo zato, ker bi bilo kakršnokoli zapiranje komunistov v lastno organizacijo vse prej kot normalno, pozitivno in smiselno; v škodo je organizaciji kvečjemu to, da v mnogih primerih znanja in intelektualnih energij takšnih članov sploh ne uravnava tako, da bi poživiljala lastno idejno rast.)

Posamezne organizacije in vodstva ZK tudi niso vedno praktično, z dejanji, dokazovala, da imajo raje razgibani, kritični dialog kot pa miselno mrtvilo, ponavljanje nekakšnih dozdevno »uradnih stališč« in »večnih resnic«. Značilno je, da se takšne anomalije in maličenje idejno-političnega dela pojavljajo znova in znova, čeprav jih ZK J nenehno obsoja ter se jim upira tudi v praksi. Nemalokrat je bilo ugotovljeno, da so to ideološki refleksi birokratskih (zlasti dogmatičnih) in tehnokratskih (zlasti instrumentalističnih) teženj, ki so še prisotne, vendar vprašanje na ravni vsakdanjosti pogosto ostaja brez odgovora, brez učinkovite nasprotne dejavnosti...

Pomemben je tudi problem t. i. kolektivnih oblik idejno-političnega (predvsem študijskega) dela; le-te gotovo nekaj prispevajo k večji razgledanosti članstva ZK in ostalih delovnih ljudi. Toda zelo radi pozabljamo, da je intelektualno delo v nekem pogledu vendarle individualno, odvisno od zanimanja in truda posameznika; vnanji dejavniki (kolektivne oblike ipd.) lahko individualne pobude krepijo ali ovirajo, ne morejo pa jih nadomestiti. Te naše kolektivne oblike dela pa imajo (še zlasti zunaj ZK) pogosto neko šibko točko — nestrokovnost. Nemalokrat se prav tega zahtevnega in odgo-

vornega dela lotevajo različni quasi intelektualci, ljudje s prazno retoriko, ki nimajo dovolj znanja, da bi lahko ljudem zares domišljeno strokovno predavali (pogosto gre za krpanje družinskih proračunov ali pa za svojevrsten verbalni ekshibicionizem — komunisti pa, kot da so *pozabili*, da je njihovo mesto predvsem tam, kjer tako ali drugače poučujejo oz. vzgajajo ljudi...). Predvsem okoliščini, da so lahko različni nestrokovnjaki govorili kjerkoli in karkoli o tako težavni snovi, kot so npr. različni problemi družbenih ved in filozofije, se imamo danes zahvaliti za to, da je cela vrsta kategorij znanstvenega socializma kompromitiranih. Za vedno bo treba onemogočiti vulgarizacijo marksizma, ki se je kar preveč udomačila v različnih oblikah »popularnega seznanjanja« ljudi z »osnovami« — za napačne poenostavitve danes ne more biti nobenih opravičil več; takšnim predavateljem je treba razločno povedati, da njihova teza, da jih »ljudje ne bi razumeli, če bi govorili na ravni stroke«, ne drži, in da z njo opravičujejo zgolj sebe in svoje pomanjkljivosti.

In sploh je ZK prva poklicana, da se spopade z nestrokovnostjo ter z drugimi oblikami idejnega mrtvila in zaostalosti (to sodi k njeni avantgardni vlogi v nacionalni kulturi). Ta problematika je skorajda neskončna — toda saj ne gre za to, da bi vsa vprašanja dokončno rešili danes ali jutri, pač pa za to, da bodo obravnavana vestno, nepretrgano in strokovno na vseh področjih družbenega življenja. Skicirajmo le nekaj teh vprašanj, ki so vsa tudi *ideološko* relevantna: vključevanje v mednarodno delitev dela zahteva kar največ znanja in izkušenosti; v zvezi s tem mora ZK nadvse poudariti pomen celotnega izobraževanja (sredstva za te dejavnosti je treba zagotoviti tako kot za obrambo države — pa saj tudi gre za to); nekaj konkretnih, neodložljivih nalog, ki so v zvezi s tem: v celoti modernizirati metode pouka, priskrbeti učbenike in sodobna učila, omogočiti strokovno izpopolnjevanje pedagoškela kadra, ki je v sedanjih razmerah skorajda že prenehal kupovati knjige...; nacionalnoekonomska kategorija razširjene reprodukcije se mora *izraziti* tudi v financiranju vsega tistega, kar intenzivira in nasploh omogoča samo neposredno produkcijo; danes mora biti ves pouk usmerjen k temu našemu realnemu svetu in k svetu, ki prihaja — zdi se, da se nam še ni popolnoma posrečilo iztrgati se nekakšnemu kontemplativizmu, *čakanju* na to, kaj bo prinesel jutrišnji dan... Kar naprej poudarjamo, da je treba uveljaviti tudi družbene znanosti v industrijski in drugi praksi; popolnoma nemogoče si je predstavljati konstruktivno reševanje interpersonalnih problemov, pravilno zaposlovanje, na-

črtno izobraževanje, pravično nagrajevanje po delu ipd. brez visoko izobraženih kadrov, združenih v učinkovite specializirane teame: toda to uveljavljanje napreduje le prepočasi — misliti je treba na to, da se aplikativna znanost tudi v ugodnih razmerah ne razvija hitro in da bo zato treba na prve bistvene dosežke čakati še toliko dlje... Morda bi bilo treba pisati še o občilih, o problemih umetniških institucij, o »produkciji« *sanj, zabave, poneumnjevanja* (mislimo na stari, dobri problem t.i. *množične kulture*) in še o čem. Toda naj bo dovolj. Conclusio je jasen: idejnost ZK, njen idejni vpliv in potencial, mora obvladovati vsa področja družbenega življenja ter ustrezati drugi polovici XX. stoletja v Evropi; avantgardna vloga ZK je dandanes v tem, da kar se da omogoča in pospešuje vse napredne procese, da odločno zmanjšuje naš *zaostanek*.

Uresničevanje načela javnosti je eden izmed stalnih, nikoli do konca rešljivih problemov ZK. To je načelo, ki je med vsemi drugimi načelnimi obeležji družbenopolitične dejavnosti morda najbolj etično relevantno: ne gre le za neki globalni stil dela vodstev in organizacij, ki ustvarja vzdušje javnosti, preglednosti in gotovosti, temveč tudi za značajske lastnosti članstva in še posebej funkcionarjev; človek z avtoritarno (ali kako drugače deformirano) karakterno strukturo bo pogosto poskušal izigrati to *demokratsko* načelo — mogoče ga bo kršil celo nevede in nehote... Skratka, za načelo javnosti se je treba bojevati v vsakdanjosti, ob konkretnem političnem delu na vseh ravneh. Ker gre za *praktično* neskončno področje, se to načelo kaj hitro lahko izrodi v čisto formalnost, v jalovo deklaracijo.

Nosilci politike, ki je doživela polom na IV. plenumu, so šli najdlje v zanikanju tega leninskega načela: v ZK so uveljavili delno (kolikor so mogli in utegnili) policijske metode konspirativnosti, preiskovanja in zarotništva. Ta skrajnost je premagana, zdaj pa gre za to, da se od odločnega deklariranja načela preide h graditvi sistema, ki bo resnično *javnost* tudi omogočal. Predvsem je treba upoštevati dejstvo, da ima vsa zadeva dva temeljna vidika: objektivnega in subjektivnega. Recimo, da deluje ZK stoodstotno javno, da odpadejo vse ezoterične razlage, vsi t.i. »tabuji«, vsa *interna* sporočila in debate... Toda tu se v marsičem problem šele začne: *zagotovitev optimalne komunikativnosti*. Npr.: nekega občana problem, ki mu ga organizacija ali samoupravni organ nakaže, ne zanima — premagati je treba specifičen subjektivni odpor; nekdo ne zna prebrati ali pa ne razume

— na pomoč je treba priskočiti z ustreznimi izobraževalnimi ukrepi; nemu delajo težave različni predsodki, drugemu spet življenjske razmere ... ZK se mora v marsikaterem od teh primerov zateči k znanosti; v njenem interesu je, da načelo javnosti praktično uveljavi, ne le *objektivno* (kar je v največji meri že storila, pa je to v marsičem še le *potencialno, latentno*), temveč tudi *subjektivno* (torej — aktualizacija problematike v zavesti ljudi).

Dandanašnja naloga ZK še zdaleč ni pretežno v tem, da *dopušča* načelo javnosti in da ga upošteva predvsem pri svojem delovanju, temveč v tem, da vsestransko aktivira in osvešča množice, da jim odpira domeno *javnosti*, domeno spoznavanja družbene problematike in sodelovanja pri njenem reševanju. ZK kot idejna sila, kot avantgarda delovnih ljudi v nobenem primeru ne more dopustiti kakršnihkoli zoženih konceptov načela javnosti, saj je le-to, uresničeno do kraja, po eni strani kvalitativno obeležje idejnopoličnega dela, po drugi strani pa eden izmed imperativov samoupravljanja.

Danes je tudi močno v ospredju problem *kritike*. V vsakdanjosti se razen normalnega, zainteresiranega in strpnega odnosa do te (ne vedno) intelektualne dejavnosti pojavljata še dve skrajnosti: fetišiziranje kritike in dušenje kritike. K temu, da sta se izoblikovala ta dva ekstremna odnosa do kritike, je pripomogla tudi njena pogosto zelo dvomljiva kvaliteta. Takoj je treba reči, da kritika *sama po sebi ni nič*, da ni niti »dobra« niti »zla«; pomembno je samo to, da smo soočeni z resničnimi problemi naše družbe in da jih poskušamo (tudi) s kritiko, s kritičnim mišljenjem, s tehtno polemiko, z *dialogom* razjasniti in rešiti — strokovno, brez ideološkega kiča, brez predsodkov ... Poudariti je treba intelektualno, strokovnoznanstveno in didaktično naravo ter pomen teh procesov — *takšni* vsekakor sodijo med temeljne interese ZK. Gotovo so dialogi in polemike tudi zanimivi za javnost; celo človeka, ki ni nagnjen k senzacionalnostim, pritegnejo bolj kot različni *monologi*.

Danes ZK ne potrebuje več nobenega »ideologa klasičnega tipa«; v dialog lahko vstopa komunist ali nekomunist kot razmišljajoč, avtentičen in odgovoren posameznik, če spozna, da je treba spregovoriti o realnem družbenem problemu. Polemike med člani ZK ali nečlani pričajo o tem, da *duhovno* živimo, kar pa zadeva samo organizacijo ZK, lahko ostri in izčiščeni dialogi v njej izražajo le njeno miselnostno navzočnost in moč — kontraverze so pogoj idejne enotnosti.

VLADO SRUK

Staro vino v novih posodah...

*Nekatere značilnosti in težnje slovenskega verskega tiska
v novejšem obdobju (Družina, Ognjišče 1965, 1966)*

Nobenega dvoma ni, da je verski tisk pri nas v zadnjih letih po obsegu, nakladi in vsebini doživel občutne spremembe. Povečala sta se obseg (od 8. str. malega na 12 strani srednjega formata) in naklada (od 65 000 v letu 1965 na 105 000 v letu 1966) verskega lista Družine. Temu pa se je letos pridružil še poseben mesečni list za mladino (Ognjišče). Družina je med tem časom iz lista goriškega apostolskega administratorja prerasla v list, ki ga izdajajo vsi trije slovenski škofje. Medtem ko so v starejših letnikih Družine prevladovala religiozne meditacije ob raznih cerkvenih praznikih (Skrivnost trpljenja, Magdalenino velikonočno oznanilo ipd.), življenjepisi svetnikov in velikih religioznih ljudi iz zgodovine ter kmečke večerniške povesti (Na Višarjih zvoni, Kres do strmih nebes ipd.), so se v zadnjih dveh letnikih tem pridružile ali jih celo izpodrinile modernejše oblike, kot so reportaže, ocene in razgovori o filmih, pogovori z bralci; mesta uvodnikov zavzemajo zdaj predvsem poročila ali razmišljanja o dogajanjih v cerkvi in ne več religiozne meditacije; klasične večerniške povesti so izginile — namesto njih priobčuje družina sodoben Croninov roman in prevod o življenju francoske velikomestne mladine (Dekle iz Sakso bara); kot vzorniki se ne predstavljajo več le svetniki ali religiozni ljudje iz prejšnjih stoletij, ampak tudi religiozni ali vsaj »religiozni« sodobniki s tistih področij, ki so zlasti za mladino najbolj privlačna (Peče, Gimondi, Pat Bonne, ameriški astronauti). Pred leti je uredništvo Družine v sklepni besedi ob koncu leta označilo svoje delo kot prizadevanje, da bi ustregli »potrebam in željam v verskem in domovinskem pogledu« (24/1962). Aktualno usmeritev pa dobro ponazarja poziv v uvodu v rubriko mladih: »Vprašanja so lahko vsakovrstna: iz življenja, šole, o ljubezni, o spolnih vprašanjih, skratka vse, kar vas zanima in teži.« (1/66).

Lahko bi rekli, da skuša verski tisk usmerjati in oblikovati svoje bralce ne le na ožjem religioznem področju (obredje, cerkvene dejavnosti, osnovne svetovno nazorske dileme), temveč jim skuša biti konkreten življenjski svetovalec in usmerjevalec; v družinskem življenju (vzgoja za zakon, načela in nasveti za srečno zakonsko življenje, število otrok); v odnosih z ljudmi (za mlade v ljubezni in spolnosti¹); v javnem življenju (pozivi h karitativnosti in prizadevanje za pristne medčloveške odnose); na kulturnem področju (ocene filmov, občasno tudi knjig in dram). Notranjega političnega področja v ožjem smislu se ne dotikajo, pač pa poudarjajo prizadevanja cerkve za mir in socialno pravičnost v svetovnem merilu.

V tem ne smemo gledati kakega trenutnega preobrata. Tudi v prejšnjih letih (»verske in domovinske vzgoje«) je bila družina stalna tema verskega tiska in lotevali so se je iz vseh, tudi čisto posvetnih vidikov; ravno tako je Družina že takrat priobčevala informacije o prizadevanjih cerkve za mir in socialno pravičnost. Po drugi strani pa tudi sedaj posveča še dokaj prostora ozko religioznim zadevam (članki o liturgiji²).

Aktualna usmeritev našega verskega tiska ni kaka slovenska oziroma jugoslovanska posebnost. Narobe, lahko rečemo, da naš verski tisk z zamudo in previdno sledi orientaciji katoliškega verskega tiska drugod po svetu. Tisk pa samo odseva sedanji položaj v religiji in cerkvi, ki ga je izpričal tudi drugi vatikanski koncil in ki se kaže v »usmerjenosti v svet, v odprtosti za svet«. Religija in religioznost se morata kazati v vsem človekovem delovanju, ne pa se zapirati med cerkvene zidove ali se izživljati zgolj v kontemplacijski »pobožnosti«.

Katoliški cerkvi pri tem niti ni treba spreminjati osnovnih načel, saj je sama vseskozi sodila, da krščanstvo ni »vsota religioznih momentov, ki lahko stoji ob čisto profanem življenju, temveč življenjska koncepcija, ki ureja in organizira celoto moralnih vrednot«. Zaradi tega se je tudi postavljala kot edino odločujoča na verskem in *moralnem* področju.

Pri oceni te cerkvene »usmerjenosti v svet« moramo upoštevati sodobno krizo religioznosti. Poseganje na vsa področja je bilo nekoč izraz moči cerkve kot *religiozne* organi-

¹ V nakladi 30.000 izvodov sta izšli tudi dve knjižici o teh vprašanjih: »Kdo nam bo odgovoril?«, »Kdo mi bo povedal resnico?« (»ko boš prebral to knjižico, boš vedel dosti več kot tvoji vrstniki...«). Obe sta prevod.

² To ji nekdo od bralcev očita. Uredništvo se brani, češ da je Družina verski tisk, hkrati pa poziva druge bralce, naj se izrečejo o tem! (20/65).

zacije (izrabljanje vere za druge namene): zaradi svoje, na religioznosti množic zasnovane avtoritete si je cerkvena organizacija v želji po moči lahko dovoljevala poseganje na področje vzgoje, zabave, politike itd. Sedaj je usmerjenost cerkvenih organizacij v vzgojno, zabavno, izobraževalno, psihološko svetovalno ali celo politično dejavnost bolj izraz njene slabosti, krize kot *religiozne* organizacije (hkrati pa vendarle izraz sorazmerne moči in zmožnosti njene *organizacije*). Cerkev vedno težje zbira okrog sebe ljudi zgolj iz »čiste religioznosti«.

Ob tem se spreminja tudi samo pojmovanje religioznosti. Zlasti znotraj krščanstva je pravzaprav trajen spor, kaj je to krščanska religioznost. Gre za sicer vsaki religiji lasten notranji spor med kontemplativnostjo, odtegotovanjem od posvetne dejavnosti in pretežno obrednim značajem religioznosti ter religijo kot aktivnim opravljanjem nekega božjega poslanstva v svetu. V bistvu tega spora leže različne koncepcije o svetu in človeku. V našem času zmaguje koncepcija, po kateri svet ni prekletstvo, temveč torišče, ki na njem človek opravlja božje naročilo ljudem: »Podvrzite si zemljo«, in tako sodeluje pri božjem stvariteljskem načrtu; služba bogu kot vsebina (religioznega) življenja se kaže predvsem kot služba človeku. (Zelo poudarjajo geslo: »Kristus, to je tvoj bližnji«, ki se opira na evangelij: »Kar ste storili kateremu izmed bratov, ste meni storili«). Več kot očitno je, da je prevlada te koncepcije pogojena s stvarnostjo sodobnega sveta, s človekovo zagnanostjo, da prodre v skrivnosti narave, s splošnim aktivističnim razpoloženjem ljudi sodobnih industrijskih družb, s prodorom marksistične misli in socialističnih idej sploh, pa tudi z odmiranjem smisla za čudeže itd.

Če cerkev noče ostati na robovih sodobnih družb in če noče prepustiti mesta osrednje družbene »religije« ateizmu, mora sprejeti miselnost sodobnega človeka. Ta proces ne gre brez težav: cerkev je bila vedno postavljena pred dve nalogi — živeti v »tem svetu« kot njegov del in hkrati predstavljati »opozicijo« do njega. Če povsem sprejme vrednote in ideale konkretne družbe, cerkev izgubi svojo specifičnost, s tem pa tudi funkcijo zatočišča »ponižanih in razžaljenih«, ki so vedno bili najzvestejše jedro vsake cerkve. Tako tudi sedaj, hkrati ko poudarja svojo sodobnost, ni zavrgla starih motivov odpovedi in kontemplacije.

Sodobne razmere se ne kažejo le v upadanju religiozne zavesti, temveč tudi v spremembah te zavesti same; religiozna zavest ne more, da ne bi odsevala sprememb v družbeni biti.

Nekatere posamezne značilnosti usmeritve »Družine« in »Ognjišča« v zadnjem obdobju

Morda je najznačilnejša usmerjenost k mladini. Pri tem ne gre toliko za prostor, ki ji je neposredno odmerjen, čeprav je tudi ta precejšen (1 stran za otroke oziroma ministrante, večina rubrike »Pogovarjamo se« s temami kot Študentski verouk, Prepozno si se rodila, Mi huligani; dve zgodbi v nadaljevanjih — Dekle iz Sakso bara in Fantje iščejo Kristusa). Pomembnejše je, da pri tem ne gre toliko za pisanje (starejših) o mladini, temveč za to, da se obračajo k mladini.

Cerkev prihaja mladini »naproti«. Njena »ponudba« se kaže nekako takole:

Sodobni svet je svet tehnike, dinamike, napredka. V svoji zagnanosti pa so ljudje izgubili smisel življenja, pozabili so na višje vrednote, na Boga, vidijo le še stvari. Toda v svetu stvari so pozabili na ljubezen, ne znajo več ljubiti in zato niso srečni. Brez Boga so izgubili merilo za to, kaj je dobro in zlo, vse vrednote so se jim zrelativizirale; posledica je nemir in tesnoba v osebнем življenju in škodljive posledice na družbo (razkroj družin, seksualen razvrat, samomori). Cerkev in vera ne zahtevata odpovedi od sodobnega sveta, temveč ravno omogočata, da človek v njem polno in srečno živi: le vera daje trden smisel človekovemu življenju; Bog je vir ljubezni in Cerkev njena učiteljica (geslo, ki se stalno ponavlja: »Bog je ljubezen«); cerkev in vera nudita zdrava načela za uspešno individualno in družbeno življenje, še več, cerkvena skupnost konkretno rešuje posameznika pred osamljenostjo, nudi mu duševno oporo in nasvete v osebnih težavah. Skratka: religija in cerkev bolje usposabljata mladega človeka za uspešno in srečno življenje, ne da bi se bilo temu treba odpovedati samemu sebi ali svetu.

(Gesla: »Religija je privlačna za vse«, ali na primer: »Tanja, pridi med nas, tudi kristjani nočemo biti stroji, ki le hlatajo po denarju... smo in hočemo biti ljudje kakor ti in tvoj krog« (13/66) — Mi huligani.)

Mlad civilen zakon pred polomom: »Zelo sem vesel, da ste prišli v župnišče, potrkali ste na prava vrata. Vaša družinska ljubezen bo zopet vzcvetela« (3/66).

»Sociološka pomembnost cerkve v Novi Gorici... mladi bi pričeli s svoje mladosti trgati pečat naveličanosti in jo pravilno usmerili« (3/66 ipd).

Pri tem za vzgled navajajo uspešne nogometaše, popevkarje, kolesarje, generale, politike, znanstvenike.³

Navajajo razloge, zakaj se cerkev obrača prav k mladim: »Cerkev sama je mladost sveta... brezboštvo je znak utrujenosti in slabosti... na mladih je, da zgradijo novi svet, novo družbo, družbo ljubezni, miru in pravičnosti.« (4/66 — »Koncil mladim«.)

»Plemeniti in čisti za novi svet«, »Mladina bo ponesla baklo vsega dobrega v bodočnost«, »Vi ste luč sveta« (10/66 — gesla romanj v Mariboru in Kopru).

»Mladi hočejo zgraditi nov svet, v katerem bo vladala pravica, bratstvo, ljubezen, medsebojna pomoč in mir.« (1/66 — Ob svetovnem kongresu krščanske delavske mladine.)

Zanimiva so neka stališča v pismih bralcev!

Starejši so tisti, ki so zagrešili, da se je svet pogreznil v malikovanje stvari in užitkov. Odrasli, ki ne poznajo več idealov in ki niso znali pokazati mladini smisla življenja, so krivi, da je del mladine slab. Kolikor je npr. huliganstvo kot boj med očeti in sinovi protest proti zablodam starejšega rodu, ga je treba podpreti. Pomagati pa jim je treba, da ob tem ne zavržejo vseh vrednot. (Pisma bralcev ob temi »Mi huligani« — 11/66 ter »Pred Figovcem«, prispevek iz študentskih vrst — 2/66.) Družina naj bi imela poseben del za mlade, ki naj bi tako dobili glasilo, »katero jim bi pomagalo pri graditvi nove, boljše družbe« (anketa med bralci — 12/66). Ognjišče tudi prikazuje primere, kako lahko mladi na svojih delovnih mestih ustvarjajo novo družbo (delavci, uradniki, ki vnašajo na svoja delovna mesta, v svet števil in brezosebnih odnosov — človeško toplino).

Pisanje mladini skuša vzbuditi pri beročih zavest, da so oni izbranci, elita, ki živi sredi slabega okolja in ki plava proti toku.⁴ To da dela zato, ker je neomajno prepričana, da ima prav (Ognjišče — 2/66). Škof Jenko pravi v Ognjišču: »Mladina, ki ji je ta list namenjen, si želi oblikovati

³ Drastičen primer za to je izrabljanje mladostnih popevkarških idolov za propagiranje religioznosti.

⁴ V rubriki, ki je izhajala v letu 1965, »Prišel sem, da vržem ogenj na zemljo«, se pojavlja celo bojevitost (elite) nasproti množici verujočih. Slika sveta je temu primerno še bolj črna. »Vsi veliki dubovi, verni in neverni, se strinjajo: Kristus je edina zvezda človeštva... Preizkusili so vse možnosti... povsod so naleteli na črn obup pošastnega in brezdušnega svetovnega mehanizma in blazne groze materializma... nikdar ni človeški rod hodil v taki temi. Toda spet bodo nastopile nove binokosti, nova pomlad cerkve. Ta bo pod vplivom sv. Duha spet postala eksplozivna: spet bo razsvetlila... svet... sodobnega poganstva. Koliko nas je takih, koliko nas mora biti takih... Gospod je jasno povedal: za eno gorčično zrno« (11/65).

sredi sveta, v katerem smo, trdno osebnost po katoliških načelih« (4/66). Pri tem naj bodo optimisti, njihov vzgled bo potegnil tudi druge za seboj: »Naj ne bodo priklopno vozilo ob drugih, temveč vlačilo« (O—7/66).

Svetujejo združevati se s somišljeniki. (»S prijatelji, ki jih boš našel, sestavite klapo in kmalu se vam bodo pridružili tudi drugi. Tako boste počasi očistili ozračje sebičnosti, pokvarjenosti ipd.« (O—2/66). »Sredi brezbriznega sveta se moramo ogreti za visoke ideale. Ob srečanjih s »komolčarji« potrebujemo bratske ljubezni ter močne povezave med nami, ki gradimo boljši svet za Kristusa... naše Ognjišče je simbol povezave med nami, graditelji bodočnosti, povezati se hočemo v veliko družino« (uredniški uvodnik O—6/66).

Očitno se hoče cerkev približati mladini tudi tako, da včasih že prav koketira z njo, celo z žargonom (podpisi, kot »Pavle, božji huligan«, molitev »Nočni nogomet«: »...daj, da se bom kvalificiral za nebeški pokal« (11/66), proti čemur eden od bralcev tudi že protestira (»ne smemo osvajati huliganov z lisjaško uporabo njihovega žargona« — 11/66). Ognjišče se, na primer, kar norčuje iz tradicionalnih »pobožnih duš« (O—8/66).

Za vse tovrstno pisanje je značilna splošnost in patetičnost: »Ljubezen, Novi svet, Bodočnost za Kristusa, in na drugi strani: brezdušnost, zaverovanost v stvari, pohlep po nasladah. Konkretnější vzori sprememb, ki da jih prinaša življenje v skladu s krščanskimi načeli, so že standardni: zdravo, »naravno« življenje, bratska ljubezen in pomoč, poslušaj človeka v vsakdanjem življenju. Zanimivo je, da splošni patetični pozivi navadno nastopajo ločeno, brez ilustracij z navedenimi konkretnimi vzori. Slednji nastopajo v drugih zvezah.

Abstraktnost pozivov k »novemu svetu« ima verjetno več izvorov: najprej zgodovinsko in aktualno prizadevanje cerkve, da stoji *formalno* nad vsemi konkretnimi družbami, hkrati pa *konkretno* v sožitju z vsemi. Enaka gesla o novem svetu so namenjena tako kapitalističnim kot socialističnim deželam. Skupni »stari svet« za oba tipa sodobnih družb je svet zaverovanosti v stvari, gonje za zunanjim uspehom, denarjem, naraščajoče popredmetenosti odnosov. Formulacije pa ostajajo tako abstraktne, da si lahko vsa tudi v okviru lastne družbe poišče bolj specifične objekte boja zoper tisto, kar ga v konkretni družbi teži (primer za to je srečanje s komolčarstvom). Brez konkretnih programov se poziv k novi družbi zreducira na klasično »krščansko ljubezen« in dobrodečnost, ravno z golimi patetičnimi deklaracijami pa skušajo

vzbuditi vtis, da gre za nekaj novega, in ustvariti pri mladini zavest o »revolucionarnosti« religioznih načel.

Pozivi k novi družbi se lahko sicer razlagajo tudi kot namerno nedorečeni pozivi k ureditvi družbe, npr. po načelih papeškega »socialnega nauka cerkve«, oziroma k temeljitim institucionalnim spremembam sploh. Mogoče je, da jih kdo lahko tudi tako razume. V skladu s kontekstom pa gre po našem mnenju za poskus, dati »eliti« mladine, ki je žejna idealov in »angažmaja«, zavest, da prav pripadnost religiji in cerkvi daje smisel in možnost njenemu spontanemu vsakdanjemu protestu proti komercializaciji, brezdušnosti ipd. To velja tako za našo kot za, npr., zahodne družbe. Vendar pri nas cerkev in religija tako vlogo dosti lažje igrata, ker sta zaradi razglašene »tujosti« našemu družbenemu sistemu »tuji« tudi vsem deformacijam, ki se v naši družbi prikazujejo. Pri tem pa je značilno, da tedaj, ko pišejo o družbeni pokvarjenosti ipd., nikoli konkretno ne pišejo, o kateri družbi gre beseda. Sil, ki se pri nas še borijo proti komercializaciji, za afirmacijo delavca kot celovite osebnosti itd. — sistema samoupravljanja, partije — nikjer ne omenjajo, kaj šele, da bi o njih pisali kot o nečem, kar daje pečat naši družbi. Razlog za to je lahko že omenjena abstraktna dvignjenost nad konkretno družbeno ureditvijo, lahko pa tudi ta, da prav v okolju, kateremu je to pisanje namenjeno — zlasti v okolju šolske in vajske mladine — delovanja samoupravljanja in prizadevanj partije ni čutiti, medtem ko ga zelo ostro prizadevajo taki razvojni procesi, kot so komercializacija, razoseb-ljanje itd. Manj ko mladina pozna procese v naši družbi in drugih sodobnih družbah ter njihove vire, bolj lahko podleže nekritičnemu izenačevanju: egoizem, gonja za denarjem — komercializacija — gospodarska politika — komunisti ipd. Vse to toliko bolj, kolikor manj se komunisti konkretno potegujejo za vsakega posameznega človeka; kolikor manj smo zmožni prikazati *smisel* osebnega angažiranja danes in dati možnosti zanj v okviru marksističnega svetovnega nazora. Samoupravljanje samo po sebi za mladino še ni motiv angažiranja, če ne vidi njegovega globljega človeškega in zgodovinskega smisla; še več, lahko se ji zdi zgolj sredstvo za običajna egoistična prizadevanja.

Dejstvo je, da se je marksizmu posrečilo angažirati množice pri preobrazbi sveta in ustvariti vsaj začetke novega družbenega reda. Tega ortodoksno katoliško krščanstvo ni bilo nikoli zmožno; vedno, v vseh družbenih ureditvah, pa je bilo sposobno navdušiti ljudi za »majhna dela«, karitativnost, vzgojo, nravnost ipd. Sedaj ko smo pri nas izpeljali revolu-

cionarne družbene premike — ali vsaj, če mislimo, da smo jih — stopa v ospredje ravno ta problematika človeka kot posameznika v relativno nespremenljivi družbeni ureditvi. O tem priča tudi oživljena problematika osebnosti, filozofske antropologije in etike v marksistični misli. S kategorijami boja za globalne družbene spremembe — razred, odprava izkoriščanja ipd. — si posameznik sedaj ne zna več pomagati v svoji konkretni življenjski usmeritvi. Cerkev to prehodno težavo marksistične misli izrablja in skuša zapolnjevati praznino v svetovnonazorski in življenjski usmeritvi mladih.

Pozivi k povezanosti in druženju med mladimi ljudmi istih nazorov ostajajo splošni. Nikoli ni izrecno rečeno, ali gre za druženje ljudi katoliškega nazora kot celote ali le za druženje ljudi istih pogledov, npr. na razna moralna vprašanja, ne glede na njihovo religioznost ali areligioznost. Ko je govor o druženju, nikoli niso omenjene obstoječe organizacijske oblike (ZMS ipd.); govor je le o neformalnih skupinah v okviru šolskega razreda, mestnih četrti ipd. Pogosto poročanje o karitativnem, izobraževalnem ali zabavnem delu raznih organizacij katoliške mladine v drugih državah pa bi lahko posredno vplivalo na prebujanje idej o tovrstni organiziranosti mladine tudi pri nas.

Poudarjena tema je tudi **karitativnost**. Razen velike akcije za angažiranje katoličanov za pomoč Indiji se večkrat pojavljajo tudi vzpodbude za karitativnost v naših domačih razmerah na splošno, pa tudi s konkretnjšimi napotki. Pri tem so včasih tudi izrecno izraženi elementi socialne kritike: »Deliti moramo potrebnim, čeprav si od svojega pritrgujemo« — 1/65.

Kritika pomanjkanja stanovanj (Pisma bralcev — 11/66). »V vlažnih kletnih stanovanjih... prezebajo siromašni študentje... če bo torej potrkal na tvoja vrata premražen brezdomec, študent...« — 2/65.

Opazno je prizadevanje, **odstraniti nezaupanje do cerkve**, češ da je **družbenopolitična reakcionarna sila**. V ta namen so zlasti ob koncilu veliko poročali o prizadevanju cerkve za zbližanje z delavci. (»Danes je udarila ura sprave... Cerkev je vaša prijateljica... Samo zemeljski kruh ne bo mogel utešiti človekove lakote.« »Koncil delavcem« — 3/66.) Posebej so bile poudarjene vesti o sporih med cerkvijo in režimom v Španiji ali v državah Latinske Amerike, o podpori, ki jo daje cerkev delavskim in kmečkim zahtevam v teh deželah ter črncem v ZDA (naslovi »Cerkev-zашčitnica svobode« ipd.). Vseskozi so poudarjena prizadevanja cerkve za mir, tokrat npr. papeževa prizadevanja ob

Vietnamu (objavljeni so njegovi govori, tako tudi znani govor v OZN). Mesta, na katerih se papež v svojih nagovorih delavcem ograjuje pred marksizmom ali pa ga obsoja, ostanejo brez komentarja; včasih so tudi omiljeni izrazi.

O katoliškem socialnem nauku ne razpravljajo. Omenjen je navadno le kot osnova za katoliško kritiko razmer v Španiji ali Latinski Ameriki. Izjema je (nekomentirana) informacija o izjavi jezuitskega generala o katoliškem »progresizmu«: »Če gre za tiste, ki prezirajo katoliški socialni nauk, iščejo pa rešitev, ki so sposojene od protikrščanskih in materialističnih ideologij, potem z njimi jezuiti ne moremo soglašati ... smo za pravičnost v svobodi« — 18/65.

Stalno so objavljeni podatki ali izjave, ki branijo Pija XII. pred obtožbami o molku med II. svetovno vojno.

Pri objavljanju vesti iz katoliškega sveta se tu in tam pojavijo izrazi zahodnega protikomunitskega slovarja: »Komunistični režim v SZ« (15/63); vesti s Kube revanšistični izraz »Srednja Nemčija« za NDR (11/65). Najverjetneje gre pri tem za neposredne prevode tekstov zahodnih katoliških listov ali agencij.

Vedno več je pisanja o cerkvi kot organizaciji, njeni dejavnosti pri nas, v drugih deželah (npr. uvodnik ob proslavah tisočletnice pokristjanjenja na Poljskem) in v svetovnem merilu. Nekaj tega je pripisati dejstvu, da je v tem času zasedal koncil; očitno pa je, da tako pisanje vzbuja pri vernikih občutek pomembnosti, povezanosti s katoličani drugod po svetu (Pavel VI.: »Poznamo slovenski narod in vemo, da je dober in pobožen« 12/66). Pri tem se vzbujajo simpatije za katoličane »kot take«, ne glede na to, kaj v kaki deželi dejansko predstavljajo. Taka je bila prava kampanja vesti o preganjanju katoličanov v Sudanu. Brez osvetljevanja nagibov in okoliščin je bilo poročano o umorih in preganjanjih misijonarjev v Kongu in drugod po Afriki. S simpatijami poročajo o katoličanih v Južnem Vietnamu (tudi tu gre očitno za prevode tujih informacij). Vedno pogostejše so reportaže z raznih množičnih cerkvenih prireditev pri nas. Pri tem je posebno poudarjena množičnost in prisotnost tudi tistih kategorij prebivalstva, ki so sicer cerkvi najbolj tuje: moški, starejša mladina, inteligenca. To poudarjanje njihove prisotnosti ima očitno »vzpodbujevalen« namen za druge pripadnike teh kategorij. Podobno vlogo lahko igra tudi pisanje o znanih osebnostih, ki so bile katoličani. Pri tem katoličanstvo oziroma religioznost včasih povsem potisne v ozadje, kaj je določen človek razen tega še bil. Razen Kennedyja, ki je pravi kult, sta kot zgled religioznosti navedena na primer

tudi Adenauer in Mac Arthur. Dejstvo, da je bil trener kanadske hokejske reprezentance katoliški duhovnik, povzroči pravo navijanje za Kanado, ki da se ji je zgodila velika krivica na tekmi s ČSSR, nakar da je bil »razumljiv poraz z Rusijo« (O-3/66).

Mnogo pišejo o **misijonarjih**, posebej slovenskih v raznih deželah — seveda brez kakršnekoli stvarnejše ocene in prikaza njihove družbene vloge. Beseda je le o dobroti in požrtvovalnosti ter svojevrstni romantičnosti in privlačnosti tega »poklica« (tudi kot nekaj, kar lahko mlade vzpodbuja za vstop v te redove). Zanimivo je pismo misijonarja iz Indije, v katerem le-ta obtožuje indijsko vlado, ker propagira omejevanje rojstev. V Bengaliji je po njegovem beda zato, »ker živijo življenje, ki je popolnoma nasprotno našim moralnim načelom... ljudje so nezanesljivi, ne razumejo in nečejo razumeti« (9/65).

Družina je stalna tematika lista. Obravnavajo jo na znani način: propagirajo veliko število otrok, sicer da bo slovenski narod izumrl, splave ocenjujejo kot umor. (»Poglaviten razlog zavestnega in hotenega ubijanja podmladka slovenskega naroda je upad krščanske vere in širjenje praktičnega materializma — to potrjuje tudi podobe statistike iz Švice in Švedske«, škof Jenko — 9/65). Ob tem pa ne manjka tudi čisto stvarnih napotkov za srečno družinsko življenje, izbiro zakonskega druga itd. V odgovorih bralcem so odklanjane poroke z ateisti. V zadnjem letniku so zlasti preko pism bralcev prodrli treznejši glasovi tudi glede števila otrok.

Tu in tam se pojavljajo še **nestrpne, integristične teze** ali vsaj formulacije. Mimo že znanih formulacij ob obravnavanju družine, splavov ipd. ter inkriminiranih »Fantov, ki iščejo Kristusa« (kjer so ateisti primerjani z živalmi — o tem piše A. Jan v Teoriji in praksi — 8—9/66), bi lahko sem šteli še:

— »Človek ne more živeti brez vere; ako ne veruje v boga, bo prav kmalu mohil samega sebe. Namesto: ljubi Gospoda... in svojega bližnjega kakor samega sebe, si bo kmalu postavil zapoved: ljubi samega sebe nad vse in bližnjega zaradi samega sebe« (1/65).

»Zakaj mnogi ne verujejo v nesmrtnost: ne čudite se temu: ne tajijo nesmrtnosti iz dobrih razlogov, temveč iz slabih strasti« (21/65).

(Odrekanje moralnega dostojanstva ateistom.)

— »Ljubezen do boga, pomeni odpoved svetu... popolno odpoved sebi — v človeku nastane praznina, ki jo napolni bog. K njegovim nogam nosimo vse — znanost in umetnost,

politiko in glasbo, poezijo in filozofijo, življenje in smrt — za novo družbo — oblikovano po evangeliju...« (rubrika: Prišel sem, da vržem ogenj na zemljo — 3/65 — rubrike ni več!).

(Tradicionalni aristokratsko bojeviti katolicizem.)

— »Velika uganka narave... človeku zdrave pameti ni treba odgovorov«, ker ve, da je zadaj Bog (15/65 — tudi drugače pogosta teza).

(Priostrena tradicionalna katoliška dogma, da boga lahko spoznamo s pomočjo razuma iz narave. V taki obliki očitno neposredna ali posredna »diskvalifikacija« neverujočih.)

— »Naša prva naloga: dati 300.000 mladim Slovencem Kristusa! Dati Kristusa 300.000 mladim Slovencem! Vsak deček... študent naj obiskuje verouk... Gospod Jezus, Ti si kralj naše domovine« (Ob uvodu v veroučno leto — 17/65).

(Ekskluzivnost: Slovenci = katoličani; odrekanje celo pluralizma svetovnih nazorov; velika samozavest!)

Ocene filmov:

Lestvica od 1 do 10 je povzeta po filmskih ocenah, ki jih dajejo posebne katoliške komisije za film v drugih deželah (ni mogoče ugotoviti, če so tudi ocene povzete). Pri opisnih ocenah je dokaj objektivno poudarjana tudi umetniška raven filmov, toda pri točkovanju (ki meri priporočljivost za obisk: »od priporočljivo za vse« do »odklanjamo«), so upoštevani le nazori in moralni vpliv filma. Filmi, ki izrecno ne obsojajo nekatoliških pogledov na zakon in spolno življenje ali pa so jim celo naklonjeni, se ne glede na oceno znajdejo pod »odklanjamo« (npr. francoski film »Sreča«). Odklanjani so (za mladino) tudi »spektakli«, ki poudarjajo nasilje.

Težko je pričakovati, da bi v listu, kakršen je Družina, našli ustrezen odsev premiki in navzkrižja, ki so v sedanji katoliški cerkvi in religiozni sferi sploh; še manj, da bi se lahko izpričali resnično novi tokovi religiozne misli. To, da je glasilo cerkvene hierarhije (o konservativnosti »oblasti«, »birokracije« smo se že v drugih zvezah dosti pritoževali), da ima značaj množičnega časopisa ter da deluje v okolju in vzdušju, ki religiji ni naklonjeno, že samo po sebi po vseh pravilih govori za zmerno, previdno, konservativno usmerjenost lista ter težnjo po (videzu) »monolitnosti«, po zakrivanju notranjih nasprotij.

Naj bo razumljeno kakorkoli, dejstvo je, da se v našem verskem listu sodobnejša tipanja in previdni premiki družijo

s pojmovanji in pristopi, ki veljajo v modernejših katoliških sredinah — da o protestantih niti ne govorimo — že za izraze »predpotopnega« pojmovanja krščanstva. Najslabše pri tem je, da so v imenu modernizacije cerkve s sodobnejšimi oblikovnimi prijemi propagirana stara pojmovanja: tista, ki so zaradi svoje nesprejemljivosti, tujosti sodobnemu človeku ravno spodbudila religiozne mislece k novim iskanjem. O *resničnih* problemih odnosa sodobnega človeka do religije, o tistih problemih, ki so, na primer, privedli do milijonske naklade knjigo anglikanskega škofa Robinsona (z značilnim naslovom »Bog je drugačen«), v listih ni sledu. Kakšen naj bo dialog z ljudmi, ki imajo o veri drugačno mišljenje in na katerega so v skladu s splošnim razpoloženjem v svetu vabljeni, če pa so ti ljudje hkrati razglašeni za nemoralneže, zapeljane od strasti ipd.? Naša uradna cerkev očitno še ni stopila v »galilejevsko« obdobje cerkve, kot je označil neki katoliški mislec aktualno preusmerjanje od apriornega, normativnega gledanja na upoštevanje znanosti in resnice, dejstev, ne glede na neprijetne rezultate.

Ko je opazoval ameriško religiozno življenje, je neki avtor zapisal, da tam zelo dosti govorijo o koristnosti religije, izogibljejo pa se vprašanjem o njeni resničnosti — resničnosti ne toliko v filozofskem kot psihološkem pomenu, o njeni bližini sodobnemu človeku. Naš verski tisk to opažanje potrjuje. Ne upa, noče se vprašati po resničnosti, po dejstvih, ki bi lahko pripehjala do neprijetnih rezultatov — do priznanja o krizi tradicionalne religioznosti. To je sama po sebi seveda njegova stvar. Toda izogibati se jedru ima za posledico vztrajati pri videzu in poudarjati videz, namesto da bi se lotevali temeljite preobrazbe. To tudi nujno vodi do poudarjanja in iskanja nadomestkov za resnično religioznost in dejansko že do nereligioznih vidikov cerkvene aktivnosti: od ceremonialnih množičnih prireditev do teženj po organiziranju taborenj, športnih dejavnosti ipd. pod vodstvom duhovnikov. O nezdržljivosti takih teženj z našimi načeli in zakoni ni treba ponavljati, doživele pa so dovolj obtožb in kritik tudi na koncilu in ob njem, tako da naši cerkvi drugod storjenih in zdaj že marsikje priznavanih napak ne bi bilo treba posnemati.

MARKO KERŠEVAN

Neskladnost med osebnimi dohodki in produktivnostjo dela

Meritve in analize družbenoekonomske produktivnosti dela v SR Sloveniji¹ za čas po letu 1961 so pokazale, da osebni dohodki niso bili usklajeni z družbenoekonomsko produktivnostjo dela. Čeprav so bili osebni dohodki na zaposlenega pri višji družbenoekonomski produktivnosti dela absolutno višji kakor pri manj uspešnem gospodarjenju, so se v primerjavi z večanjem družbenoekonomske produktivnosti dela počasneje višali. Zaradi tega se je povečala razlika med doseženim dohodkom na zaposlenega in osebnimi dohodki na zaposlenega v panogah oziroma delovnih organizacijah z boljšimi rezultati poslovanja.

Razmerja med doseženim dohodkom na zaposlenega in osebnimi dohodki na zaposlenega, ki so jih pokazale analize, so neustrezna in negativna z vidika možnosti, da se povečuje družbenoekonomska produktivnost dela, saj skorajda izenačeni osebni dohodki na zaposlenega ne glede na rezultate poslovanja ne morejo spodbujati delovnih ljudi. In to ne tistih delovnih ljudi, ki gospodarijo manj uspešno, saj so njihove osnovne potrebe zadovoljene ob doseženi višini dohodka na zaposlenega, niti onih, ki bolje poslujejo, pa se jim to le malo pozna v primerjavi z drugimi.

Razmerje med osebnimi dohodki na zaposlenega in doseženim dohodkom na zaposlenega se je sicer po letu 1961 popravljalo, in sicer s tem, da se je večal delež osebnih dohodkov v dohodku, kakor s tem, da se je zmanjševala razlika med njima v panogah z boljšimi rezultati poslovanja. Kljub tem ugodnim gibanjem je bilo treba preveriti ugotovljeno neskladnost med osebnimi dohodki in družbenoekonomsko produktivnostjo dela s podatki, zbranimi v delovnih organizacijah.

Raziskava o usklajenosti osebnih dohodkov z družbenoekonomsko produktivnostjo dela v industrijskih delovnih organizacijah SR Slovenije za leto 1961, 1962, 1963 in 1964 je potrdila domnevo in osvetlila dejstvo, da osebni dohodki pri večji uspešnosti gospodarjenja zaostajajo. To že samo po sebi ne more pozitivno vplivati na dejavnost in prizadevanja delovnih ljudi, da bi se povečala družbenoekonomska pro-

¹ Raziskave o ravni in gibanju ter težnjah družbenoekonomske produktivnosti dela, opravljene na Zavodu SRS za produktivnost dela.

duktivnost dela, razen tega pa ima še drugo slabo plat. Uspešnost gospodarjenja je namreč sorazmerno manjša v delovnih organizacijah, ki so tehnično bolj opremljene, kakor v delovnih skupnostih, kjer je tehnična opremljenost dela slabša. Tako so zaostajali osebni dohodki na zaposlenega bolj, kot se je zboljševala tehnična opremljenost dela.

Za industrijo kot celoto smo sicer ugotovili, da je skladnost med osebnimi dohodki in družbenoekonomsko produktivnostjo dela iz leta v leto večja in da so bila v letu 1964 razmerja med obema elementoma že skoraj enaka v vseh razredih tehnične opremljenosti dela. To bi lahko navedlo k stališču, da je treba za leto 1965 v SR Sloveniji že upoštevati kot dejstvo enako rast osebnih dohodkov na zaposlenega in družbenoekonomske produktivnosti dela. Na tej podlagi bi se vsi naslednji premiki v delitvi novoustvarjene vrednosti izvršili med širšo družbeno skupnostjo in delovnimi skupnostmi, učinki tega pa bi se povečali v osebnih dohodkih na zaposlenega za toliko, za kolikor bi se povečal dohodek na zaposlenega.

Da je bila skladnost med osebnimi dohodki na zaposlenega in družbenoekonomsko produktivnostjo dela samo navidezna, samo posledica raznolikosti proizvodnje in poslovanja v industriji kot celoti, so pokazale regresijske krivulje dohodka na zaposlenega in osebnih dohodkov na zaposlenega po industrijskih panogah, in sicer:

— regresijske krivulje osebnih dohodkov na zaposlenega za industrijske panoge so v korelacijskem grafikonu manj razpršene kakor regresijske krivulje dohodka na zaposlenega, kar kaže na to, da so osebni dohodki na zaposlenega po panogah mnogo bolj izenačeni kakor rezultati poslovanja;

— v vseh industrijskih panogah se razlike med dohodkom na zaposlenega in osebnimi dohodki na zaposlenega večajo, bolj ko se izpopolnjuje tehnična opremljenost dela. To pomeni, da osebni dohodki sorazmerno zaostajajo za družbenoekonomsko produktivnostjo dela;

— regresijske krivulje osebnih dohodkov na zaposlenega se velikokrat obrnejo navzdol, ker je raven osebnih dohodkov na zaposlenega v določenem razredu tehnične opremljenosti dela nižja kakor v razredu pred njim.

To povzroča neenaka in neenakomerna razmerja med dohodkom na zaposlenega in osebnimi dohodki na zaposlenega, in sicer po razredih tehnične opremljenosti dela, po panogah in po letih. Število primerov, da se razlike med uspešnostjo gospodarjenja delovnih skupnosti in osebnimi dohodki na zaposlenega v določenem razredu tehnične oprem-

ljenosti dela povečajo v primerjavi z razlikami v razredu pred njim, se sicer z leti zmanjšuje, vendar v letu 1964 še vedno presega 58 odstotkov primerov, ki so bili analizirani.

Čeprav je ta raziskava samo osvetlila problem in zaradi omenjenega obsega elementov, ki jih je zajela, ne razloži, zakaj osebni dohodki na zaposlenega pri višji družbenoekonomski produktivnosti dela in še posebej pri višji tehnični opremljenosti dela zaostajajo, je možno, če upoštevamo ukrepe ekonomske politike in okoliščine, v katerih potekajo delovni procesi, sklepati o nekaterih razlogih:

1. V nalogi smo zajeli leta 1961, 1962, 1963 in 1964, torej čas, ko je bil dohodek delovnih skupnosti še obremenjen s prispevkom od dohodka, ki je bil v načelu enakomeren, in s prispevkom od izrednega dohodka, ki se je obračunaval posebej za vsako organizacijo. Poleg tega so se iz dohodka delovnih organizacij obvezno črpala sredstva za družbene investicijske sklade in za razne obvezne rezervne sklade na podlagi enakih odstotkov. Vse te obremenitve so bile enakomerne in so se njihovi učinki večali enako kakor osnova, iz katere so izhajali. Kljub temu so bili učinki obremenitev zaradi prispevkov, ki so se računali od višine skladov, v posameznih organizacijah večji, posebno v organizacijah z večjimi sredstvi v skladih. (Če bi podrobno analizirali ta vpliv, bi ne mogli prezreti olajšav, ki jih je dopuščal zakon nekaterim dejavnostim in skupinam organizacij, da so sploh lahko zagotovile osebne dohodke zaposlenim.)

Ker je s takšnim sistemom zajemanja sredstev za potrebe širše družbene skupnosti ostalo delovnim skupnostim sorazmerno malo sredstev za lastno uporabo, niso mogle niti delovne organizacije z nizkimi rezultati poslovanja niti delovne skupnosti, ki so uspešneje gospodarile, kaj bolj, občutno spremeniti odnosov v delitvi dohodka v prid osebnih dohodkov.

Koliko je obremenjevanje dohodka delovnih skupnosti vplivalo na to, da so se osebni dohodki na zaposlenega po panogah industrije precej izenačili ne glede na raven družbenoekonomske produktivnosti dela in na izpopolnjujočo se tehnično opremljenost dela, bo mogoče ugotoviti šele s podatki o gospodarjenju delovnih skupnosti v letu 1966. Analiza družbenoekonomske produktivnosti za to leto bo namreč pokazala posledice, ki jih bo povzročila razbremenitev dohodka delovnih skupnosti. Vendar bo tudi ta podoba še nekoliko nejasna, saj je bilo v letu 1966 uvedeno obvezno oročanje dela sredstev skladov, s katerimi razpolagajo delovne organizacije.

2. Kljub tej obremenitvi dohodka so razpolagale delovne skupnosti, ki so dosegale višjo raven družbenoekonomske produktivnosti dela, z absolutno večjimi sredstvi za lastne potrebe, za investicije. To je bilo še posebej očitno, če so sredstva skladov prikazovale kot znesek in ne na zaposlenega ali v zvezi z ravniyo tehnične opremljenosti dela ali s strukturo delitve dohodka. Absolutno višji znesek sredstev, s katerimi so razpolagale te delovne organizacije, ni le že sam po sebi vzbujal želja po naložbah, po razširjeni reprodukciji, temveč sta to zahtevala tudi stopnja, za kakršno so bila odpisana osnovna sredstva, in pa nesodobna tehnologija proizvodnih procesov. Zelo učinkovita proizvodjalna sredstva in uvažanje sodobnih tehnoloških rešitev pa je veljalo v tem času za edino sredstvo, ki lahko pripomore k večji produktivnosti dela, saj so tedaj poudarjali predvsem potrebo po tem, da se poveča obseg proizvodnje, in ne potrebe po povečevanju uspešnosti gospodarjenja.

3. Izenačevanje osebnih dohodkov na zaposlenega v delovnih organizacijah ene panoge ne glede na uspešnost gospodarjenja in na čedalje boljšo tehnično opremljenost dela bi bilo težko doseči in predvsem ohraniti v vseh letih, če bi bilo samo posledica ukrepov ekonomske politike. Prav tako niso v tej zvezi pomembna prizadevanja ožjih družbenopolitičnih skupnosti, da bi ohranile kolikor mogoče nizke razpone med osebnimi dohodki zaposlenih na svojem območju, saj smo opazovali delovne organizacije po panogah, tj. v proizvodni, ne pa v teritorialni povezanosti, kjer bi se srečavale organizacije vseh panog in področij. Pač pa je k temu občutnemu izenačevanju osebnih dohodkov na zaposlenega verjetno veliko pripomogla kvalifikacijska struktura zaposlenih v delovnih organizacijah, kakršno zahtevajo vrste in oblike delovnih procesov ter velikost delovnih organizacij.

V sklop organizacij s slabo tehnično opremljenostjo se uvrščajo večinoma manjše delovne organizacije, kjer je delitev dela v delovnih procesih slabše izvedena. Zato morajo zaposleni opravljati različna dela, morajo več znati, so više kvalificirani in zaradi tega dosegajo sorazmerno višje osebne dohodke. V sklop organizacij z boljšo opremljenostjo dela pa se uvrščajo večinoma večje in velike delovne organizacije z boljše izpeljano delitvijo dela in serijsko proizvodnjo, ki omogoča zaposlovanje delovnih ljudi z nekoliko nižjo kvalifikacijo. Poleg tega poteka v teh delovnih organizacijah proizvodnja povečini v dveh izmenah, s čimer se v strukturi zaposlenih večja delež niže kvalificiranih. Pri sedanjem stanju organizacije dela v delovnih organizacijah, posebno v stro-

kovnih službah, pomeni povečevanje obsega proizvodnje in števila zaposlenih v proizvodnji tudi povečevanje števila zaposlenih v strokovnih službah, posebno v splošnih in kadrovskih službah. To so delovna mesta, ki niti zaradi dosedanjega ocenjevanja njihovega pomena niti zaradi izobrazbe ljudi ne zvišujejo povprečnih osebnih dohodkov na zaposlenega, pač pa jih zaradi številčnosti ohranjajo na skorajda isti ravni kot v drugih delovnih organizacijah. Strokovnjakov visoke stopnje in vodilnih kadrov pa v teh delovnih organizacijah niti ni veliko niti niso njihovi osebni dohodki tolikokrat višji od osebnih dohodkov drugih, da bi lahko občutno vplivali na raven povprečnih osebnih dohodkov na zaposlenega.

Na podlagi te raziskave smo ocenili, da za zdaj še ne moremo sprejeti kot načelo enako povečevanje osebnih dohodkov na zaposlenega in družbenoekonomske produktivnosti dela, saj razmerja med obema še niso usklajena. Zaradi tega se tudi osebni dohodki na zaposlenega ne morejo povečati enako kakor družbenoekonomska produktivnost dela, poleg tega pa se morajo tudi sami osebni dohodki na zaposlenega v okviru ene dejavnosti različno povečevati — glede na izboljševanje tehnične opremljenosti dela.

Analiza o družbenoekonomske produktivnosti dela v skupini tovarn strojev in naprav za leta 1961, 1962, 1963 in 1964 je pokazala, da so osebni dohodki na zaposlenega v delovnih organizacijah sicer nekoliko manj izenačeni kakor v industrijskih panogah, da pa so zelo malo odvisni od uspešnosti gospodarjenja, kar še posebno velja za leto 1964. Majhna odvisnost osebnih dohodkov od uspešnosti gospodarjenja je bila predvsem posledica nizke ravni družbenoekonomske produktivnosti dela. Večina organizacij je namreč dosegla tako skromne poslovne rezultate, da ob že tako nizkih osebnih dohodkih na zaposlenega niso mogle uskladiti osebnih dohodkov s slabo uspešnostjo gospodarjenja; to v jedru pomeni znižati osebne dohodke, ker bi s tem ogrozile osnovni življenjski standard zaposlenih. Zaradi tega je v letu 1964 kar 59 organizacij izmed 83 iz skupine tovarn strojev in naprav porabilo sredstva, ki so jih imele na voljo, skoraj v celoti za osebne dohodke. Pri tem so bile v slabšem položaju velike organizacije in organizacije, ki so v rezultatih poslovanja zaostale za povprečjem. Vse te delovne skupnosti dejansko ne bi mogle ob enakih okoliščinah gospodarjenja spremeniti delitvenih razmerij v korist osebnih dohodkov. Tiste maloštevilne delovne skupnosti iz te skupine, ki so

uspešno gospodarile, pa so sicer izločile toliko sredstev za osebne dohodke, da so močno presegle povprečje osebnih dohodkov na zaposlenega v svoji skupini. Vendar so bile pri teh delovnih organizacijah tudi razlike med dohodkom na zaposlenega in osebnimi dohodki na zaposlenega največje v skupini, ker so se sredstva v veliki množini stekala v sklade. To torej prav tako kaže, da so osebni dohodki le malo odvisni od družbenoekonomske produktivnosti dela.

V takšnih okoliščinah gospodarjenja delovnih skupnosti so visoki deleži osebnih dohodkov v dohodku (ali čistem dohodku v preteklih letih) pravzaprav odraz neustrezne in nezadovoljive ravni družbenoekonomske produktivnosti dela, ki potiska osebne dohodke na zelo nizko in sorazmerno izenačeno raven ter ovira delovne skupnosti in jim preprečuje, da bi ustvarjale sredstva za nadaljnji razvoj. Pri tem pa nižji deleži osebnih dohodkov v dohodku niso že sami po sebi in v vseh primerih pozitiven pojav. Višji delež je namreč značilen za delovne skupnosti, ki gospodarijo uspešneje kakor druge ali ki zaostajajo; za delovne skupnosti, katere izločajo sorazmerno večji del sredstev za sklade na račun osebnih dohodkov, ki po ravni zaostajajo za povprečjem, ali pa ob visokih osebnih dohodkih na zaposlenega; dalje, za delovne skupnosti s slabšo ali boljšo tehnično opremljenostjo dela in delovne skupnosti, ki so zaradi količine dohodka pomembne in vplivne v skupini ali pa so skoraj neopazne. Ker so delovne organizacije tako zelo različne, bi bilo mogoče odbrati delovne skupnosti, za katere bi lahko rekli, da je njihov odnos delitve pozitiven, ustrezen, zadovoljiv glede na dane okoliščine, samo z uporabo posebnih meril, npr. pri tovarnah strojev in naprav:

- čim boljša tehnična opremljenost dela,
- čim višja raven družbenoekonomske produktivnosti dela,
- čim višja raven osebnih dohodkov,
- čim nižji delež osebnih dohodkov v čistem dohodku,
- čim večja akumulacijska moč.

S tem, da so bile vse delovne organizacije v skupini tovarn strojev in naprav razvrščene po nižajoči se ravni osebnih dohodkov na zaposlenega in upoštevana raven družbenoekonomske produktivnosti dela in akumulacijska moč ter tehnična opremljenost dela, se je neskladnost osebnih dohodkov z družbenoekonomsko produktivnostjo dela še ostreje zarisala. Nizka raven osebnih dohodkov na zaposlenega bi bila v večini organizacij še previsoka glede na raven dose-

ženega dohodka na zaposlenega, saj delovnim skupnostim ni ostalo skoraj nič sredstev za razširjeno reprodukcijo. V letu 1964 je bil npr. položaj tako kritičen, da bi lahko 39 organizacij izmed 82 uvrstili med organizacije, ki niso ustvarile nobenih sredstev za sklade, druge pa bi se lahko razvijale v zelo omejenem obsegu. Ravno take posledice so morale nastati v organizacijah, ki so zaradi nujnega in neizogibnega povečevanja osebnih dohodkov na zaposlenega izčrpale vsa sredstva skladov, pri čemer niso mogle niti v celoti zadovoljiti upravičenih zahtev delovnih ljudi, da bi se povečali osebni dohodki ob danih okoliščinah ekonomskega razvoja v letu 1963 in 1964. Samo 12 organizacij bi bilo lahko računalo s tem, da bi se lahko dalje razvijale na podlagi lastnih sredstev, pri čemer bi raven osebnih dohodkov na zaposlenega presegla povprečje skupine, a med temi organizacijami sta le dve veliki.

Takšni odnosi v delitvi dohodka in raven osebnih dohodkov na zaposlenega ob doseženi akumulacijski moči v tovarnah strojev in naprav opozarjajo delovne skupnosti in jim dokazujejo, da je mogoče ob nespremenjeni delitvi novoustvarjene vrednosti med družbeno skupnostjo in delovnimi skupnostmi samo z višjim dohodkom na zaposlenega zagotoviti delovnim ljudem višje osebne dohodke. Sicer pa to spoznanje ne velja samo za okoliščine »nespremenjene delitve novoustvarjene vrednosti med družbeno skupnostjo in delovnimi skupnostmi«. Sprememba teh odnosov delitve nima samo formalnih posledic, ampak predvsem vsebinske; gre namreč za spremembo neposrednega nosilca financiranja določenih nalog in dejavnosti. Naloge in dejavnosti, ki so bile do zdaj financirane iz družbenih sredstev, je treba po spremenjenih odnosih delitve financirati prav tako iz družbenih sredstev. Samo oblika izločanja, dajanja teh družbenih sredstev bo v tem primeru bolj posamična, ker jih bodo morale izločati posamezne delovne skupnosti, ker se bodo zavedale, da določene dejavnosti morajo obstojati in da so dolžne financirati določene naloge. Ustvarjena sredstva, ustvarjeni dohodek pa je ob takšnih ali drugačnih odnosih delitve novoustvarjene vrednosti med družbeno skupnostjo in delovnimi skupnostmi vedno enak, le učinek porabe teh sredstev je lahko večji ali manjši, pač glede na to, kako jih posredni ali neposredni nosilci financiranja porabijo, tj. bolj ali manj racionalno.

Bodisi da se delitev novoustvarjene vrednosti med družbeno skupnostjo in delovnimi skupnostmi spremeni ali da se ne spremeni, resnično je mogoče povečati osebne dohodke na

zaposlenega, pa tudi sredstva za sklade, torej samo s tem, da se poveča dohodek na zaposlenega v delovni skupnosti, skupini, panogi, področjih in ožjih ter širših območjih. Večjo odvisnost osebnih dohodkov od družbenoekonomske produktivnosti dela moremo torej pričakovati in jo uveljavljati kot dejansko možno uresničevanje načela nagrajevanja po delu le, če se bo večja uspešnost gospodarjenja posameznih delovnih skupnosti izrazila v občutno višji ravni narodnega dohodka na prebivalca. Pri nizki ravni družbenoekonomske produktivnosti dela in skromni količini dohodka, ki je na voljo posamezni delovni skupnosti ali družbi kot celoti, pa še ni mogoče postaviti in uveljaviti načela neposredne odvisnosti osebnih dohodkov (in sredstev za družbeni standard) od družbenoekonomske produktivnosti dela, pa tudi ne načela odvisnosti dohodka od vloženega dela. V takih okoliščinah je nujno tudi poseganje najvišjih družbenopolitičnih organov v delitev novoustvarjene vrednosti in se mora pri temeljnih premikih v zasnovah družbenoekonomskega razvoja pojaviti celo v zakonski obliki ob zelo osredotočenih pooblastilih. In zaradi tega se venomer porajajo pomisleki in dvomi o moralnosti in upravičenosti spričo količine dohodka, ki si jo kdo pritegne, v primerjavi z vloženim delom, dalje, ocene o omejevanju razvoja in možnosti obstoja organizacij, skupin, panog, področij, območij, ipd.

S krepitvijo materialne osnove družbe pa bi moralo začeti poseganje in vmešavanje samoupravnih organov, ki so pooblašteni le za posredno odločanje, odmirati, ker postane to zaviralen in ne pospeševalen dejavnik družbenoekonomskega razvoja. Merilo za to odmiranje je stopnja neposredne odvisnosti dohodka delovnih skupnosti od vloženega dela in osebnih dohodkov od družbenoekonomske produktivnosti dela. Koliko se je odločanje o delitvi novoustvarjene vrednosti že preneslo na samoupravne organe s pravicami neposrednega odločanja, ni torej stvar želja, spoznanj in odločitev najvišjih družbenopolitičnih organov, temveč predvsem bolj ali manj razvite, zadostne in obilne materialne osnove družbe. Zaradi tega ni mogoče pričakovati za vse delovne skupnosti, skupine, panoge, področja in območja enakih stališč in enakih ukrepov ekonomske politike, ampak ukrepe z dovolj širokimi okviri za razvoj vseh, čeprav je njihova materialna osnova neenako razvita. In ne samo, da tega ni mogoče pričakovati, temveč je za pospešeni družbenoekonomski razvoj treba izvajati različno politiko in sprejemati različne odločitve, ki morajo izhajati iz ustreznih analiz in

razvojnih programov posameznih delovnih organizacij, skupin, panog, področij in območij.

Ne glede na odnose delitve novoustvarjene vrednosti med širšo družbeno skupnostjo in delovnimi skupnostmi v letih 1961 do 1964 je ravno analiza družbenoekonomske produktivnosti dela v skupini tovarn strojev in naprav pokazala, da obstojajo velike razlike v odločitvah delovnih skupnosti glede porabe sredstev, s katerimi so razpolagale. Čeprav so bile v teh letih delovne skupnosti še sorazmerno zelo ovirane v samostojnem gospodarjenju, ker so le-to oblikovali dejavniki, na katere niso mogle neposredno vplivati, bi bili tudi pri večji samostojnosti verjetno odnosi delitve le malo drugačni, ker so jih določale tele okoliščine:

— da pri nizki ravni družbenoekonomske produktivnosti dela delovne skupnosti niso mogle povečati količine sredstev za osebne dohodke;

— da so nekatere organizacije, predvsem velike, ustvarile večjo količino sredstev za sklade na račun nizkih osebnih dohodkov na zaposlenega, ker je bilo treba kriti tekoče ali prihodnje naložbe;

— da so drugačne zahteve glede standarda delovnih ljudi spričo danih razmer in navad v nekaterih območjih povzročile, da so se delovne skupnosti morale odločati bolj kratkoročno, v korist trenutno zaposlenih in misleč na to, da jih je treba obdržati na delovnih mestih, a v škodo akumulacijske moči delovne organizacije in njenega pospešenega razvoja;

— da pomenijo na ožjih območjih, kjer je možnost zaposlovanja omejena (ena ali zelo malo delovnih organizacij), še tako nizki osebni dohodki na zaposlenega ob nizki družbeno ekonomski produktivnosti dela boljše rešitev za prebivalstvo, kakor če takšnih možnosti za delo sploh ne bi bilo. In zaradi tega so v primeru družbeno popolnoma neustrezne uspešnosti gospodarjenja pripravljene te delovne skupnosti celo zniževati raven že tako nizkih osebnih dohodkov na zaposlenega in več dati za sklade, samo da bi vsaj še nekaj časa ohranile možnost za zaposlitev in življenje.

Posamezne delovne skupnosti se torej ne morejo odločati neodvisno in ne bodo mogle bistveno spremeniti svojih odločitev v primerjavi z odločitvami v preteklosti, čeprav bodo v odločanju čedalje bolj samostojne in čeprav zahtevata stopnja razvoja proizvodjalnih sil ter raven samoupravnih odnosov, da poseganje in vmešavanje samoupravnih organov, ki so pooblaščen le za posredno odločanje, v odnose delitve novoustvarjene vrednosti že skoraj v celoti odmre.

Izbira torej ni v tem, ali zbirati sredstva za naložbe v osnovna sredstva ali jih dajati za razvoj tehnologije in izboljšave delovnih procesov ali povečevati osebne dohodke zaposlenih in sredstva za financiranje družbenih dejavnosti in služb, temveč v tem, ali se bo delovna organizacija razvijala in vzdržala v zaostrenih okoliščinah primerjanja svoje ravni produktivnosti dela in višine stroškov na enoto proizvoda z mednarodno ravniyo, ali pa bo prej ali slej zaostala in propadla, ker takšnega merjenja moči ne bo prenesla. V obeh primerih se bodo delovne skupnosti bolj verjetno odločale tako, da bodo izhajale iz prizadevanj za višjo družbenoekonomsko produktivnost dela ob danem in večjem številu zaposlenih, in ne za to, da bi formalno povečale družbenoekonomsko produktivnost dela z zniževanjem števila zaposlenih, ker je to z vidika delovnega človeka nesprejemljiv način zboljševanja uspešnosti gospodarjenja.

Potem ko se odloči za prvo ali drugo razvojno smer, pa je stvar strokovnih analiz, ocen in predlogov, da se izbere, kateri dejavnik, v kolikšnem obsegu in koliko časa bo temeljni dejavnik in kateri dejavniki bodo dopolnilni, da bo sprejeta odločitev kar najbolj uspešno in racionalno uresničena. Za vsako delovno skupnost in za vsako skupino delovnih organizacij, bodisi da jo opredelimo kot proizvodno ali kot teritorialno, je namreč en dejavnik ali samo nekaj dejavnikov ključnih, tj. takšnih, ki določajo in oblikujejo odločitve delovnih skupnosti v danem času in jih morajo delovne skupnosti upoštevati, če hočejo razvijati svojo delovno organizacijo ali se, marsikdaj, celo samo obdržati pri življenju.

Pri določanju teh dejavnikov pa so delovne skupnosti že dosti manj neodvisne; njihove odločitve usmerjajo rezultati dosedanjega družbenoekonomskega razvoja. Popolnoma neustrezno bi bilo v prizadevanjih za pospešeni družbenoekonomski razvoj torej zastopati stališče, da se bodo delovni ljudje v večini delovnih organizacij odločali kratkoročno, da ne bodo računali tudi s potrebami razvoja in da ne bodo oblikovali sredstev za sklade. Vendar je težko pričakovati, da bodo delovni ljudje takšne neizogibne potrebe upoštevali, če se pri nizki družbenoekonomski produktivnosti dela raven njihovih osebnih dohodkov giblje blizu meje minimalnih življenjskih stroškov, pa četudi bi spoznali, da je ustvarjanje sredstev za sklade edino zagotovilo za njihovo lastno prihodnje delo in življenje. Izjema bi bile le delovne skupnosti v območjih, kjer je možnost zaposlovanja zelo omejena.

Izhodišče odločanja delovnih ljudi za dolgoročne koncepte razvoja njihovih delovnih organizacij ni v tem, ali so

bolj ali manj usposobljeni kot strokovnjaki, ali v tem, da se zavedajo in so pripravljeni omejiti sedanjo porabo, zato da bo prihodnja, pričakovana večja; to izhodišče je raven družbenoeekonomske produktivnosti dela, ki bo zadoščala za kritje osebnih dohodkov, ki bodo čedalje bolj neposredno odvisni od družbenoeekonomske produktivnosti dela, in za ustvarjanje sredstev za razširjeno reprodukcijo na vseh področjih, za katera so odgovorne delovne skupnosti, in financiranje nalog in dejavnosti, ki prehajajo na skrb delovnih skupnosti.

Iz analize družbenoeekonomske produktivnosti dela v skupini tovarn strojev in naprav je videti, da delovne skupnosti vseh organizacij, ki dosegajo tako nizko raven družbenoeekonomske produktivnosti dela, da niso mogle ustvariti trdnih izhodišč in stvarnih možnosti za prihodnji razvoj, in to ob sorazmerno nizki ravni osebnih dohodkov na zaposlenega, — kar velja tudi za vse delovne skupnosti drugih skupin in dejavnosti — ne bodo mogle v svojem ozkem, zaprtem okviru najti poti in načina za svoj razvoj. Dosedanji način podpiranja in pospeševanja delovnih organizacij z družbenimi sredstvi — investicijski krediti in kratkoročni krediti za redno poslovanje — pa se je v načelu preživel in nanj ni mogoče več računati kot na prevladujočo obliko družbene pomoči delovnim skupnostim, ki dosegajo nižjo ali nizko raven družbenoeekonomske produktivnosti dela. Prav tako je treba vztrajati na stališču, da ni mogoče trgati delovnih ljudi iz delovnih skupnosti in jih ločevati od delovnih sredstev ter s tem mrtviti ključni faktor delovnih procesov. Zaradi tega morajo delovne skupnosti določene skupine dejavnosti in v sodelovanju z delovnimi skupnostmi drugih skupin in dejavnosti preanalizirati in vnovič opredeliti svoje proizvodne programe in si z delitvijo dela ter proizvodnim povezovanjem ob uporabi sodobnih metod in izkušenj v organizaciji dela v okviru skupine in svojih delovnih organizacij zagotoviti varnejše delo in večjo uspešnost gospodarjenja, s tem pa tudi možnost za pospešeno uveljavljanje neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od družbenoeekonomske produktivnosti dela.

DANIČA JURKOVIČ

O tovariških odnosih med komunisti

Kakor je narodnoosvobodilni boj v ljudeh prebudil nezlomljivo voljo bojevati se zoper okupatorja, domače izdajalce, za socialno in nacionalno osvoboditev, tako dobiva v razmerah samoupravljanja in delitve dohodka po delu, družbene reforme in reorganizacije zveze komunistov izreden pomen in moč kultura odnosov med ljudmi, kultura odnosov med člani zveze komunistov. Ne le člani zveze komunistov, ampak tudi občani in proizvajalci zunaj zveze komunistov čedalje bolj pogrešajo odnose, ki so bili že od nekdaj značilna lastnost komunistov. V mislih nimajo idealnih vzorcev komunistov, ker vedo, da so komunisti ljudje in da nanje prav tako kot na druge ljudi delujejo vsa navzkrižja v razvoju družbe. Mislijo na odnose med komunisti, ki naj temeljijo na medsebojnem zaupanju, spoštovanju, tovarištvu, skrbi za drug drugega, na strpnosti v idejnem boju mnenj, ki izhaja iz pozicij samoupravnih odnosov. Današnji čas namreč zahteva veliko individualnih naporov od zveze komunistov pa tudi veliko pozornosti, da se bo vsak njen član izoblikoval v res samostojno politično osebnost, da bo odločno odstranjeval ovire, ki jih poraja pasivnost, da bo postal borben javni delavec in učinkovit ustvarjalec družbene zavesti.

Nekateri izmed članov zveze komunistov živijo v neurejenih odnosih do članov zveze komunistov in drugih ljudi predvsem zaradi tega, ker so nekritični do sebe in nočejo presojati svojega ravnanja in dela; izgubljajo se v hipertrofiji načelnih stališč, postajajo igrača trenutnih razpoloženj, najrazličnejših nagnjenj in so na poti k temu, da se vdajo notranji pobitosti in lastnemu neuspehu v družbi. Ta nevarnost grozi posebno tistim članom zveze komunistov, ki živijo v prepričanju, da je njim dovoljeno vse in da so drugi oziroma naj bodo drugi le sluge njihove samovolje. Taki člani zveze komunistov so prepričani, da so krivi drugi člani zveze komunistov, če se jim pozitivno družbeno okolje odtuja; zato vso krivdo zvrčajo na druge.

Čutim, da se danes kar velik del članov zveze komunistov premalokrat zaveda, da so marsikdaj odgovorni za delo članov zveze komunistov. Sicer so na videz odkritosrčni, vendar ne povedo svojih predlogov in spoznanj. Živijo v utvari, da je vse odvisno od tovarišev, ki so nosilci javnih funkcij in katerih delo izhaja iz »lastne moči«, mimo njih vseh in tudi

mimo njihovih dobronamernih pobud. Iz takega pojmovanja se kaj hitro rodi neodgovoren odnos do tovarišev — članov zveze komunistov, in za ta odnos je značilno, da član zveze komunistov ob napakah in pomanjkljivostih svojega delovnega tovariša popolnoma pozabi nase, čeprav je bil navzoč, ko jih je le-oni zagrešil. V takem okolju manjka med komunisti tovariška kritika, povedana ob pravem času in na pravi naslov. Člani zveze komunistov se tako dušijo v neiskreni domačnosti, strpnost po vsi sili in pa geslo »da ne bo zamere« sta najvišji vrednoti. Zgodi pa se tudi nasprotno, namreč, da se medsebojni odnosi spremenijo v medsebojno »obmetavanje«, tako so člani zveze komunistov drug drugemu samo za tarčo. Vzrok je isti: samoljubje, koristoljubje, pomanjkanje občutka za odgovornost.

Vemo, da je pri delu najbolj uspešen tisti član zveze komunistov, ki mu je resnica o samem sebi dovolj znana; zato je člani zveze komunistov drug drugemu ne smejo prikrivati. V medsebojnih odnosih med komunisti ni primerna nikakršna sentimentalnost. Kdor v članih zveze komunistov iz osebnih ali drugih nagibov utrjuje zmotne predstave, ki jih imajo o samih sebi, ta v resnici krepi v njih tiste težnje, ki jih odvrčajo od stvarnosti v delu in življenju, s tem pa jim tudi preprečujejo, da bi dosegli realno možne uspehe.

Komunisti so naši družbi načrtali pot razvoja samoupravnih družbe. S tem so prevzeli odgovornost, da ostanejo tudi naprej družbeni rentgen in da na družbeni razvoj vplivajo z močjo svojega idejnega vpliva, ne z močjo oblasti. Če hočejo biti to, potem mora vsakdo, ki se ima za komunisto, obvladati poglobljeno življenjsko sposobnost: znati mora sprejemati tudi udarce, prenašati neuspeh in biti ob vsem tem še toliko močan, da se loti novega, koristnega, za zvezo komunistov in družbo tvornega dela. To je imperativ za odnose med komunisti, če hočejo ostati na čelu gibanja. Kdor tega ne zmore, bi ne smel biti v vrstah članov zveze komunistov.

S to sposobnostjo je v neposredni zvezi odnos do odgovornosti. Brez teh sposobnosti ni poti ne do sebe ne do tovarišev in prijateljev, ni poti ne do interesov družbene skupnosti in ne do ustvarjalnih življenjskih uspehov.

Brez zavestnega premagovanja vsega tega, kar pomeni konec samoljubja in osebnega zatišja, je težko govoriti o visokih ciljih, ki jih hočemo zdaj pri nas doseči z gospodarsko družbeno reformo in reorganizacijo zveze komunistov, ter o tem, da bomo vztrajali na poti k njim.

Čutim, da nekateri člani zveze komunistov — morda zaradi tega, ker notranje tega niso zmožni, ali celo zaradi popa-

čenosti — ne zmorejo napora, ki ga vseskozi terjajo tovariški odnosi med člani zveze komunistov. Posamezniki si iz razlogov, ki jih ne povedo, ne upajo ničesar tvegati, zlasti ne, če bi morebiti kaj začasno njim samim škodovalo. Niso iskreni do sebe, zato ne zmorejo biti iskreni do drugih in pri delu prikrivajo svoje osebne račune.

Uresničevanje ciljev reforme in smotrov reorganizacije zveze komunistov zahteva konkretnost v kulturi notranjih odnosov v zvezi komunistov in med člani zveze komunistov. Niso dovolj le približni in splošni sklepi, ki imajo sicer v sebi privlačno moč, vendar so pogosto le v tolažbo. Ne bo odveč, če člani zveze komunistov drug drugemu večkrat obudijo spomin na premagane napore, kajti včasih je že sam spomin na prehojeno pot močna spodbuda, da človek vztraja pri premagovanju novih težav. Morda se v oblikovanju medsebojnih odnosov komunisti le premalo zavedajo, da je stalno delo, doživljanje naprednih idej in pobud, idealov in perspektiv ena najbolj trdnih opor za obvladovanje nadaljnjega dela. Moralna in delovna preteklost se vedno odločilno vpleta v sistem sedanjih nagibov člana zveze komunistov. Nadvse važno je, da komunisti delo v zvezi komunistov in zunaj nje povežejo z življenjskim ciljem, zavoljo katerega so pripravljeni žrtvovati tudi kopico drobnih užitkov in udobje. Praksa nam venomer potrjuje, da taki člani zveze komunistov, ki ne razmišljajo, ki nimajo stalno pred očmi splošnega namena, za katerim težijo, postanejo igračka okoliščin. Take člane zveze komunistov nepričakovani dogodki zmedejo in jih ženejo k izrednim naporom ob vsaki uri, toda ti jih samo odvrčajo od splošne smeri. Članom zveze komunistov vsega znanja, spoznanj in pobud ne more dati noben dejavnik zunaj njih samih.

LUDVIK GOLOB

Po slabi poti do dobre odločitve

Odborniki ljubljanskega mestnega sveta so pred novim letom izglasovali odlok o prispevku na uporabo mestnega zemljišča. Osnutek je bil v javni razpravi; po formalni plati torej proceduralnemu postopku, ki ga dotlej ni uporabilo nobeno od jugoslovanskih mest pred uvedbo prispevka, nimamo kaj očitati. Ta demokratična gesta, ki jo je predsednik mestnega sveta ing. Tepina posebej poudaril, pa izgubi precej na svoji teži spričo dejstva, da so bili volivci ljubljanskih občin že **drugič** pet minut pred dvanaajsto postavljeni pred odločitev, kaj naj rečejo k osnutku, ki so ga (res v nekoliko drugačni obliki) odklonili že decembra 1965. Zato je toliko bolj čudna in nerazumljiva odločitev članov odbora za komunalno gospodarstvo in promet pri mestnem svetu, da na vse tehtne in upoštevanja vredne spreminjevalne predloge lanskega letnega zborov in občinskih skupščin sploh niso reagirali.

K predlogu, ki je nastal izključno na podlagi **potreb** mesta, ne pa tudi v skladu s preučeniimi **možnostmi** plačevalcev davkov, so dali občani vrsto kritičnih pripomb. Krivično pa je, da so jih dobili »po glavi«
odborniki občinskih skupščin, predsedniki krajevnih skupnosti in krajevnih organizacij SZDL namesto sestavljavcev predloga odloka. Zagovarjanje novih davščin, pa naj bodo še tako upravičene, ni prijetno opravilo; ker pa so odborniki že na skupnem sestanku s predstavniki mestnega sveta dovolj jasno in glasno povedali, da predlog spet ni dober, da vsebuje še vse osnovne hibe lanskega osnutka, je toliko bolj razumljiva reakcija decembrskih zborov, na katerih se je dvignila temperatura daleč nad običajno. Nad vse koristno bi bilo, če bi člani odbora za komunalno gospodarstvo pri MS dobili na vpogled ne samo v uradni zapisnikarski jezik prevedene sklepe, marveč tudi dobesedne zapise razprav udeležencev zborov volivcev.

Sestavljavci predloga so zaradi pereh in doslej neurejenih problemov ljubljanskega mestnega prostora in zato, da bi v nekaj letih popravili, kar je bilo zamujeno v dvajsetih letih na področju kolektivne komunalne potrošnje, razpisali približno tako skupno obveznost, kot jo ima Zagreb. Ta vsota se v Zagrebu (ki se razprostira na 283 km² mestnega zemljišča) razdeli na približno pol milijona občanov, v Ljub-

ljani (s 154 km²) pa na 180.000 prebivalcev. Ta skromna primerjava da slutiti, da so zagrebški mestni možje mnogo bolj trezno in razsodno izmerili globino žepov svojih meščanov, čeprav bi za urejanje cest, pločnikov, parkov in prometno-varnostnih naprav potrebovali mnogo več.

Tovariš Tepina, predsednik mestnega sveta ljubljanskega, je dal na zboru volivcev v občini Center dokaj »slikovito« primerjavo: ko se je čudil oporekanju volivcev glede višine mesečnega prispevka, ki se odmerja od stanovanjske površine, češ da ta ne presega cene nekaj litrov (ali enega litra) dobrega vina, so ga volivci v razpravi dobrohotno opomnili, da merijo višino prispevka med drugim tudi z litri mleka, štrucami kruha in drugimi vsakdanjimi živili.

Pristojni organ mestnega sveta je oprl svoj izračun želnega prispevka (mimo izračuna potreb za komunalno ureditev Ljubljane) na povprečne mesečne dohodke zaposlenega Ljubljančana, ki je znašal 1964. leta 49.600 dinarjev, v letu 1965 pa 66.100 dinarjev in letos (1966) 86.500 dinarjev — kar je za 9,5% nad slovenskim povprečjem — in s tem »spodbil« pomisleke glede plačilne zmožnosti Ljubljančanov. Nihče izmed predlagateljev osnutka pa ni niti omenil, da Ljubljana glede na cene živil sploh ni poceni mesto in da bodo, kot vse kaže, po novem letu segli potrošniku v žep še šola, zdravstvena ustanova, stanovanjsko podjetje in še kdo.

Po lepi navadi kabinetnih načrtovalcev so predlagatelji osnutka operirali samo s povprečji dohodkov, ne da bi sploh pomislili tudi na spodnji konec plačilne lestvice ali predlagali karkoli za ljudi z najnižjimi osebnimi dohodki.

Vrtičkarji na obrobju mesta, v načrtani 2. in 3. coni, ki žal ne uživajo takega blagra ter prednosti bivanja na mestnem zemljišču, kot se to zdi predlagateljem osnutka, so začudenim ugotavljali, da bo znašala mesečna dajatev na en meter »mestnega zemljišča« skoraj toliko, kot je še nedavno znašala odkupna cena za meter zemljišča, ki je prešla od zasebnih kmetovalcev v last gospodarskih organizacij oz. družbenih kmetijskih posestev.

V primerjavi z ugovori na višino prispevka je blagohotna pripomba volivcev, da so načrtovalci brez posebnega političnega posluha s tarifnimi conami cepili krajevne skupnosti na kose, pravzaprav malenkostna. Na zemljevidu mesta so železnice, ceste in reke najbolj naravne meje. Če se bo v nenadno »presekani« krajevni skupnosti sosed z ene strani ceste škodoželjno smejal sosedu, ki je padel v višjo tarifno cono, se pač ne da pomagati; zaradi majhnega razdora v stanovanjski soseski ne kaže popravljati generalnih planov.

Mestni svet tudi ni bil pripravljen na preprosto vprašanje oz. dvom občanov: ali ne bodo podjetja (ki ugotavljajo, da je predlagani prispevek previsok) te nove dajatve okalkulirala v cene in jih v celoti prevaila na potrošnika? Doslej se je to namreč v večji in manjši meri vedno dogodilo.

Če so se ljudje ustavili pri točki, ki se zdi predlagateljem osnutka očitno malenkostna — kje se bodo plačana sredstva zbirala in porabila ter kolikšna bo cena aparata, ki bo ta sredstva zbiral — imajo za to najbrž tehten razlog. Doslej so občani že plačevali svojo nepozornost oz. zaupljivost, zato zdajšnja rezerviranost najbrž ni brez vzroka. Ali jim lahko to zamerimo? Zamera gre meglenemu predlogu, ki je to nezaupljivost spet podžgal.

Da ne bo nesporazuma: odlok o uvedbi prispevka na uporabo mestnega zemljišča je bil nujen ukrep in je prišel pravzaprav že prepozno. To so končno potrdili tudi zbori volivcev, med katerimi se skoraj noben ni izjasnil proti plačevanju prispevka, domala vsi pa proti tehnokratski logiki in taki davčni aritmetiki, ki je bila značilna za oba predlagana osnutka. In prav dejstvo, da so v mestnem svetu zglašovali odlok, ki je upošteval vse bistvene pripombe občanov, terja premislek: ali je bilo ravnanje strokovnih služb mestnega sveta pri sestavljanju gradiva za javno razpravo o prispevku politično odgovorno in modro, če so že predhodne razprave ter pomisleki obetali rezultate, ki so se izoblikovali v javni razpravi? Ali je potrebno sprožiti val javnega negodovanja — ki ga je bilo moči predvideti — da bi potem ljudi potolažili: vaše željo smo upoštevali?

Od stoterih cvetov do enega samega sonca in kaj misli Lenin o tem?

Kako se je zgodilo, da smo postavili gesli Naj cvete stotero cvetov, naj se spopada stotero šol in Dolgoročna koeksistenca in medsebojna kontrola?

Ti gesli smo postavili na podlagi konkretnega položaja na Kitajskem, na podlagi spoznanja, da obstoje v socialistični družbi še vedno različne vrste protislovij, in iz globoke potrebe države, da pospeši gospodarski in kulturni razvoj. Usmeritev na »stotero cvetov« in »stotero šol« naj bi spodbudila razcvet umetnosti in napredek znanosti, naj bi pospešila rast socialistične kulture v naši deželi. Različne oblike in stili v umetnosti se lahko svobodno razvijajo in v znanosti

lahko tekmujejo različne miselne šole. Mislimo, da je za razvoj umetnosti in znanosti škodljivo, če se vsili določen umetniški stil ali določena miselna šola in se administrativno prepove kak drugi umetniški stil ali kaka druga miselna šola.

Vprašanje, kaj je v umetnosti ali znanosti pravilno ali nepravilno, naj se razreši v svobodni diskusiji med umetniki in znanstveniki in med praktičnim delom v umetnosti in znanosti, ne pa kar na vrat in nos.

Mao Ce Tung 1957

Mao Ce Tungova misel je marksizem-leninizem, ki ga je podedoval in ustvarjalno ter vsestransko razvil genij v dobi, v kateri se imperializem približuje popolnemu zlomu in v kateri socializem napreduje k zmagi po vsem svetu; njegova misel pomeni vrhunec marksizma-leninizma; njegova misel je živi marksizem-leninizem na najvišji točki svojega vzpona. Tovariš Mao Ce Tung je največji marksist-leninist sedanjega časa.

Iz uvodnika v *Žen Min Ži Bao*, 1966

Revolucionarni učitelji in študentje umetnostnih oddelkov na sečuanski univerzi, učiteljišča, konservatorija za glasbo in drugih visokih vzgojnih institucij v tej provinci se enodušno strinjajo: To veliko delo* predstavlja veličasten vrh v razvoju marksistične teorije o literaturi in umetnosti v sedanji dobi. To je osrednji vodič v vzgojni revoluciji v umetnostnih oddelkih višjih vzgojnih ustanov; je kompas za veliko proletarsko kulturno revolucijo. Izjavili so, da so, uporabljajoč *Razgovore* kot svoje orožje, odločeni popolnoma zatreti škodljiv vpliv črne revizionistične linije na literaturo in umetnost, ki jo zastopa Čou Jang v umetnostnih oddelkih višjih vzgojnih ustanov, in da so sklenili izpeljati veliko kulturno revolucijo do konca.

Peking Review, 1966

Delavci v Eksperimentalni operni grupi v provinci v Hupeh: Spomnili so se, da se je v zadnjih desetih letih v njihovi skupini neprestano bil oster boj med proletarsko rdečo linijo in buržoazno črno linijo o literaturi in umetnosti in prav tako med mirno evolucijo in opozicijo tej mirni evoluciji. V tem boju so začeli jasno razumevati, da so — kadar koli so posvetili večjo pozornost ustvarjalnemu študiju in uporabi del predsednika Maa in so bolj natančno izpolnjevali njegove nauke o literaturi in umetnosti — ustvarili

* Gre za »Razgovore na jenanskem forumu o literaturi in umetnosti«, ki jih je imel Mao Ce Tung leta 1942. — Opomba ur.

krasne opere, kot Rdeče straže ob jezeru Hungu. Množice delavcev, kmetov in vojakov so tedaj skupino navdušeno podprle. In narobe, kadar koli so prišli bolj pod vpliv in učinek črne linije v literaturi in umetnosti, ki je bila nasprotna partiji, socializmu in Mao Ce Tungovemu nauku in ki jo je zastopal Čou Jang, ni njihova skupina dosegla ničesar, odtujila se je in množice delavcev, kmetov in vojakov so ji nasprotovali. Iz svojega lastnega izkustva so pričeli temeljito spoznavati: **Razgovori o literaturi in umetnosti** na jenanskem forumu predsednika Maa so večno rdeče sonce literarnih in umetniških krogov, njihovo najostrejšo orožje, njihovo dragoceno volilo in njihov izvor živiljenja. Vsak stavek, vsaka pika v **Razgovorih** je program dela za literarne in umetniške kroge. Vsi so izrazili sklep, da posvetijo vse svoje živiljenje študiju del predsednika Maa, revoluciji in ideološki izgradnji, da sprejmejo dela predsednika Maa in **Razgovore** predsednika Maa kot glavni vodič literarnih in umetniških delavcev in da bodo zvesti proletarski borci na področju literature in umetnosti.

Peking Review, 1966

* * *

Cao Cen Ti, tekstilna delavka iz Šanghaja, je rekla: Drame s sodobnimi revolucionarnimi temami, ki opisujejo in povzdigujejo delavce, kmete in vojake, so ravno to, kar hočemo. Samo takšna literatura in umetnost lahko resnično igra vlogo, kot je rekel predsednik Mao Ce Tung, 'zedinjevanja in vzgajanja ljudi' in 'napadanja in uničevanja sovražnika'. Ne maramo gledati tistih iger, ki opisujejo tuje in starodavne osebe; ki pripovedujejo o ljubezni in romancah mladih parčkov, ki po ves dan drug drugemu šepetajo ljubček in srček. Te igre so v bistvu proti smernicam predsednika Mao Ce Tunga o literaturi in umetnosti.

* * *

Šanghajski delavec v ladjedelnici Ču Jung Sung je izjavil: Mi, delavci, kmetje in vojaki, moramo biti in brez dvoma tudi smo sposobni biti mojstri kulture. Udeleženi smo v treh velikih revolucionarnih gibanjih razrednega boja, boja za produkcijo in znanstveni eksperiment. V primerjavi z drugimi smo delavci, kmetje in vojaki v najbolj ugodnem položaju, da ustvarimo literarna in umetniška dela, ki bodo odsevala naše živiljenje in boje. Šele 1958 sem se lahko rešil oznake nepismen, toda od 1959 pišem pesmi. Delam v kurilnici. Buržoazni 'pesniki' obravnavajo nas delavce s prezirom; nikoli niso napisali nobene pesmi, da bi pohvalili nas

delavce v kurilnici. Tako sem se odločil, da bom pisal sam. Svojo prvo pesem sem napisal leta 1959 in moji tovariši pri delu so bili ponosni. Rekli so: To je res dobro! Daje nam moč! Tako sem v zadnjih nekaj letih napisal skoraj tristo pesmi. Oborožiti se moram z Razgovori predsednika Mao Ce Tunga, da bom dosegel vpliv v vseh vrstah kulture, da se bom trdno boril za ostvaritev proletarske kulture in umetnosti.

Peking Review, 1966

* * *

Iz govora Ču En Laja na množičnem zborovanju v Tirani 1966: Ta boj, s katerim spodrezujemo korenine revizionizmu, bo še bolj utrdil diktaturo proletariata na Kitajskem, vključno z diktaturo na vseh kulturnih področjih. Mnogi ljudje v naši deželi temeljito podirajo staro ideologijo, staro kulturo, stare običaje in stare navade, ki so jih izkoriščevalski razredi uporabljali, da so tisočletja zastrupljali duhove ljudi; zdaj ustvarjajo in oblikujejo popolnoma novo ideologijo, novo kulturo, nove običaje in nove navade, ki so last proletariata. Ta velika proletarska kulturna revolucija, ki ji ni primere v človeški zgodovini, čudovito opogumlja vse revolucionarne ljudi na svetu in pomeni hud udarec za imperializem, moderni revizionizem in reakcionarje v vseh deželah.

Peking Review, 1966

* * *

V. I. Lenin komsomolcem leta 1920: Proletarska kultura ni skočila na dan ne vem od kod, ni izmišljotina ljudi, ki se imenujejo specialiste za proletarsko kulturo. Vse to je gola bedastoča. Proletarska kultura mora nastati iz zakonitega razvoja zakladov znanja, ki jih je človeštvo ustvarilo pod pritiskom kapitalistične družbe, zemljiško-gospodarske družbe, uradniške družbe.

Vsa ta pota in steze so vodile, vodijo in bodo še dalje vodile k proletarski kulturi...

Navsezadnje umestno vprašanje

V 10. številki študentovskega lista »Tribuna« z dne 26. decembra 1966 je bila naša, za lepe melodije angažirana javnost obveščena o tem, da je »Jugoton« osvežilno posegel v popevkarsko vzdušje proizvodnje gramofonskih plošč. Pod naslovom »V začaranem krogu« so se v antologiji znašle

skladbe, kakor: Josip Vidmar, častni doktor ljubljanske univerze, Komedija je končana, Ponavljajoča se aktualna tema, Za koga reelekcija, Prejemki zveznih funkcionarjev, Tudi za dinarje in ne samo za devize, V duhu aktivne koeksistence, Streli na študentsko naselje, Spet množični zločin v ZDA, Nič strahu, gospodinje, krompirja bo dovolj, Odločno k nalogam, ki nas čakajo, Leto dni zapora za Mihajla Mihajlova, Ne joči, Kdo vodi teroriste, Mož, ki ga ni, Stalni refren, Vodilna vloga ZK, Trnova pot, Navsezadnje umestno vprašanje, Pritožno knjigo, prosim itd. Domišljiji potrošnikov se prepušča vsebinsko povezovanje naslovov, pa tudi, ali gre za izbor valčkov, foxtrotov, šejkov, bugi-bugijev, budnic, samospევov, zborovskih umetnih, narodnih ali ponarodelih pesmi.

Pravijo, da se o okusih ne kaže prepirati. Skušajmo se držati tega in ne prepirajmo se. Toda, če bi nam neki veseli ali pa otožni aranžer na isti long-playing plošči postregel, recimo, s Chopinovimi etudami, vmes pa bi garniral »Hundert Mann und ein Befehl« ali pa »Moj črni konj« (ne glede na to, da oba speva visoko kotirata na listi Top pops »Ljubljanskega dnevnika«), potem bi bržkone povprašali po kriterijih.

Vsekakor nismo jasnovidci in zato samo predpostavljamo: če se je že avtor antologije odločil za otožno-turobne pesmi, kakšni kriteriji so ga vodili, da je vanjo vključil proo »skladbo«, tj. Josip Vidmar, častni doktor ljubljanske univerze? Ali gre za kritični odnos do kulturnoumetniških nazorov prizadetega? Je morda sporen njegov kulturnopolitični koncept? Ali pa tale predpostavka: so stališča Josipa Vidmarja ob Russellovem sodišču tolikanj vznemirila nekatere tovariše pri »Tribuni«, da so mu prisodili proo mesto na plošči »V začaranem krgu«? Rekli bi, da to predpostavko skorajda izključujemo. Na isti plošči je namreč tudi Mihajlo Mihajlov, za katerega vemo, kaj je o vietnamski vojni napisal, in upamo, da je tudi to prebral avtor antologije. Mislimo namreč, da je razlika med tistim, kar je ob Vietnamu storil Mihajlov na eni in Josip Vidmar na drugi strani. In na koncu ob tolikih vprašanjih še nekaj misli, skoraj dvomov. Na otožno-turobni panorami »Tribuninih« spevov naj bi nam zasijali žarki nade le, če smo gospodinje in nas preveva strah, da bi zmanjkalo krompirja. Bojimo se, da na to ne moremo pristati, ker vidimo v lanskem letu nekaj več kot samo dobro letino krompirja in žita. Ne verjamemo, da tudi avtor antologije tega ni opazil. Odtod naš dvom v umestnost takšnega početja »Tribune«. Žal bi nam bilo, če bi se po vsem tem vsililo še vprašanje: Quo vadis Tribuna?

»O dialogih, ostavkah in odgovornosti«

(K članku V. Vodopivca pod istim naslovom v številki 11/66)

I

Eno izmed »pravil igre« pri posploševanju stvari je, naj ima tisti, ki posplošuje, pri roki toliko konkretnih in značilnih primerov, da je na podlagi le-teh upravičen dati splošno oceno. In če te primere ima, je pošteno, da vsaj omeni najbolj značilne izmed njih, kajti brez tega ostane takšna ocena svojevoljna abstraktna konstrukcija brez praktične vrednosti, zgolj s prizvokom superiornosti nad mnogimi dialogi pri nas, ki da sploh niso dialogi in bi jih bilo zato lahko manj (ali jih res imamo tako veliko?). Po vsej verjetnosti moj članek »Osebna odgovornost in ostavka« v številki 8—9/66 revije ne sodi, kar se tiče navajanih »pravil igre«, med značilne primere slabih dialogov, kajti, kot pravi V. Vodopivec, se njegove metodološke pripombe »ne nanašajo samo in predosem« na ta članek. Ker pa je V. Vodopivec svojo lekcijo kljub temu zapisal ob napadenem članku, bi bilo normalno, da bi vsaj omenil, če se mu že ne zdi vredno argumentirati, v čem sem se v omenjenem članku pregrešil zoper »nekatera obvezna pravila igre«. Tako pa se kritičen zapis sam znajde na poziciji, ki jo poskuša abstraktno kritizirati; preide v protisloven monolog.

2. Razen tega je moj kritik ravnal v popolnem nasprotju s prvim izmed navajanih pravil igre, »ki obvezuje nasprotnika, da najprej jasno in določno ugotovi razložke, zaradi katerih načenja polemiko, in šele nato preide v kritiko nasprotnikovih in dokazovanje lastnih stališč« (stran 1627). V napadenem članku nisem govoril o formalnopравnem in terminološkem aspektu ostavke, to je o tem, koliko lahko govorimo o ostavki le za položaje v državnih organih in družbenopolitičnih organizacijah, ne pa tudi za vodilne položaje v delovnih organizacijah. To formalnopравno vprašanje nače-

nja V. Vodopivec na novo, zato se njegove izpeljave spreminjajo v monolog, kajti če naj bi bile dialog, potem bi predmet razprave morale biti »resnične in ne namišljene razlike« (stran 1628).

Moja razmišljanja v citiranem članku so veljala *osebinskim, družbenopolitičnim, sociološkim problemom* v zvezi z ostavko: povezanosti ostavke in osebne odgovornosti; vprašanju, ali je ostavka v nasprotju s sistemom samoupravljanja; možnim pojavom deformacij v zvezi z ostavko itd. Zaradi tega je razumljivo, da sem uporabljal *izraz ostavka kot generičen pojem*, ki poimenuje vse enake oziroma podobne sociološke situacije: naj gre za odpoved neprofesionalni funkciji v družbenopolitični organizaciji, za umik s profesionalnega položaja v državnem organu ali v družbenopolitični organizaciji, za odpoved direktorja oziroma vodilnih delavcev v delovni organizaciji. Pojem ostavke kot generičen pojem ima v tem smislu torej nedvoumen pomen. Tudi po pravopisu »podati ostavko« pomeni »odstopiti«, »odpovedati službo«.¹

Tako je ta pojem uporabljen tudi v »pismu« ObSS Koper in v stališčih komisije za družbeno samoupravljanje;² tako ga je uporabljal tudi V. Vodopivec v razpravi o tem pismu oziroma tedaj, ko je sodeloval pri pripravi stališč komisije. Zato je očitek, da ne upoštevam, da gre pri ostavki za različne primere, milo rečeno — odveč.

3. Težišče mojega članka je bilo *posvečeno stališču, ki »problemsko« ostavko zavrača*, češ da predstavlja pritisk na samoupravne organe in izsiljevanje ter da zaradi tega ni v skladu s samoupravljanjem. Dvom sem izrazil o pravilnosti stališča (ki ga je npr. zastopal V. Vodopivec in ki je prišlo tudi v tekst citiranih stališč komisije za družbeno samoupravljanje), da nima nihče pravice svojih stališč, pa čeprav so napredna, uveljavljati z grožnjo, da bo odstopil, če njegova stališča ne bi bila sprejeta. »Problemsko« ostavko sem povezoval z osebno odgovornostjo in poudaril, da mora tisti, ki odgovarja za kako delovno področje, imeti moralnopolitično neomejevano pravico, da poda ostavko, če meni, da zaradi takšnih ali drugačnih ovir, na katere nima vpliva, za svoje delovno področje ne more prevzeti odgovornosti.

V. Vodopivec ponavlja že znane navedbe, češ da je izsiljevanje v tem, ker so v primeru, če direktor ali pa kateri

¹ Slovenski pravopis, Državna založba Slovenije, 1962, stran 550.

² »Komisija ugotavlja, da ima vsak zaposleni skladno z ustavo in pozitivno zakonodajo pravico dati ostavko na svoje delovno mesto.« Stališča komisije za družbeno samoupravljanje pri RS ZSS o ostavkah vodilnih delavcev v delovnih organizacijah, stran 2, Informacije RS ZSS 13/7-1966.

izmed drugih vodilnih delavcev zagrozi z ostavko, samoupravni organi postavljeni pred dilemo in ne vedo, kako bi se odločili. Z ničemer pa ne ovrže moje trditve, da samoupravljanje ne pomeni odločanja brez dilem in dvomov, da grožnja z ostavko ni edina dilema, ki se postavlja pred člane samoupravnih organov, in da ta dilema *ne pomeni negacije samoupravne zavesti, ampak, da jo, narobe, krepí* (ker predstavlja praktično šolo oziroma preizkušnjo) ter razvija čut odgovornosti. Če bi hoteli, da bi proizvajalci v funkciji upravljavcev ne prišli nikdar pred dileme in pod pritiske različnega značaja, potem moramo odpraviti samoupravljanje. Ko člani samoupravnih organov dan za dnem obravnavajo različne odločitve, ko krmarijo med raznimi težavami, ko tehtajo med različnimi posledicami predlaganih sklepov, ni dejansko nič nenormalnega, protisamoupravnega, če ob dotlej obravnavanih možnih posledicah vzamejo v obravnavo še eno, npr. možnost direktorjeve ostavke. *To v normalnem položaju v ničemer ne pomeni negacije samoupravljanja, ampak narobe, daje obravnavi danega predmeta večjo težo, večji pomen s stališča odgovornosti za sprejeto odločitev.* V takšni situaciji bodo člani samoupravnega organa še enkrat obnovili razpravo o vseh argumentih in se končno odločili za tisto, kar bo prepričljivejše. *Če pa bodo v dvomu, katera odločitev bi bila pravilnejša, se bodo pač odločili za tisto, ki bo po njihovem mnenju manj tvegana.*

Zato ni točno — kar pravi V. Vodopivec, — da so člani samoupravnega organa prepričani o enem, odločijo pa se za drugo, in sicer zaradi grožnje direktorja z ostavko (str. 1630). Menda bo držalo, da v primerih, ko »popustijo« in sprejmejo direktorjev predlog, *niso popolnoma prepričani*, da bi bila drugačna odločitev pravilna in koristna za kolektiv. Če se prej niso zavedali vseh posledic, ki bi jih lahko imel kak sklep, če je šele direktorjeva grožnja z ostavko vzbudila tehtne dvome o pravilnosti spornega predloga, potem je to *prej koristno kot pa škodljivo za samoupravno prakso, za dozorevanje proizvajalcev kot upravljavcev.* Kajti na določeno vprašanje bodo gledali še iz novih zornih kotov, z novih izhodišč, na katera prej niso bili pozorni ali pa jih niti niso poznali. *Šele ob razreševanju vseh dilem, ki se odpirajo pred njimi, proizvajalci dejansko preraščajo v zavestne upravljavce, ki svoje odločitve sprejemajo z zavestjo odgovornosti.*

Če so člani samoupravnega organa *popolnoma prepričani* o pravilnosti svoje odločitve, jo bodo pa sprejeli kljub direktorjevi grožnji z ostavko (primer »Iplas« Koper in »Mitol« Sežana). Končno, tudi poslanci socialno zdravstve-

nega zbora skupščine SR Slovenije niso glasovali proti svojemu prvotnemu prepričanju, da se stopnja za zdravstveno zavarovanje ob njim znanih argumentih ne sme zmanjšati, pa čeprav je predsednik izvršnega sveta Janko Smole jasno povedal, da bo izvršni svet odstopil, če zakon ne bo sprejet.³⁾

Vse to pa seveda ne izključuje možnih deformacij, na katere pa sem v napadenem članku opomnil (stran 1195, stran 1202).

4. Dvom o moralnosti in smiselnosti ostavke V. Vodopivec podkrepi z mislijo, »da bi bilo absurdno, do take mere ‚demokratizirati‘ vsako delovno skupnost v družbi, da bi bila priznana pravica do umika vsakomur, ki bi v borbi mnenj ostal poražen« (str. 1631).

To mnenje mi vsiljuje dvom o svoji pravilnosti in korektnosti tako s splošnega družbenopolitičnega vidika kot tudi s stališča ostavk. Nekakšen varuški duh nad demokratizacijo veje s tega stališča: tisti, ki držijo v rokah vzvode procesa demokratizacije, naj bi poskrbeli, da ne bi prišlo do takšne svobode, da bi se vsakdo lahko umaknil.

Kdo in v čigavem imenu bo vnaprej odločil, da se morajo nekateri odreči pravici, ki je drugim priznana? Menda se ne zavzemamo za neke vrste »politično prisilno delo«, za režim dirigirane politične discipline, za odpravo človekovih svoboščin in ustavnih pravic? Če se nima pod enakimi pogoji pravico umakniti vsakdo, potem postane svoboda odločitve privilegij nekaterih. Verjetno pa to ne bi prispevalo h krepitvi tistih družbenih silnic, ki pospešujejo razvoj človekove osebne svobode, njegove ustvarjalne pobude, njegovega kritičnega duha in njegovega človeškega dostojanstva.

Z omejevanjem demokratičnih procesov, s tem, da bi odrekli politično pravico delovnim ljudem, da se lahko umaknejo s kake funkcije oziroma položaja, kadar se jim zdi to po *lastni presoji* koristno in potrebno, ne bomo preprečili, da ne bi bili »permanentno vsi v ostavki«. Težnje po redukciji demokracije imajo kvečjemu nasproten učinek.

Zato tudi Zveza komunistov priznava članom političnih vodstev pravico do ostavke. Konec koncev je nemogoče pričakovati, da bo npr. sekretar komiteja, ki je zagovornik kakega koncepta, v razpravi pa je bil sprejet bistveno drugačen koncept, ki se on z njim ne strinja, lahko učinkovit uresničevalec takšnega koncepta; ali bo v praksi intimno in posredno še vedno zavestno deloval proti njemu ali pa mu

³ Skupna seja republiškega in socialno-zdravstvenega zbora skupščine SRS, 6. decembra 1966.

bo enostavno manjkalo ustvarjalne pobude, ker ne bo pri stvari z lastnim prepričanjem. V interesu razvoja demokratičnih odnosov in družbenega napredka je, da se mu »prizna pravica do umika«, ker je bil poražen v boju mnenj, ne pa da se mu ta *pravica odreka* v imenu različnih načel, ki pomenijo dejansko birokratsko podrejanje človekove osebnosti in dušitev razvoja demokratičnih in humanih odnosov v družbi.

S kakšno pravico in v imenu kakšne demokracije ne bi, recimo, direktorju priznali pravice do ostavke, če njegov koncept o kakem pomembnem vprašanju ni bil sprejet, on pa je prepričan, da je takšen koncept v določenem položaju edino mogoč in primeren? V imenu kakšne demokracije bi odrekli pravico do umika šefu kadrovske službe, ki je npr. ostal v manjšini s svojim konceptom o perspektivni politiki kadrovanja, načrtnega vzgajanja kadrov, zagotavljanja sredstev za štipendije itd., in ki zaradi tega meni, da ne more prevzeti osebne odgovornosti za to področje, ki bo neposredno negativno vplivalo na proizvodnjo, organizacijo, poslovanje itd.? V imenu katerih višjih demokratičnih načel bi posamezniku na odgovornem vodilnem delovnem mestu *odrekli moralno pravico*, da se umakne — in da umik vnaprej napove ter ga argumentira — ko mu pa zakon daje *zakonito pravico*, da brez obrazložitve odpove delovno razmerje in da je dolžan ostati na delu le še v času odpovednega roka?

Če bi šli v to smer, bi z načelom majorizacije docela degradirali osebnost posameznika, zavrli njegovo iniciativo in ustvarjalnost. Z mehaničnim izvajanjem načela demokratičnega centralizma in podrejanja manjšine večini bi posameznika na odgovornem delovnem mestu postavili v položaj, ki je vse prej kot v interesu napredka: *v pasivnega in neodgovornega izvrševalca sklepa*, v katerega pravilnost ni prepričan in pri katerega realizaciji utegne povzročiti več škode kot pa koristi.

Z družbenopolitičnega vidika bi torej ne mogli sprejeti stališča, »da bi bilo absurdno, če bi bila priznana pravica do umika vsakomur, ki bi v borbi mnenj ostal poražen«, kajti ne priznati te pravice vsakomur, pomeni, odrekati je vsem. To pa pomeni, da ne bi razvijali družbe, kateri naj bo »*svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh*« (Manifest komunistične partije).

Ne samo, da partijski organi priznajo pravico do ostavke članom svojih vodstev. Zadnje čase, na drugi strani, govorimo tudi o tem, da bi uvedli celo avtomatski sistem nezaupnice vladi in ne le pravico do demisije, če skupščina ne bi sprejela

določenega njenega stališča oziroma če bi skupščina vztrajala na stališču, za katerega realizacijo si vlada ne bi upala prevzeti odgovornosti.⁴

Na skupni seji republiškega in socialno-zdravstvenega zbora republiške skupščine 6. decembra 1966 je predsednik izvršnega sveta Janko Smole utemeljil nujnost sprejetja zakona, s katerim naj bi se znižala stopnja za zdravstveno zavarovanje zato, da bi se politika na tem področju izvajala v skladu z intencijami gospodarske reforme. Če zakon ne bi bil sprejet, izvršni svet ne bi mogel sprejeti odgovornosti za izvajanje namenov reforme, zato je postavil vprašanje svoje zaupnice. Ostavka izvršnega sveta ne pomeni izsiljevanja in pritiska, ampak *zaostruje odgovornost*.⁵

Namen tega sestavka ni, da bi ocenjeval ostavko Izvršnega sveta. Vendar pa je ne glede na to, ali vsi argumenti, ki jih navaja izvršni svet, vzdržijo kritiko ali ne, ne glede na to, ali je izvršni svet izčrpal vse poti, ki so mu na razpolago, da bi uveljavil svoja stališča, možno ugotoviti, da je tudi ostavka izvršnega sveta sprožila vrsto pozitivnih procesov, angažiranih razprav, poskusov jasnejšega definiranja odgovornosti za to področje, vključno z ugotovitvijo, da je zanj razen upravnih in drugih organov odgovoren tudi izvršni svet, je sprožil bolj prizadeto in kritično ocenjevanje dosedanjega dela vseh prizadetih činiteljev itd. Do vsega tega ne bi prišlo, če ne bi izvršni svet zaostril odgovornosti — ob čemer pa je prisiljen v prvi vrsti pokazati tudi na lastne slabosti v dosedanjem delu, je ob tem, ko zaostruje odgovornost drugih, dolžan to storiti predvsem tudi v lastnih okvirih. Na ta način bomo hitreje prišli do razčiščevanja, v čem je odgovornost izvršnega sveta, v čem odgovornost upravnih organov, v čem odgovornost poslancev itd.

Ostavko je treba gledati torej kot sestavni element boja mnenj v bistvenih odločitvah, kot element krepitve načela odgovornosti na vseh ravneh družbene strukture: odgovornosti državne uprave, odgovornosti skupščine, odgovornosti samoupravnih organov v delovnih organizacijah, odgovornosti vodilnih delavcev itd.

5. Na koncu svojega polemičnega zapisa pride V. Vodopivec do ugotovitve, da bi bila ostavka kot odpoved delovnega razmerja lahko posledica »samo zelo izjemne situacije, če se namreč uveljavljajo sklepi in stališča, katerih izvršitev

⁴ Razprava E. Kardelja na V. plenumu CK ZKS, 1. oktobra 1966.

⁵ Delo, 7. in 8. decembra 1966.

bi pomenila družbenopolitično, moralno ali drugo škodo« (stran 1631).

To pa ne pomeni nič drugega kot potrditev mojega osnovnega stališča v napadenem članku, v katerem sem zapisal, da bo širša razprava povzročila, da bo »dobila ostavka ustrezno družbeno težo, da bo postala resno in premišljeno dejanje, za katero se posameznik odloči samo ob zares pomembnih vprašanjih, šele v skrajnem primeru, ne pa ob vsaki malenkosti« (št. 8—9/66, stran 1195), in da bi bilo za tiste, ki se poslužujejo grožnje z ostavko kot vsakodnevne govorice, najboljšo zdravilo, da bi »ob prvi priložnosti ostavko sprejeli, ne da bi dopustili možnost, preklicati jo« (stran 1202).

In če priznamo pravico do ostavke v izjemnih okoliščinah, potem le-te ni mogoče nasploh in vnaprej moralnopolitično razvrednotiti kot pojav, ki je nasproten samoupravljanju, ker da pomeni izsiljevanje samoupravnih organov itd. Vsak konkreten primer ostavke je treba prej analizirati in politično oceniti. »Konkretna analiza bo pokazala, ali gre za povampirjeni birokratizem in za nenačelno grupno solidari-ziranje ali pa za argumentirano ostavko, ki je posledica različnih stališč glede bistvenih vprašanj«, sem zapisal v napadenem članku (str. 1201).

6. V. Vodopivec mi očita, da v napadenem članku nisem povedal, »kaj je pravzaprav odgovornost«. ⁶ Hkrati pa svoj sestavek sklepa z odkritim dvomom, češ, ali je ta članek kaj prispeval k jasnejšemu pojmovanju »take osebne odgovornosti, kot jo v naši družbeni praksi vsi pogrešamo« (stran 1631). Žal se sam ne drži svojega lastnega nauka (dovolj mu je, da ga deli drugim), kajti njegov polemičen zapis nič ne pove, kakšna je tista odgovornost, ki jo vsi pogrešamo. Ali je potemtakem njegov sestavek res toliko več prispeval k razjasnitvi problema kot napadeni članek?

II

7. Dotakniti se želim tudi vprašanja, ki ga V. Vodopivec nanovo načenja v svojem zapisu. Ko utemeljuje svoje stališče, da ni mogoče govoriti o ostavki direktorja delovne organizacije, ker gre za delovno mesto, postavlja trditev, o katere pravilnosti je po strokovni plati mogoče zelo dvomiti:

⁶ O nekaterih dilemah v zvezi z odgovornostjo sem — dokaj pomanjkljivo — razmišljal v sestavku »Kolektivna in individualna odgovornost« v Teoriji in praksi, št. 1/1966.

»Drugače je s funkcijo in položaji v državnih organih in družbenopolitičnih organizacijah ipd. Ostavka na funkcijo ali na položaj za razliko od odpovedi *nima za posledico izgube delovnega mesta*, ker zakon jamči osebi, ki je opravljala določeno funkcijo ali bila na nekem položaju, *pravico do tistega delovnega mesta, ki ga je oseba zasedala, preden je bila imenovana oziroma izvoljena*« (podčrtal I. K.) (stran 1629).

Pri tem gre za dve stvari.

Najprej vsebinska plat vprašanja. Ali je glede vsebine dejanja oziroma njegovih poglavitnih posledic — tj. da prizadeti zapusti svoj položaj, delovno mesto — kakšna razlika med ostavko npr. profesionalnega predsednika občine, ministra itd. ter ostavko direktorja podjetja, tehničnega direktorja itd.? *Bistveno pri tem je, da vsakdo, ki poda ostavko, odide s položaja, s funkcije, z delovnega mesta.* Menim, da se pri tem niti ni treba spuščati v razpravo o tem, koliko je mesto profesionalnega predsednika občine funkcija in koliko delovno mesto: brez dvoma opravlja le-ta neko družbeno potrebno delo, ki ga zakoniti predpisi izenačujejo z delovnim razmerjem, ga priznajo v delovno (pokojninsko) dobo, zanj uživa zdravstveno varstvo itd. Po podani ostavki ga *na tem delovnem mestu (položaju) ni več* (ostavka torej pomeni izgubo tega mesta) in ga mora nadomestiti drugi. Isto je z direktorjem. Ostavka pomeni odpoved delovnega razmerja (razen, če se ne sporazumejo, da bo delal na drugem delovnem mestu). Na njegovo mesto mora priti drugi. V tej zvezi je torej drugotnega pomena razlika med »delovnim razmerjem« na voljenih profesionalnih funkcijah in »pravim« delovnim razmerjem v delovni organizaciji.

Drugo pa je formalnopravna plat trditve V. Vodopivca: koliko resnice je v trditvi, da zakon jamči osebi... *isto delovno mesto* kot ga je zasedala, preden je bila imenovana oziroma izvoljena na določeni položaj. V. Vodopivec sicer ne pove, za kateri zakon gre, a najbrž ima v mislih 125. člen TZDR⁷, ki ureja tkim. mirovanje pravic iz delovnega razmerja za tiste, ki so izvoljeni v predstavniška telesa, na profesionalne dolžnosti v družbenopolitične organizacije itd. Za takšne delavce določa zakon dvoje:

1. Še naprej ostanejo člani delovne skupnosti, v kateri so bili doslej zaposleni, le da njihove pravice, ki se pridobivajo po delu in iz dela, začasno mirujejo;

⁷ Ur. list SFRJ štev. 17/1965, 28/1966.

2. Po preteku mandata oziroma funkcije ima delavec »pravico vrniti se na delo v isto delovno organizacijo«.

Podobno je urejeno tudi za delavce, ki odhajajo na odslužitev vojaškega roka. To je urejeno v 126. členu temeljnega zakona o delovnih razmerjih. Tudi tem delavcem med njihovo odsotnostjo mirujejo pravice, ki se pridobivajo iz dela in po delu, in prav tako imajo ti delavci neposredno po odslužitvi vojaškega roka »pravico vrniti se na delo v isto delovno organizacijo«.

V. Vodopivec pa povsem napačno izenačuje »pravico do istega delovnega mesta« in »pravico do dela v isti delovni organizaciji«. To sta pa verjetno res dve bistveno različni stvari. Če bi zakon zagotavljal vrnitev na isto delovno mesto, potem bi bilo v zakonu tako tudi zapisano. Kot je iz citiranega 125. člena TZDR razvidno, pa prizadetim delavcem ni zagotovljena pravica, vrniti se na »isto delovno mesto«, ampak samo »pravica, vrniti se na delo v isto delovno organizacijo«. To pa pomeni, da delovna skupnost takšnega delavca razporedi na prosto delovno mesto oziroma na delo, ki ustreza delavčevi delovni sposobnosti. Če je prosto tisto delovno mesto, ki ga je zasedal prej, ga bo verjetno razporedila na tisto delovno mesto, če ima zanj ustrezne delovne sposobnosti. Ako pa delovna organizacija nima ustreznega prostega delovnega mesta ali če ga delavec noče sprejeti, mu bo pa prenehalo delovno razmerje po preteku odpovednega roka, ki je določen v splošnem aktu delovne organizacije.

To, kar trdi V. Vodopivec, torej na eni strani ni točno s pravnega stališča, na drugi strani pa bi bila problematična tudi praktična izvedba tega. Vzemimo primer, da je kak delavec odšel s položaja direktorja, tehničnega direktorja ipd. za poslanca, za predsednika občine, za sekretarja komiteja itd. Če bi ta direktor imel pravico, vrniti se na isto delovno mesto, bi moral biti novi direktor avtomatično razrešen, ko bi se vrnil prejšnji. Očitno to ni praktično izvedljivo in tudi veljavni predpisi o reelekciji direktorjev in reelekciji ostalih vodilnih delavcev ne predvidevajo takšnih možnosti.

IVAN KRISTAN

Naš volilni sistem in narava poslanskega mandata

Kratek teoretični pogled na njun razvoj

Volilni sistem sodi med bistvene sestavine sleherne demokratične politične ureditve. Zato ga ne moremo obravnavati, ne da bi ga postavili v celoten splet družbeno-političnih odnosov, katerih del je, in ne da bi ga povezali s tistimi družbenimi silami, ki ga spravljajo v gibanje.

Če torej želimo na hitro pregledati razvoj našega volilnega sistema in z njim spremembe v konceptu poslanskega mandata, bomo storili najboljše, če se pri tem opremo na naša ustavna razdobja, saj le-ta dajejo najlažje zaznavne normativno institucionalizirane okvire za potek našega splošnega družbenega dogajanja.

I

Za razdobje od 1946 do 1952 je značilno, da je naš tedanji politični sistem še vključen v tradicionalne, že v meščanski družbi izdelane oblike demokracije, in to toliko bolj, ker je te oblike vpeljala kot vzorne tudi ustava ZSSR z l. 1936. Po tem pojmovanju gre demokraciji v prvi vrsti poudarek posebnega organizacijskega počela javne, se pravi državne oblasti. Odveč je ugotavljati zgodovinsko dejstvo, da je ta oblast v naših tedanjih razmerah, izoblikovana v narodno-osvobodilnem boju na plebejskih demokratičnih temeljih pod idejnim in organizacijskim vodstvom KP J, imela revolucionaren značaj ljudske oblasti. Po tem bistvu in njemu ustrezni družbeni usmerjenosti je bila našim posebnim družbeno zgodovinskim okoliščinam prilagojena diktatura proletariata. Prevezla je mehanizem formalne demokracije s splošno in enako aktivno in pasivno volilno pravico, tajnim in neposrednim glasovanjem. Ker se je tedaj ljudska oblast uresničevala samo posredno prek izvoljenih predstavniških organov, pričeni pri krajevnih odborih pa vse do skupščin re-

publik in ljudske skupščine FLRJ in prek izvršilnoupornih organov (vlad in izvršilnih odborov), ki so jih iz vrst svojih članov imenovala ustrezna predstavniška telesa, se je demokratizem te oblasti v vsebinskem pogledu razodeval skozi proletarsko razredno naravnost njenih odločitev, v formalno organizacijskem pa v široki podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice.

To je bilo obdobje centralističnega revolucionarnega etatizma, pogojenega v tedanjih zgodovinskih okoliščinah, ko je edino državno prisiljevanje moglo učinkovito odpravljati stari družbeni red in ustvarjati temelje novemu. Zato so dobivale in ohranjale volitve ves ta čas značaj plebiscitarnega potrjevanja tega novega reda, in sicer tako, da so kandidati, ki so jih predlagali ali vsaj o njihovi primernosti v zadnji instanci odločali personalno kadrovski oddelki, formirani pri ustreznih organih edine vodstvene avantgardne politične organizacije, zbrali zase čimveč glasov volivcev. Tako so bile volitve pravzaprav samo občasne množične manifestacije za program in delo, s katerim je KPJ razvijala nove družbene odnose. Posledica tega je bila, da so se kandidati v očeh volivcev depersonalizirali in postali nepomembni, kolikor niso bili vidni vodilni člani te organizacije in kot taki osebni uteleševalci njenega programa, snovanja in dela.

Tako je bil tudi volilni sistem vsajen v celotni sklop centralistične etatistične ljudske demokracije, ki je delovala večidel, če ne izključno, prek politične sfere javne oblasti. Njegova naloga je bila dajati najširšo politično investituro predloženim kandidatom in s tem ustavni konstrukciji ljudske oblasti v celoti. Le-ta je delovala po načelih strankarske (partijske) države in bila glede na osebno sestavo odločilnih vodstvenih organov v izvršilnoupornem aparatu izraz »države avantgarde«. Zaradi poudarka izvršilnoupornave veje oblasti, ki neposredno zapoveduje in izsiljuje pokornost svojim zapovedim, so imela predstavniška telesa, zlasti republiške skupščine in zvezna skupščina, pravzaprav le družbeno reprezentančen značaj. Bile so po demokratični volilni proceduri potrjeni zbori »odličnikov« iz slojev, priznanih uradno za zaslužne in pomembne.

Na dlani je, da pri takem položaju in namenu predstavniških teles vprašanje poslančevega mandata ni moglo biti predmet posebnega niti teoretičnega niti praktičnega političnega zanimanja. Ustava je jasno izrazila posredniško vlogo predstavniških organov, ki so bili edini medij za konstituiranje ljudske oblasti tudi v njeni izvršilnoupornavi in pravosodni veji. To je gotovo dajalo poslanskemu mandatu značaj

reprezentativnega, predstavniškega mandata v tradicionalnem pomenu, kakor si ga je za svoje potrebe prikojil že politični sistem meščanske demokracije. V njem poslanec ni in ne sme biti vezan na navodila svojih volivcev, marveč mora imeti svobodo, da si sam ustvari mnenje in potem odloča tako, kakor se mu zdi najbolj prav glede na splošno družbeno korist, katero zopet sam razlaga in sam predstavlja. Znano je, da je razvoj političnih strank kot gibal meščanskega demokratičnega sistema kljub takšni razglašeni in ustavno zagotovljeni nevezanosti in samostojnosti poslanca pri opravljanju mandata pripeljal do dejanske politične vezanosti poslanca na navodila, ki mu jih daje za to pristojen vodstveni organ stranke, katera je njegovo kandidaturo podprla in se za njegovo izvolitev s svojim propagandnim aparatom in razpoložljivim družbenim vplivom potegovala. Količnik bolj strumna je notranja organizacija politične stranke, toliko bolj je na njena navodila vezan poslanec, ki mu je ona pripomogla do mandata. Ta vzorec odvisnosti je gotovo veljal v polni meri tudi za naše poslance, njihov mandat pa je po drugi strani toliko bolj ustrezal reprezentativnemu, ker je bil program, ki so ga v skupščini uveljavljali, enoten program celostnega družbenega razvoja v splošno korist skupnosti vseh delovnih ljudi, kakor ga je zasnovala revolucionarna politična avantgardna organizacija. Spričo tega so se morala zdeti tista teoretična zatrjevanja, češ da je ustava, čim je priznala volivcem pravico, da lahko odpokličejo poslanca tudi pred potekom njegove redne mandatne dobe, uvedla vezani mandat, hudo formalistična. Očitno je namreč bilo, da je bil tako pač ustvarjen neki mehanizem, ki je omogočal odstraniti poslanca, če mu »splošna« korist ne bi bila mar, s čimer bi se bil pravzaprav pregrešil zoper bistvo reprezentativnega mandata. Da odpoklica precej časa nismo šteli za praktično pomembno ustanovo, potrjuje dejstvo, da je bil prvič urejen in tako sploh šele postal izvedljiv l. 1951.

Ceprav se je začel naš družbeni red že leto poprej, z uvedbo delavskega samoupravljanja v do tedaj državnih podjetjih, v temeljih spreminjati, saj so to bili začetki naše družbeno samoupravne in v tem pogledu neposredne socialistične demokracije, se ta preobrat v volilnem sistemu še ni takoj občutil. Gotovo je delavsko samoupravljanje kot počelo demokratične socializacije poprej etatistično kolektivistične in na avtorsko birokratičen način vodene gospodarske dejavnosti tudi terjalo volilna pravila za konstituiranje predstavniških organov, se pravi delavskih svetov in upravnih odborov v teh produkcijskih skupnostih. Vendar je bilo samo-

upravljanje na tej stopnji razvoja še omejeno na vodenje in urejanje notranje operative podjetij. Ker je torej spočetka šlo samo za demokratično preosnovo operativnega produkcijskega ustroja podružbljene ekonomske sfere, se ta še ni vraščala institucionalno v področje globalnega družbenopolitičnega odločanja. Zato teh volilnih pravil še nismo mogli šteti za sestavni del volilnega in s tem vsega političnega sistema.

Mogoče narava mandata članov delavskih svetov in upravnih odborov v podjetjih prav zato ni vzbujala teoretičnega zanimanja. Po drugi strani pa že sama ideja samoupravljanja v podjetju kot organizaciji ljudi, ki v njej svobodno združujejo svoje delo, da si z zaupanimi podružbljenimi produkcijskimi sredstvi ustvarjajo gmotno podlago za obstoj, vsiljuje misel, da pri tem mandatu ni nobenega »predstavljanja« v pomenu »reprezentiranja« delovne skupnosti, saj veže samoupravljavca-mandatarja in samoupravljavca-mandanta isti interes za čimboljše uspevanje skupne organizacije, saj je od njenega poslovnega uspeha v enaki meri odvisen delež obeh. Zato se tu že na prvi pogled pokaže mandat le kot pooblastilo za opravljanje določenih upravljavskih nalog, ki jih zaradi racionalne organizacije dela ni moč prepustiti vsem članom delovne skupnosti, vsebinsko smer opravljanja teh nalog pa nakazuje istovrstni skupni interes pooblaščevalcev in pooblaščenca.

Ta samoupravljavski koncept, čeprav spočetka omejen le na notranjo organizacijo in delo podjetij, je pod konec tega obdobja, tj. 1952, pripeljal do takšnih institucionalnih sprememb v družbenopolitični ureditvi, da so dobile odsev tudi v volilnem sistemu in do neke mere spremenile njegov dotodanji značaj. V mislih imam najprej VI. kongres KP J, kjer so to našo vodilno politično organizacijo preimenovali v Zvezo komunistov Jugoslavije. Ta odločitev je imela namen izpričati težnjo, da se partija preobrazi iz politične stranke v tradicionalnem pomenu, se pravi iz stranke, ki se žene za oblast kot najzanesljivejše sredstvo za uveljavljanje svoje programske akcije, v zvezo somišljenikov, ki se združujejo ob skupnem programu dejavnega izgrajevanja socialistične demokratične družbe in se, kjerkoli opravljajo svoje družbene dolžnosti, potegujejo za ta program z demokratičnimi sredstvi prepričevanja, idejne propagande in osebnega delovnega zgleda, ne pa s pritiskom prisilne državne oblasti. Temu vzoru je potem sledila še Ljudska fronta in postala kot Socialistična zveza delovnega ljudstva Jugoslavije njegova najbolj odprta in najbolj v širino segajoča družbenopolitična organizacija. S tem je bil koncept »strankarske« države presežen,

ker je bil poudarek prenesen na samoupravno prestrukturiranje družbe in vodenja njenih splošnih zadev. Med organizacijske oblike take družbene ureditve začenjamo šteti mimo družbenopolitičnih organizacij tudi mehanizem državne oblasti, kolikor sam dobiva nove prvine demokratične samoupravne ustrojenosti. Seveda ostaja le-ta po osebni sestavi nosilec osrednjih položajev še naprej v najtesnejši povezavi z vodilno politično organizacijo.

Ta novi značaj državnega mehanizma so institucionalizirali najprej splošni zakon o ljudskih odborih 1952 in republiški zakoni, ki so mu sledili, ko so vpeljali v ljudske odbore okrajev in mest zbore proizvajalcev kot predstavnike samouprave na področju podružbljene produkcije materialnih dobrin.

II

Naše drugo ustavno razdobje, obsegajoče desetletje 1953—1963, vnaša v skladu z razvojem novih družbenopolitičnih odnosov bistvene spremembe tudi v volilni sistem. Demokratizacija vsega družbenega življenja in dogajanja, pojmovana po eni strani kot razvijanje samoupravljanja delovnih ljudi na tradicionalnem političnem področju oblasti, zlasti v lokalnih teritorialnih skupnostih (občina, okraj, mesto), po drugi strani pa na področju produkcije materialnih dobrin na podlagi družbene lastnine produkcijskih sredstev, in končno povezovanje teh dveh področij samoupravljanja, kadar gre za odločanje o najpomembnejših splošnih družbenih interesih, je prihajala v novem volilnem sistemu do izraza v treh pglavitnih novostih.

Prva je bila v uvedbi zbor proizvajalcev kot drugega doma v vsa predstavniška telesa tedanjih teritorialnopolitičnih skupnosti. Formulacija v ustavnih zakonih (1953), po kateri so bili poslanci teh zborov v zvezni in republiških skupščinah razglašeni za »predstavnike gospodarskih organizacij, katere volijo delavci in uslužbenci gospodarskih podjetij in člani kmetijskih zadrug ter obrtniki in obrtni delavci«, je že kazala na to, da hočemo v tej zvezi upoštevati delovnega človeka, čeprav za sedaj še samo tistega s področja materialne produkcije, ne kot abstraktnega, razosebljenega proizvajalca, marveč kot živega, enkratnega ustvarjalca, vsajenega v neko dejavno delovno skupnost, ki sama upravlja s skupnim delom na temelju pravic svojih članov.

Drugo bistveno novost je pomenil spremenjen način kandidiranja. Normalen kandidacijski organ je postal zbor voliv-

cev (torej neposredno demokratična ustanova) splošne volilne pravice za predstavnike v splošnopolitičnih predstavniških domovih (ti so ostali kot nasledniki nekdanjih predstavniških teles posredne politične ljudske suverenosti) in zbor volivcev-proizvajalcev v gospodarskih organizacijah na podlagi njihove dodatne posebne volilne pravice za predstavnike v zborih proizvajalcev. Tako se je volilna pravica obogatila po vsebini in stvarni demokratičnosti. Gotovo ta novi način ni izločil dejavnega vpliva družbenopolitičnih organizacij na postavljanje kandidatur niti to ni bil njegov namen, vendar je tam, kjer so se volivci odločno zavzemali za kakega kandidata, postavljali te organizacije, če jim takšen kandidat ni bil pogodu in so želeli drugega, pred dilemo, da se spuste v boj s stvarnimi argumenti ali da se kompromitirajo z nedemokratičnimi postopki, izrabljajoč organizacijski monopol svoje politične vplivnosti. Vsekakor so bili tako ustvarjeni okviri, v katerih so se lahko razvile tesnejše vezi med izvoljenim predstavnikom in njegovimi volivci; element njegove osebnosti je lahko bolj stopil v ospredje, tako da ga ni več povsem zakrival na splošno koncipiran družbeno akcijski program, ki ga je priznaval in sprejemal.

Tretjo novost je pomenil prelom z aksiomom izključnih neposrednih volitev. Tako je dobil zbor narodov, odslej organiziran kot normalen sestavni del zveznega zbora, značaj zbora delegatov skupščin republik in avtonomnih pokrajin oziroma njihovih splošnopolitičnih zborov. Tudi volitve poslancev zborov proizvajalcev teh skupščin so bile organizirane po posebnem delegatsko-reprezentančnem načelu, torej na posreden način. Čisti delegatski sistem, vzet v organizacijsko tehničnem pomenu, je od 1957 dalje veljal za volitve odbornikov okrajnega ljudskega odbora, ker je bil ta sestavljen samo iz delegatov-odbornikov občinskih ljudskih odborov z območja okraja. Takšna sestava naj bi zavrnila razmah okrajnega centralizma in krepila samostojnost občine kot temeljne teritorialnopolitične skupnosti.

Tako je torej novi volilni sistem že upošteval samoupravo v lokalnih skupnostih in v proizvodnji, s čimer je stopil občan in proizvajalec volivec že dosti bolj neposredno v politični proces. Ta sedaj ni več tekel samo od zgoraj navzdol, marveč tudi od spodaj navzgor. Res da občina in okraj kot organizacijski obliki lokalnega samoupravnega vodenja družbenih zadev, ki so splošnega pomena za ljudi, združene v teh skupnostih, še nista bila neposredno pritegnjena v volilni sistem, kakor je veljal za poslance republiških skupščin in zvezne skupščine. Vendar je bil ustvarjen tesen stik med

lokalnimi samoupravnimi skupnostmi in imenovanimi skupščinami, saj so njihovi poslanci z izvolitvijo hkrati pridobili pravice odbornikov v okrajnem oziroma občinskem ljudskem odboru svoje volilne enote in postali ustavno institucionalizirani prenašalci in razlagalci odločitev in stališč predstavniških teles, katerih člani so z izvolitvijo postali. Tako so se skupščine republik in zveze približevale zamisli skupnih predstavništev lokalnih teritorialnih in funkcionalnih produkcijskih samoupravnih skupnosti na stopnji republiške in vsedržavne razsežnosti. Tako so izgubljale nekdanji družbeno reprezentančni značaj ter postajale delovni in odločujoči organi najvišje stopnje. Združevale so samoupravno integracijsko dejavnost z istočasnim izvrševanjem oblasti, hkrati pa so imele še protibirokratsko funkcijo, podprto z novim ustavnim načelom o nezdružljivosti položaja predstavnika s položajem uslužbenca v državni upravi ali sodnika.

Ti novi elementi v volilnem sistemu so morali odsevati tudi v konceptu mandata poslancev republiških skupščin in zvezne skupščine. Legalno opredelitev so mu dajali ustrezni zvezni in republiški zakoni o pravicah in dolžnostih, volitvi in odpoklicu poslancev. Tako je bilo v zveznem zakonu zapisano, da so »ljudski poslanci izvoljeni v Zvezno ljudsko skupščino politični predstavniki delovnega ljudstva FLRJ in delovnega ljudstva okraja, mesta, ljudske republike, avtonomne pokrajine ali avtonomne oblasti, v katerih so izvoljeni, oziroma predstavniki proizvajalcev FLRJ in gospodarskih organizacij, v katerih so proizvajalci organizirani«. Enako je bil zasnovan položaj republiških poslancev, pač glede na območje republike, pri čemer so izvoljeni poslanci republiškega zbora veljali tudi za predstavnike delovnega ljudstva občin, kjer so bili izvoljeni in kjer so si, ustrezno temu, v njihovih ljudskih odborih pridobili pravice članstva. Poluraden komentar k navedenemu zveznemu zakonu je to »dvojnost« v funkciji poslanca utemeljeval z bistvom naše tedaj dosežene družbene in politične ureditve, ki je imela podlago v komunalni lokalni skupnosti, v kateri sta se že prepletali klasična teritorialna samouprava na področju oblasti s samoupravo na področju materialne produkcije. V resnici je tu šlo za novost v politični teoriji in praksi. Vendarle je ta dvojnost po eni strani še odsevala tradicionalno pojmovanje reprezentativnega političnega mandata (predstavljanje »vsega« delovnega ljudstva oziroma »vseh« proizvajalcev) po drugi pa že zametke še nerazčiščenega »delegacijskega« mandata. Le-ta je bil pri tistih poslancih, ki so jih splošnopolični zbori republiških skupščin in predstavniških teles avtonom-

nih enot iz svoje srede poslali v zvezni zbor, po prvotnem pojmovanju v bistvu oprt samo na racionalnost take volilne tehnike in z njo doseženega ustroja zvezne skupščine, pri drugih pa že na samoupravne teritorialne (občina, okraj) in produkcijske skupnosti (gospodarske organizacije). Ta druga »dvojnost« v novem delegacijskem elementu mandata je po svoje odsevala naše tedanje naziranje, da so federacija, republika in avtonomna pokrajina oziroma avtonomna oblast zaradi svojih centralnih vodstvenih nalog še vedno utelešenje oblastne državnosti in kot take plod posredniškega predstavljanja, če ne celo konstituiranja odtujene in v bistvu le pojmovno hipostazirane državne skupnosti »delovnega ljudstva« in »proizvajalcev«, vtem ko naj bi bile lokalne teritorialne skupnosti in produkcijske organizacije resnične, žive samoupravne skupnosti, ki črpajo samoniklost iz neposrednega ustvarjalnega udejstvovanja svojih članov.

III

Ustavo 1963, ki začenja za sedaj zadnje razdobje v razvoju naše družbenopolitične ureditve, smo nazivali »veliko listino samouprave«. To samoupravljanje ima po eni strani svoj temelj v občini, kjer »se ustvarjajo in uresničujejo oblike družbenega samoupravljanja, iz katerih izhajajo organi, ki izvršujejo funkcijo oblasti«, po drugi pa v delovni organizaciji, bodisi da je s področja materialne produkcije ali s področja imaterialne dejavnosti in ustvarjalnosti. To sta tisti dve osnovni organizaciji, v katerih delovni ljudje uresničujejo samoupravne pravice in vplivajo na vodenje skupnih družbenih zadev bodisi z oblastnimi ali avtonomnimi normativnimi ukrepi, bodisi s konkretnimi odločitvami in dejanji. Taka razširitev pojma družbenopolitičnega sistema na področje vseh delovnih organizacij vključuje tudi te v politično organizacijo družbe. To pa pomeni, da se razširja pojem »političnega« na področje materialne in imaterialne produkcijske in druge ustvarjalne dejavnosti, ki daje eksistenčno podlago posameznemu delovnemu človeku in vsej družbeni skupnosti. Tako se politična sfera tradicionalnega pojmovanja začenja prepletati s sfero ekonomske in druge družbeno nujne dejavnosti v sfero enotnega družbenega upravljanja, v kateri naj bi delovni človek doživljal in izpolnjeval popoln razmah svoje osebnosti.

Vohilni sistem takšne samoupravne družbe je sicer lahko navezal na prejšnjega, vendar je moral iti naprej in idejo

družbenega samoupravljanja še bolj dosledno naglasiti. Tu pustimo ob strani dejstvo, da pravkar naznačena razširitev pojma »političnega« v »družbenopolitično« vključuje v volilni sistem tudi volitve kolegijskih organov samoupravljanja v delovnih organizacijah in delovnih skupnostih pri državnih organih, družbenopolitičnih organizacijah in drugih samoupravnih združenjih občanov, kar mora prav tako veljati za volitve vodstvenih organov SZDL in ZK na vseh stopnjah, saj sta ti dve politični organizaciji specifična dejavnika v naši družbeni samoupravi in dobiva zato način kreiranja teh organov splošen družbeni pomen.

Naj zato poudarim samo nekaj posebnosti sedanjega volilnega sistema za predstavnike v skupščinah.

Uveljavljeno je načelo, da imajo delovni ljudje, če so združeni v socialističnih oblikah skupnega dela, mimo splošne in enake volilne pravice za predstavnike splošnopolitičnih zborov skupščin še dodatno volilno pravico za predstavnike v ustreznih »zborih delovnih skupnosti«. Tako so sedaj glede tega izenačeni delovni ljudje s področja materialne proizvodnje s tistimi, ki opravljajo imaterialno družbeno potrebno dejavnost. Seveda je ta dodatna volilna pravica vezana na obstoj splošnopolitične volilne pravice.

Osnovna oblika kandidiranja predstavnikov v vse skupščine ostaja zbor volivcev oziroma zbor delovnih ljudi v delovnih skupnostih (tu je ta oblika izključna, vtem ko z zborom volivcev lahko konkurirajo tudi skupine občanov).

Posebno kakovostno spremembo v volilni sistem je prineslo načelo, po katerem so čiste neposredne volitve samo volitve za odbornike občinske skupščine, bodisi da gre za odbornike občinskega (torej splošnopolitičnega) zbora, bodisi za odbornike zbora delovnih skupnosti. Volitve predstavnikov v skupščine širših družbenopolitičnih skupnosti (avtonomne pokrajine, republike, federacije) so posredne v tem smislu, da tu nastopajo kot volilna telesa občinske skupščine. Količnik volijo poslance v specializirane zbore delovnih skupnosti (gospodarski, prosvetno-kulturni, socialno-zdravstveni, organizacijsko-politični zbor) teh skupščin, je njihova izvolitev dokončna, vtem ko se morajo o njihovi izvolitvi poslancev za splošnopolitične zbore izreči še neposredni volivci. Ta sistem volitev označuje ustava kot »sistem občinske delegacije«. Tako smo hoteli sedaj vsaj idejno, do neke mere pa tudi institucionalno izraziti težnjo po preseganju odtujevalnega abstraktizma, ki je podlaga oblikovanju predstavniških teles po tradicionalni formalni demokratični osnovi golega števila prebivalcev, pa tudi delovnih ljudi, upoštevanih samo

po kraju njihovega bivališča ali delovnega mesta. Zato ustavno besedilo splošnopolitične zборе dosledno opredeljuje kot zборе »delegatov občanov v občinah«, torej živih samoupravljalcev v temeljni lokalni skupnosti, specializirane zборе pa kot zборе »delegatov delovnih ljudi v delovnih skupnostih«, torej zopet kot dejavnih nosilcev samoupravnih pravic na področju njihovega dela. Vendar tu ne gre za delegacijo v organizacijsko tehničnem pomenu, zakaj to smo zadržali samo v primeru republiških delegacij v zveznem zboru.

V veljavi ostaja seveda tudi nezdržljivost položaja funkcionarjev ali uslužbencev državnih upravnih organov s članstvom skupščine, ki ji taka oseba ustreza, ter funkcija sodnika s članstvom v skupščini, ki sodnika voli (volilni zakoni potem to načelo še nadrobneje izpeljujejo).

Popolna novost pa je uvedba rotacije članstva skupščin. Vsake dve leti so volitve polovice članov vseh zborov skupščin, kar je še povezano z načelom, da nihče ne more biti dvakrat zapored član istega zbora iste skupščine niti hkrati član zvezne in republiške skupščine (z izjemo republiških delegatov v zveznem zboru). To sili k obveznemu menjavanju ljudi na predstavniških funkcijah vsaka štiri leta, kar naj bi bil učinkovit ukrep za njihovo politično deprofesionalizacijo in debirokratizacijo. Prihodnost bo pokazala, če taka omejitev vendarle ni preveč toga in če ne bo prav predvideti kot možnost podaljšanje še za eno mandatno dobo, se pravi največ na osem let. Vsekakor zastavljajo te novosti zapletena vprašanja kadrovske politike ne samo glede oseb, ki bi bile primerne za opravljanje predstavniških dolžnosti, ampak tudi glede tistih, ki naj prevzamejo odgovorne izvršilnopolitične funkcije, za katere je položaj izvoljenega predstavnika pogoj. Volivci sami teh vprašanj ne morejo urediti, ker jih je treba kompleksno obravnavati tako v okviru federacije kakor republike, kar terja premišljeno organizirano usmerjanje potrebnih kandidacijskih postopkov. Zato je sodelovanje organizacij SZDL in ZK v volilnih pripravah neogibno, čeprav mora biti pri tem delež SZDL kot »prostovoljne demokratične zveze občanov« in »najširše opore družbenopolitične aktivnosti in družbenega samoupravljanja delovnega ljudstva« neposrednejši. Tako postaja ta, sedaj z ustavo tudi formalno institucionalizirana najširša družbenopolitična organizacija nujen instrument samoupravljanja delovnih ljudi v volilnem sistemu, z nalogo, da pomaga pri demokratičnem določanju najprimernejših kandidatov za člane skupščin, teh »najvišjih organov oblasti in samoupravljanja« v ustreznih družbenopolitičnih skupnostih.

Iz doslej povedanega se da razbrati, kako ideja samoupravne družbe delovnih ljudi odseva v volilnem sistemu. Prav tako pa odseva v novi zasnovi mandata, ki ga imenujem »delegacijski« mandata. Nove ustavne opredelitve ne dajejo samoupravnega poudarka samo občini kot temeljni družbenopolitični skupnosti, ampak razumejo tudi republiko in federacijo kot organizacije samoupravljanja delovnih ljudi, prek katerih bodisi neposredno, zlasti pa s posredovanjem svojih zastopnikov opravljajo tiste družbene zadeve, ki terjajo po svoji splošni pomembnosti obravnavanje in odločanje v ustrezni intenzivnosti in razsežnosti. Tako naj bi se človeku nekdanj odtujena državnost in njena oblast spremenila v samoupravno, pa četudi po potrebi še z oblastjo podprto vodenje družbenih zadev na stopnji republike in federacije. Zato odpadejo v poslanskem mandatu republiške (isto velja za pokrajinsko) in zvezne skupščine zadnji ostanki »predstavniskega« mandata. Mandat postane samoupravna pravica izvoljenega in izvolitev je samo investitura v samoupravno poslansko funkcijo, ki jo dajejo neposredni samoupravljalci (s postavljanjem kandidatur, pri poslancih splošnopolitičnih zborov pa še z neposrednimi volitvami) skupaj s svojimi, za to nalogo posebej pooblaščenimi zastopniki v občinski skupščini sebi enakim samoupravljalcem, da kot takšni, lahko bi rekli v lastnem in njihovem imenu, vodijo družbene zadeve na ustrezni teritorialni stopnji. Delegacijski mandata izhaja iz samoupravljalvske istovetnosti volivcev-mandantov in poslanca-mandatarja. Poroštvo za pravilnost njihovih postopkov in odločitev je pravzaprav položeno v njihovo samoupravljalvsko bit. Kolikor bi jo izdali, jih volivci lahko odpokličejo. Če so bili v predstavniskem mandatu in njegovih ostankih še spomini na nekdanjo liberalno-meščansko aristokratsko idejo o posebni politični eliti, namreč, da je predstavnik po svoji politični kakovosti višji, žlahtnejši in sposobnejši od tistih, ki so ga izvolili, je ideja delegacijskega mandata neposredno demokratična, saj temelji na predpostavki enakosti in istovetnosti samoupravljalcev-volivcev in samoupravljalca-delegata.

S tem člankom sem hotel dati samo skromen prispevek k teoriji o konceptu poslanskega mandata v okviru idejnih zasnov naše družbenopolitične ureditve, nisem se pa spuščal v vprašanja njegovega praktičnega uresničevanja. Vendar menim, da zavezuje, če je pravilen, tudi prakso, čeprav se utegne marsikomu zdeti zgolj plod romantične politološke zanesenosti.

GORAZD KUŠEJ

Dileme v geografiji

*O nekaterih vprašanjih marksističnega pojmovanja
geografskega okolja in družbene vloge geografije*

Marksistično pojmovanje geografskega okolja je téma, ki ima več aspektov in poglavij. Gre za materialistično pojmovanje geografskega okolja v filozofskem smislu, tedaj za pomembno teoretično temo in aktualno vprašanje marksizma. Gre pa tudi za oceno sodobne geografije, za njen pomen in razvoj. Geografija je namreč glede na predmet, ki ga obravnava, resnična znanstvena disciplina, če obravnava mimo pojavov in elementov tudi zakonitosti razvoja v geografskem okolju in, seveda, če to pojasnjuje na znanstven način, materialistično in dialektično. Nekateri idejne zmote so zelo škodovali razvoju geografije. Mimo tega se znanost naglo izpopolnjuje, prišla je do novih spoznanj o naravi in družbi, ki korigirajo prejšnja, razvile so se nove discipline, ki tudi segajo v interesno sfero geografije. Ob tem dejstvu geografi sami še različno gledajo na geografsko znanost; razhajajo se ob pogledih, ali je geografija enotna kompleksna znanost ali pa jo sestavljajo različne discipline. In še nekaj: nikoli geografija ni bila tako potrebna, kot je potrebna sodobnemu človeku (ne glede na področje delovanja), da bi lahko spremljal in razumel dogajanja v naravi, družbi in v sodobnem razvoju sploh. Naravnost popularna (in poljudnoznanstvena) je postala. Zato nekateri menijo, da je ni treba posebej poglobljeno proučevati (študirati); mnogi se brez realne (ne formalne) kvalifikacije lotevajo geografskih (regionalnih in kompleksnih) analiz, izločajo za oceno samo nekatere elemente ipd. Zato ni čudno, da srečujemo mnenje, češ da geografija le opisuje stanje (zemljepis), kar je zmotno. Tudi tehtna vprašanja preobražanja narave skušajo razreševati brez pomoči ali sodelovanja strokovnjakov — geografov. Hkrati pa sam družbeni razvoj kaže, kako se prepletajo vplivi in zakonitosti, ki delujejo v geografskem okolju, in nas opominja, da jih moramo proučevati.

I

Kaj je geografsko okolje? Kakšna je vloga in naloga geografije kot znanosti pri proučevanju geografskega okolja? Te razlage so zelo različne; povzemimo nekatere.

V F. J. Monkhousovem geografskem slovarju najnovejše izdaje¹ najdemo, da je »okolje vsota vseh zunanjih pogojev, brez katerih noben organizem, skupnost ali objekt ne more obstajati. Ta izraz v geografiji v določenem pomenu pogosto uporabljajo; naravno okolje npr. pomeni nepreobraženo in nesocialno okolje ali pokrajino pred naselitvijo ljudi. Geografsko okolje pomeni dejavnike v okolju, katerih zvezo vidijo v pojmu prostorske lokacije. Fizično okolje vključuje vse pojave zunaj človeka in stvari, ki jih le-ta ustvarja, medtem ko nedružbeno okolje obsega vse, kar ni v družbenem sistemu, ne glede na to, ali je človeško delo ali ne«. V uvodu omenjene knjige avtor označuje tudi vlogo geografije. »Geograf skuša opisovati značilne poteze zemeljskega površja; razložiti si prizadeva, kolikor je mogoče, kako so te značilnosti postale to, kar so, in razmisliti, kako vplivajo na razmestitev ljudi ter njihovih mnogovrstnih aktivnosti.« Geografija stoji po njegovem na sredi med naravoslovnimi in družbenimi vedami ter človeštvom.

Od leta 1960 razpravljajo sovjetski geografi in drugi znanstveniki o tem, ali je družba del geografskega okolja ali ni, ter o tem ali je geografija enoten sistem ali kompleks ved. F. N. Miljkov označuje v svojem slovarju fizične geografije iz leta 1960,² kjer v literaturi navaja polemično Anučinovo razpravo o teoretskih problemih geografije iz leta 1960, geografsko okolje kot naravo, ki obdaja človeka in je obstoječ neogiben pogoj za razvoj človeške družbe. Filozofski pomen izraza geografsko okolje, pravi Miljkov, se je spreminjal z razvijanjem družbe. V prvobitni skupnosti je bilo geografsko okolje neposredno zemeljsko površje s spodnjimi plastmi zraka. Zdaj določajo zgornjo mejo geografskega okolja poleti v stratosfero. Sovjetsko pojmovanje, ki se opira na zakone dialektičnega materializma, prepričljivo dokazuje — pravi pisec — da geografsko okolje dejavno vpliva na razvoj družbe, vendar ta vpliv ni odločujoč. O geografiji pa sodi, da je sistem med seboj tesno povezanih naravoslovnih in družboslovnih ved, ki raziskujejo naravne pogoje geografskega prostora in posebnosti gospodarskih dejavnosti človeka v raznih deželah in rajonih. Med geografskimi vedami šteje za osrednjo fizično geografijo, ki proučuje geografski prostor. Ekonomska geografija kot družbena veda pa proučuje razmestitev proizvodnih sil, posebnosti gospodarske aktivnosti človeka pod različnimi naravnimi pogoji. Obe vedi — ena naravoslovna in druga

¹ A Dictionary of Geography, F. J. Monkhouse, London 1965, strani 344, »environment« na str. 110.

² F. N. Miljkov, Slovar spravočnik po fizičeskoj geografii, Moskva 1960, strani 270, »geografičeskaja sreda« na str. 60.

družboslovna — lahko uspešno sodelujeta, brez njune povezave celo ni kompleksnih del regionalnega značaja.

Podoba o pojmovanju geografskega okolja in vloge ali predmeta geografije v sovjetski znanosti pa s tem še ni popolna. Po oktobrski revoluciji so obsodili deterministične koncepte v geografiji. Determinizem namreč prisoja geografskemu okolju odločilno vlogo pri oblikovanju življenja človeške družbe. Tako so razlagali življenje tudi tvorci moderne geografije, med njimi F. Ratzel, utemeljitelj antropogeografije.³ Zato so sovjetski geografi in ekonomisti razvili nov koncept. Pri tem so šli v indeterministično koncepcijo ter pripisali odločilno vlogo družbenim dejavnikom in ne naravnim. Ko prof. S. V. Kalesnik ocenjuje diskusijo med sovjetskimi geografi in filozofi po 4. kongresu geografskega društva ZSSR, ugotavlja, da je pogorela kritika nekdanje Stalinove teze o geografskem okolju, ki da je narava, obdajajoča družbo.⁴ Zavzema se za pojmovanje dveh sfer — narave in družbe; narava vpliva na razvoj družbe, družba na razvoj narave. Ta dva činitelja pa nista odločilna, temveč pogoj razvoja za sfero, na katero vplivata. Kalesnik se pridružuje S. I. Pomazanovu, da bi vključitev človeške družbe v sestavo geografskega okolja naredila nesmiselno vso razpravo med idealisti in materialisti glede tega, kaj določa razvoj družbe — okolje ali način proizvodnje materialnih dobrin. Če bi v geografsko okolje sodili ljudje — tvorci zgodovine — in rezultati njihovega dela, tako pravi, bi morali za odločilen činitelj družbenega razvoja priznati geografsko okolje, s tem pa bi prišli v ostro protislovje z marksizmom.

A. V. Anučin oziroma šola Baranskega, kot jo sam imenuje, je razvil koncepcijo o treh sferah geografskega okolja: prva je sfera nežive narave, v kateri delujejo fizikalno kemijske zakonitosti, druga je sfera žive narave, v kateri mimo fizikalno kemijskih delujejo še biološki zakoni, tretja sfera pa je človeška družba, v kateri razen navedenih delujejo še družbene zakonitosti. Med temi tremi sferami ni ostrih meja, temveč prehodi, in to vodi tudi k dialektični enotnosti geografije kot vede. Spor o tem, kaj je del geografskega okolja in kaj ne, se še ni končal. Sauškin in Anučin vključujeta v geografsko okolje vso materialno bazo življenja — s skupnostjo ljudi, predmetov dela, delovnih orodij in rezultatov dela.⁵ Kalesnik citira Sauškina, ki pravi, da »klasu rži na polju koristijo ne le tla in klima, temveč tudi drugi klasi in rženo polje kot rastna skupnost«, hkrati pa zanika, da bi polje rži bilo del okolja. Po njegovem so ljudje del narave, toda izven proizvodnih odnosov ne obstoje, ne morejo se izključiti iz človeštva in postati del narave. Kalesnik še pravi, da

³ F. Ratzel, *Antropogeographie*, Stuttgart 1882 in 1889 (Teil I), 1891 in 1912 (Teil II).

⁴ S. V. Kalesnik, Nekaj povzetkov novejšje diskusije o »enotni geografiji, Izvestija vsesojuznogo geograf. občestva, tom 97, maj—jun. 1965/3, pogl. V. (str. 215).

⁵ Cit. po istem delu, pogl. IV, str. 214.

tudi delovna orodja niso del okolja: plug ni del njive, sekira ne del drevesa. Opira se na stališče filozofa L. F. Iljičeva, ki meni, da bi »pojmovati družbo kot del geografskega okolja pomenilo zabrisati razliko med družbo in naravo ter zamenjati sociologijo z geografijo.«⁶ V »Literaturni gazetici«, kjer se je v letih 1964 in 1965 razvila živa razprava o teh problemih, pravi Sauškin o geografiji, da »v prostorskem aspektu raziskuje skupne odnose med družbo in naravo, skupne zveze med naravnimi, tehničnimi, ekonomskimi procesi... V skupnem učinkovanju prirode in družbe je vodilna aktivna »stranka« — družba... Po človeku spremenjena priroda, ki nas obkroža — geografsko okolje — doživlja čedalje močnejše učinke družbe.«⁷

Dovolj bodi primerjav geografskih pogledov po svetu. Odgovor na vprašanje, kaj je geografsko okolje in kaj predmet proučevanja geografije, lahko povzamemo sami. Navedli smo Sauškina, ki pravi, da je geografsko okolje narava (po človeku spremenjena), ki nas obdaja. Ta formulacija dopušča, da ocenjujemo polja kot proizvodna kmetijska sredstva, ki so si jih ljudje pridobili s krčenjem gozdov, da ocenjujemo tudi industrijske pokrajine z jaški, visokimi pečmi, prometnimi sredstvi, mesti kot del geografskega okolja. Engels v Kritiki klasične nemške filozofije opominja, da moramo svet obravnavati kot kompleks procesov, ne pa kot kompleks dokončanih stvari. »Človek obstaja samo v razmerju do prirode in do družbe in ne more živeti v prirodi in družbi, če se nenehoma ne podreja njunim zakonom« piše tov. Kardelj.⁸ »Človek... spreminja stvari okrog sebe in s tem ustvarja možnosti za drugačne odnose med ljudmi. In ker človek ni bog, ker ni samo del družbe, marveč tudi del prirode, ki mu vsiljuje določene odvisnosti in zakonitosti in ki s tem vpliva na značaj družbenih razmerij med ljudmi, zato to, kar ustvari človeška roka, ne more biti popolno, idealno in dokončno.« Logičen je sklep, da je treba proučevati naravo in človeško družbo kot med seboj povezane procese.

Za geografsko okolje tedaj štejemo prvotno in preobraženo spreminjajočo se naravo, v kateri so člen tudi ljudje kot biološka vrsta, katere osnova je organizirana družbena skupnost. Formulacija: »Geografija proučuje vsebino in funkcije današnjega prostora površine zemlje..., ki vizualno (pokrajinsko) močno izstopajo ali imajo kakšne posebne lastnosti, funkcije in pomen«, je še ozka, posebno še z dopolnilom, da geografija proučuje zveze med pojavi, pojave same pa razne druge vede.⁹ Seveda proučujejo vrsto pojavov druge vede, proučuje pa jih tudi geografija.

* L. F. Iljičev, Metodološki problemi naravoslovja in družbenih ved, gradivo zasedanja prezidija Akademije znanosti ZSSR, Moskva 1964, str. 46—47.

⁷ J. G. Sauškin, Danes in jutri v geografiji, Literaturnaja gazeta, Moskva 17. 6. 1965, v slov. prevodu v Geografskem vestniku 1965, str. 139—142.

⁸ Edvard Kardelj, Beleške o naši družbeni kritiki, Ljubljana, 1966, str. 55.

⁹ Radovan Pavić, Politička geografija — razvoj i suvremeno značenje, Politička misao god. II/3, Zagreb 1965, str. 150.

L. F. Iljičev v citirani razpravi (6) opominja, da geografskega okolja ne gre proučevati kot čisto naravno kategorijo in samo z vidika naravoslovnih ved. »Na primeru geografije je mogoče očitno videti, da absolutna razmejitev med naravoslovnimi in družbenimi vedami ni mogoča« (str. 46). Znanost o človeku sama ni mogla razložiti, da bi razlike v zunanji telesni podobi ljudi, ki so skupne raznim podvrstam in skupinam (barva kože, poteze obraza, lasje, stas), nastale brez zunanjih vplivov, niti ni tega poskušala samostojno razložiti klimatologija ali demografija, pač pa vzrok tega pojava s pomočjo drugih ved pojasnjuje geografija na podlagi proučevanja vplivov med naravo in družbo. Ta razprava meji že na razmišljanje o funkciji posameznih znanstvenih disciplin, in to ne brez zveze, saj se osrednji problem razprave o geografskem okolju mota ob vprašanju, ali je geografija ena veda ali kompleks ali sistem disciplin, pa bi jo smeli skleniti z ugotovitvijo, da je znanost univerzalna, ker išče pot do resnice, ki je tudi ena sama.

Človek je del družbe in del narave; njegov obstoj in razvoj določajo družbene in naravne zakonitosti. Ne vem, kako naj bi to bilo v nasprotju z materialističnim pojmovanjem o vlogi geografskega okolja in razvoja družbe, kajti dejstvo je, da je človeška družba nastala v naravi, da se je razvila iz narave, da zanjo veljajo — razen družbenih — tudi naravne zakonitosti (biološke v neposredni zvezi s fizikalno kemijskimi), da določena odvisnost od narave vpliva na človeško družbo in celo na značaj družbenih odnosov?

Čeravno dodajam na koncu teh razmišljanj, ni nepomembno, da je v naši geografiji to vprašanje dobilo svoj jasen dialektični odgovor že pred začetkom razprav o geografiji, ki jih je razgibal Anušin. O tem pričajo mimo drugih predvsem razprave in poročila prof. S. Ilešiča, ki je o teh teoretičnih vprašanjih razmišljal ter razkrival njihovo aplikacijo (ob problemih geografske rajonizacije — 1958, ob načelni problematiki geografije — 1950, ob problemih enotne geografije — 1963 do 1965 idr.).¹⁰ Pomembno je, da se v naših visokošolskih središčih ukvarjamo tudi s filozofskimi vidiki v znanosti.

II

Dosedanje pretresanje pojma geografskega okolja in smotrov geografije nas je pripeljalo do spoznanja, da izgubi geografska misel vso znanstveno vrednost, če ne izhaja iz materialističnega pojmovanja okolja in dialektičnega obravnavanja, ki upošteva genetični in komparativni vidik pojavov, zvez med njimi ter zakonitosti prostorskega dogajanja v naravi in družbi. Kako naj bi drugače znanstveno sploh pojmovali materialni svet okoli sebe in njegovo nenehno spreminjanje! Geografija se — podobno kot na

¹⁰ Geografski vestnik, Ljubljana, letniki XXX. do XXXVII. (1958 do 1965) in razni učbeniki.

svojih področjih druge discipline — pri proučevanju teh procesov opira tudi na dosežke drugih disciplin in razvija specializirane metode ali veje. Ob sodobnem dinamičnem razvoju, ki označuje spremembe v geografskem okolju in napredek znanosti same, se vrste kakovostno nova spoznanja o površinski sferi našega planeta, o pojavih in zakonitostih v njej ter o vesoljskem prostoru in telesih.

F. Engels je poudaril pomen osrednjih znanstvenih odkritij 19. stol. za materialistično pojmovanje in dialektično metodo.¹¹ Predvsem je troje velikih odkritij povzročilo, piše Engels, da je z velikanskimi koraki napredovalo naše znanje o medsebojni zvezi prirodnih procesov: prvič odkritje celice kot tiste enote, iz katere se z razmnoževanjem in diferenciacijo razvije vse rastlinsko in živalsko telo, drugič pretvarjanje energije iz ene pojavne oblike v drugo in končno Darwinov dokaz, da so vsi obdajajoči nas organizmi, tudi ljudje, plod dolgega razvojnega procesa. S temi odkritji je namreč mogoče v poglavitnih obrisih dokazati zvezo med procesi v naravi in posameznih področjih med seboj. Naravno smo s tem spoznali — ugotavlja Engels — kot zgodovinski razvojni proces, kar velja tudi za zgodovino družbe na vseh njenih področjih in za vse znanosti.

K tem temeljnim odkritjem je dodala znanost v našem stoletju še nove dokaze, razlage in odkritja. Omenili jih bomo, da bi prikazali njih pomen za pravilnejše pojmovanje pojavov v geografskem okolju, hkrati pa opomnili, kako zelo je napredovala znanost.

Materialistično pojmovanje o nastanku življenja je dobilo potrebne dokaze šele v prejšnjih desetletjih in letih. V 19. stol. so sodili, da lahko organske spojine ustvarjajo le živi organizmi in da lahko življenje nastaja le iz življenja (Pasteur). Šele v tem stoletju so laboratorijsko sintetizirali sečnino in na podlagi pojava molekularne urejenosti prišli do možnosti ustvarjanja nukleinskih kislin. Končno so leta 1961 odkrili genetični zakon (M. Nirenberg, S. Ochoa) in nato tudi sintetizirali proteinsko molekulo. Razvoj virusologije, kemije z odkritjem encimov in nukleinske kisline je šele prispeval tehten del odgovora na vprašanje o nastanku sveta in življenja. Materialistična filozofija je tako dobila zelo pomembno potrditev. Razvoj biološke znanosti je v preteklih desetletjih prispeval še druga zelo važna odkritja za razvoj človeštva. Razkrili so vlogo kromosomov pri dednosti; to odkritje je pripeljalo do hibridne koruze in povečanja kmetijskega pridelka. Razvoj znanosti o prehrani in odkritje vitaminov omogočata pravilnejšo prehrano ljudi, preprečevanje in zdravljenje raznih bolezni. Razvili so imunologijo. Odkrili so vpliv žarkov X na živalske in rastlinske gene, kar je omogočilo razvoj pomembnih kulturnih rastlin, predvsem bombaža in pšenice. Odkrili so snovi, ki pospešujejo rast rastlin (auksine). Sploh so

¹¹ F. Engels, Ludwig Feuerbach in konec nemške klasične filozofije, Ljubljana, 1945 (CZ), str. 38.

spoznali, kako je mogoče s kemičnimi snovmi povzročati spremembe v organizmih; mislim pri tem na vlogo vitaminov, na odkritje sulfanamidov kot protibakterijskega sredstva, razvoj insekticidov, antibiotikov. Prišli so do novih stičnih točk med živo in neživo naravo.

Omenili smo že spoznanja o vlogi kemičnih snovi; na podlagi razvoja kemije so ljudje ustvarili čudovito industrijo. Iz premoga ali premogovega katrana so začeli izdelovati barvila, rastlinske dišave, neštete kemikalije, plastične mase in zdravila. Pridobivanje medikamentov je izredno pomembna veja. Penicilin so odkrili l. 1929 (Fleming), l. 1940 so ga v Oxfordu tudi izolirali (pridobili). V naslednjih petindvajsetih letih so dosegli izreden napredek, ki smo ga omenili že pri razvoju biologije. Naj izrabim ta primer, da poudarim povezanost znanstvenih disciplin, ki jo je treba uresničiti v praksi.

Fiziko iz 19. stoletja zdaj štejemo za klasično. Znanje o fizikalnih zakonih je v zadnjih desetletjih tako napredovalo, da tisto, kar smo se npr. v štiridesetih letih učili v šoli, zdaj ne velja več. Razvila se je relativnostna teorija, ki je začela razlagati pojave z novih gledišč in ki je svoje ugotovitve tudi eksperimentalno dokazala. Fiziki so se odpovedali absolutnemu času ter prejšnjim predstavam o sevanju in svetlobi, prišli so do novih spoznanj o položaju, gibanju in hitrosti. Zakone za posamezne delce materije so nadomestili z zakoni verjetnosti, razvili so načelo nedoločenosti in kvantno teorijo (zakone kvantne mehanike). Podoba, ki jo o našem svetu podaja moderna fizika, je močno spremenjena: struktura materije in energije je zrnata, sestavljena iz elementarnih kvantov materije.¹² Komaj smo dojeli to, že so na vrsti nove hipoteze o elementarni zgradbi materije, o antimateriji (antielektronih, antiprotonih) in kvarkih.

Nekatere znanstvene discipline so se uveljavile šele v zadnjih dvajsetih letih. Čeravno so ozko specializirane, so zelo pomembne. Omenili smo že nauk o hrani — bromatologijo, katerega spoznanja so velikega pomena za gospodarsko in fizično življenje celih narodov in družbe sploh. Kmetijske aplicirane vede so zelo napredovale z novimi razkritji in metodami v biologiji in kemiji. Med pomembnimi novimi vedami je tudi pedologija, nauk o tleh, ki raziskuje rastne pogoje v tleh in se ukvarja s »prehrano rastlin«. Njen pomen bomo lažje razumeli ob predstavi, da je ekumenega površja (primernege za kmetijstvo) na našem planetu le 18% in da je 50% takega, ki terja velike napore, če bodo hoteli na njem pridelovati hrano in druge pridelke. Razvoj človeštva in zaostreni problemi prehrane dežel v razvoju naravnost terjajo hitre in temeljite ukrepe.

Tu nismo imeli namena predstaviti napredek, ki so ga dosegle razne biološke in tehnične aplicirane vede. Pomislimo samo na razvoj proizvodne tehnike, elektronike in transistorske teh-

¹² Einstein — Infeld, Razvoj fizike od Newtona do kvantne teorije, Hamburg 1956, Ljubljana 1962 (MK), str. 214.

nike, na gradnjo satelitov z miniaturnimi aparati, na avtomatizacijo v proizvodnji itd. Vse to je zelo pomembno, ker je rezultat razvoja družbe in njene zavesti, spoznanja, znanosti in ker vpliva tako na pojave v okolju kakor na razvoj družbe same.

Iz teh beležk smemo povzeti za naše predstave o geografskem okolju in njegovem vplivu na človeško družbo tudi spoznanje, da so morali biti na različnih stopnjah družbenega razvoja njeni odnosi do narave različni. Za nastanek človeške vrste so razen bioloških moralj biti tudi zelo ugodni naravni pogoji, kajti sicer se vrsta ne bi razvila, kaj šele tudi ohranila. Prav zaradi naravnih pogojev je bil razvoj od nižjih do višjih stopenj divjaštva in barbarstva počasen in zapleten. Zmožnost spoznavanja naravnih pogojev in zakonov praljudi je bila zelo majhna. Vendar so se ljudje z napredkom pri pridobivanju hrane in drugih sredstev za življenje telesno in duševno razvijali, njihov življenjski prostor pa se je širil. Proizvajalne sile so postopoma, a čedalje hitreje napredovale, spremembe v proizvodnji pa so povzročile spremembe v naravi in družbi. Napredovala sta poljedelstvo in živinoreja, razvilo se je vinogradništvo, oljarstvo in sadjarstvo, pridobivanje kovin, izdelovanje raznih predmetov (obrt) in njihova menjava (trgovina), zrasla so mesta, ceste, nato tovarne, železnice, hidrocentrale itd. itd. Toda ne le, da so se zaradi razvoja proizvodjalnih sil spreminjali odnosi v družbi in sistemu. Vpliv družbe in antropogenih elementov v pokrajini raste, človek si čedalje bolj — kot pravimo — naravno podreja, ker jo je sposoben preoblikovati, spreminjati njeno podobo in funkcije. Toda takšna spremenjena narava je hkrati čedalje krepkejši pogoj za obstoj in razvoj, denimo, lokalnih skupnosti ali nacionalnih ekonomij. To spoznavamo ob velikih elementarnih nesrečah. Največji problemi, ki tarejo človeštvo, niso samo problemi, ki jih znanost še ni razrešila, temveč posledice nesorazmerij med naraščanjem prebivalstva ter urejanjem pogojev za njihovo namestitve, prehrano in oskrbo. Številne bolezni in težave, ki tarejo ljudi v raznih delih sveta, so predvsem posledica zaostajanja v razvoju proizvodjalnih sil ter s tem zvezanih socialnih vzrokov.

III

Naslednja tema te razprave izhaja iz prejšnjih dveh: kakšna sta pomen in vloga sodobne geografije (kot znanstvene discipline) za raziskovanje geografskega okolja in za materialistično pojmovanje ali dialektično razlago pojavov in njihovih zvez v tem okolju.

Naravna je težnja, da se vsak član naše skupnosti dodobra »razgleda« po tem okolju, da spoznava pojave in zveze med njimi v čim širšem horizontu (tu ne mislim na vizualni horizont posameznika, saj dandanes že osnovna izobrazba temelji na horizontu spoznanj in dosežkov človeštva). Že pri tem se kažeta dve značilni funkciji geografije: najprej, da raziskuje in razkriva, nato

da razlaga, pojasnjuje pojave in relacije v okolju (izobražuje). Geografija namreč odgovarja na temeljna filozofska in praktična življenjska vprašanja. Geografija je družbena veda, ki pa proučuje tudi naravne pojave, obravnava namreč odnose med družbo in naravo, sega v obe sferi — v sfero narave in sfero družbenega dogajanja ter — kot pravi R. Pavić¹³ predstavlja dialektično zvezo naravnih in družbenih ved.

Napačno ocenjevanje vloge in položaja človeka ali skupnosti potiska znanost v precejevanje naravnih pojavov, v poudarjanje človekove nemoči, v sklepanje o nadnaravno določeni usodi človeka in družbe itd. Ni dvoma, da takšna zavest ne izvira le iz tega, kar znanost še ni znala pojasniti. Resnična znanost mora iskati odgovor na vsa vprašanja ter videti vse pojave, njihove vzroke, odnose in posledice. Kadar pri geografskem proučevanju ne upoštevajo odnosov in zvez, to ni več geografija, temveč zmes vsakovrstnosti, zaradi česar regionalne študije izgube sintetičen značaj in se spreminjajo v zbornike.¹⁴

Do podobnih odmikov ali napak prihaja tudi, če se proučevanja pojavov v geografskem okolju lotevamo samo delno (enostransko, nedosledno, površno), neorganizirano, brez upoštevanja poprejšnjih dognanj ali dosežkov drugih disciplin ali izolirano, brez sodelovanja širšega kroga specializiranih raziskovalcev. Takšnih pojavov je v naši praksi precej. In ne samo v naši. J. G. Sauškin je v razpravi o sovjetski geografiji¹⁵ opozoril na njihove izkušnje in probleme ter na probleme v svetovni geografiji. Težišče proučevanja odnosov med naravo in družbo mora biti na proučevanju družbenih proizvodnih sil (kajti gre za interese družbe). V sovjetski geografiji pa so namesto treh členov kompleksnega proučevanja (narava, prebivalstvo, gospodarstvo) razvijali le dva (fizično in ekonomsko geografijo). Izmed obeh prvega celo bolj. Zato čutijo potrebo po napredku demogeografije in politične geografije, ki sta v drugih deželah že prerasli v samostojno znanstveno panogo. V razvitih deželah, kjer so že dodobra raziskali naravo, izhaja 70 % ekonomsko geografskih razprav.¹⁶

Ob vprašanju razvijanja moderne geografije pa zadenemo še na drug problem. Podobno kot v drugih vedah nastaja čedalje večja diferenciacija med specializiranimi vejami, ki pa glede na splošne smotre geografije nujno terja premostitev razlik zavoljo zagotovitve kompleksnega proučevanja. Brez tega bi geografija razpadla in ne bila več — kot pravi Sauškin — eden izmed najpomembnejših mostov med vedami.

Spremembe, ki so nastale v geografskem okolju zavoljo razvoja proizvodnih sil in družbe sploh, niso samo »zunanje«, novi pojavi, temveč pojavi s funkcijami in odnosi. Mimo tega je

¹³ ¹⁴ cit. vir., str. 150.

¹⁵ J. G. Sauškin, cit. delo pod 6, str. 140.

¹⁶ O. A. Konstantinov, K. trideciletriji oddelka ekonomske geografije, izvestija vsesojuznogo geogr. občestva, Moskva 1965, tom 97, str. 107—110.

napredovala tudi znanost, ki je razvila nove metode in specializirane panoge znotraj disciplin, nove aplicirane discipline. Ob razvoju demogeografije, ki proučuje predvsem zakonitosti razvoja in razvrstitve prebivalstva v prostorski stvarnosti, se razvija socialna ali družbena geografija, ki širše obravnava človeka v geografskem okolju, razvija se urbana geografija itd. Sauškin sodi, da so nova perspektivna področja geografije tam, kjer se stikata pedologija in agrarna geografija (tudi pri nas že imamo nekaj študij s tega kompleksa), v ekonomski klimatologiji (stiki med klimatologijo in ekonomsko geografijo), v antropogeomorfologiji (stiki med geomorfologijo in ekonomsko geografijo). Razen širjenja področij in vloge geografije moramo vendar zabeležiti iskanje novih perspektivnih področij med posameznimi panogami, kar pomeni poudarjanje stičnih funkcij in kompleksnega vidika. En prispevek več k temu, da se moderni geografiji ne odpira perspektiva z atomizacijo specializiranih disciplin, ki jim je skupen samo prostor, temveč s kompleksnim proučevanjem in skupinskimi metodami raziskovanja. To je zelo važno spoznanje. Ob njem se velja zamisliti, kako z organizacijo in razvijanjem znanstvenega dela pri nas spodbujamo razvoj geografske znanosti.

Ceprav se pri nas ne srečujemo neposredno s problemi filozofske narave, ki bi izhajali iz idealističnega pojmovanja geografskega okolja, pa so vprašanja vseeno zelo resna zaradi odnosa do problemov in nalog, ki jih rešuje geografija. Zelo veliko je pozitivizma, nizanja dejstev brez navajanja zvez, dokumentiranja brez ocenjevanja vrednosti dokumentacije, navajanja pojavov brez določanja njihovih konkretnih zvez in vplivov. Tako se nam dogaja še v šolah in tako je v raziskovalnem delu. Potrebno je le vzeti v roke razne študije, projekte, melioracijske načrte. V uvodnih poglavjih navadno najdemo določene podatke o lokaciji ali geografskem položaju, nato o klimi, nekaj demografskih podatkov ali drugih interesantnih podrobnosti, pa so zadeve navadno »utemeljene«. Sorazmerno malo je projektov, za katera so geografi izdelali temeljitejše študije (če so bila na voljo sredstva in dovolj časa za raziskavo), več pa je projektov, za katere je kdorkoli zbral geografske koordinate in nekaj podatkov. Za marsikatero lokacijo ali organizacijo, kjer so upoštevali predvsem politične dejavnike (interese) in v kateri se sedaj v novih gospodarskih razmerah neizprosno pojavljajo še vsi drugi dejavniki (ekonomski, prostorski, družbeni), bi lahko geografi že vnaprej dali realno oceno raznoterih pogojev in vplivov. Problem prostorskega planiranja prihaja še bolj v ospredje z decentralizacijo upravljanja in prenašanjem zelo tehtnih odločitev na lokalne skupnosti in kreditne zavode. Geografija pa kakor da je postala domena kogarkoli — brez prave zveze povzemajo podatke za prikazovanje razmer v pokrajini, družbenih potreb ali razmer na svetu. Tako nastajajo projekti cestnega omrežja, turističnih postojank ali žičnic, projekti za melioracijo, načrti za stavbe ali za gradnjo tovarn s pomanjkljivo analizo ne-

samo okolja (neposrednega), v katerem naj opravljajo določeno funkcijo, temveč tudi brez ocene posledic in sprememb, ki jih povzročajo. In tako prihajajo z njimi k nam rešitve iz povsem drugačnih naravnih (klimatskih) razmer, ki ne doživijo potrebnih temeljnih popravkov. Seveda ne gre vse vprek tako ocenjevati; aplicirana geografija je tudi pri nas napredovala in dobila s posebnimi raziskovalci domicil v organih in organizacijah za planiranje, za projektiranje in razvoj, pa tudi v turističnih organizacijah. Toda osnova za njihovo delo je še vedno skromna, njihove izkušnje pa le zlagoma prodirajo v širšo prakso.

Kritike problema se ne kaže lotovati samo zavoljo opisanega odnosa, ker to ni le slab odnos do ene discipline, temveč do temeljitosti v raziskovalnem delu, do zakonitosti v geografskem okolju in do znanosti nasploh. Za težave v geografiji smo odgovorni geografi sami; premalo glasno ali preveč le v svojem krogu smo opominjali na te probleme. Dejavnost geografov se je vendar zelo razvila, pomnožile so se njihove vrste in delovna mesta, imamo nešteto študij, posebno disertacij, ki se nanašajo na iste pojave ali na razne regije, pa smo iz vsega tega povzeli le malo splošne problematike (razen splošnih orisov) in razvozljali malo zvez ali specifičnih zakonitosti in pravil. Marsikaj tega je posledica takšne organizacije dela, kakršna je sedaj. Inštitut pri univerzi, inštitut pri SAZU, inštitut v Postojni — vsak je specializiran za določeno področje ali problematiko. Pa ima to tudi svoje opravičilo: lažje je dobiti osnovo za delo manjše skupine, čeprav je le-teh več, kot za organizacijo moderne institucije, ki ima večje kapacitete, načrte in potrebe. To je hiba v našem sistemu in šibkost naših odnosov do znanstvenih institucij, med katerimi jih ima še premalo zadovoljive pogoje za delovanje. Tudi v večjih organizacijah je težko: preveč se morajo ozirati na vire in sprejemati, kar plačajo naročniki, zelo spreminjati programe in usmerjati raziskovalce tja, kjer je težišče. Če hoče znanost imeti stik z življenjem družbe in pomembno mesto v razvoju, potem se ni kaj pritoževati čez to. Toda to je tudi neke vrste prakticizem in čeprav je praksa s svojimi zahtevami odločno usmerila tudi znanost k napredku, pa moramo zagotoviti določeno specializacijo kadrov in nujna temeljna raziskovanja.

Med takšna temeljna dela, ki pomenijo podlago za vsakršno raziskovanje v prostorski sferi, sodijo nacionalni atlasi. Naj takoj povem, da to niso atlasi s kartami zemeljskega površja, temveč zbirke kart in diagramov, ki kažejo pojave in procese, zveze med njimi, ki razkrivajo zakonitosti v odnosih med družbo in naravo. To so študije. Dober korak na tej poti je pri nas naredil inštitut za geografijo pri ljubljanski univerzi; prevzel je delo za zvezni in republiški atlas, izdelal pa je že več študij posameznih pojavov in si ob tem pridobil izkušnje. Toda to je vsekakor preozek okvir za veliko delo, ki ga moramo opraviti. Finska je prvi tak atlas izdala že v času, ko je antropogeografija šele nastajala — l. 1899 — in pozneje še leta 1911 in 1925. Švedska ima tudi dve

izdaji — 1900, 1953. Podobno še številne dežele. Posebno je spodbudno, da so se takega fundamentalnega dela lotile dežele v razvoju. Marsikaj so opravili kolonizatorji, vendar neodvisne dežele v razvoju posvečajo temu veliko pozornosti. Med novejšimi edicijami naj omenim nacionalne atlase Tanganike, Konga, Danske (1949), Belgije (1951), Poljske (1953), Maroka (1955), Izraela in Indije (1957), ZDA (1957), Kenije (1959) itd.

V novejšem obdobju so se pri nas cele gospodarske veje lotile rekonstrukcije. Te sicer zadevajo posamezne objekte ali gospodarske organizacije, vendar se s tem marsikaj spreminja pri njihovi vlogi, v prostoru, za ljudi ipd. Posebno se razvijata promet in turizem; gradimo ali moderniziramo komunikacije, postavljamo nove turistične objekte — od žičnic do domov, spreminjamo naravo in odpiramo nove tokove (denarja, sredstev, ljudi). Ali so vse te stvari dovolj premišljene? Premišljene namreč glede na vse dejavnike in posledice, glede na varstvo narave in smotrno izrabljanje naravnih lepot ali bogastva. S tem razvojem se spreminja tudi gospodarska struktura in podoba posameznih pokrajin.

Obravnavana vprašanja nazorno kažejo, da se je v nekaj preteklih desetletjih zelo spremenila vloga in osnova geografije. Raziskuje odnose med družbo in naravo, hkrati pa konkretno prispeva pri odločitvah o spreminjanju narave in razvijanju proizvodjalnih sil. Spremenila se je predvsem v obdobju, v katerem je planiranje razvoja postalo splošna metoda (ne samo v socialističnem sistemu). Družbene skupnosti so spoznale, da je treba zelo preudarno izrabljati rodovitne površine, izkoriščati naravna bogastva in lepote oziroma ves prostor. Na našo srečo lahko z odprtimi očmi povzamemo prenekatero izkušnjo iz dežel, ki so že prehodile fazo industrializacije in prve socialne preobrazbe, pa sedaj ugotavljajo, da jim neupoštevanje prostorskih učinkov povzroča številne težave. Kako nas, na primer, tuji strokovnjaki mimo turistov opozarjajo, naj ne napravimo dragocene možnosti in ohranimo del nepreobražene pokrajine kot čudovit rezervat v Evropi! Kritično smemo tudi ugotoviti preskopo upoštevanje prostorskega faktorja pri obravnavanju pojavov, zlasti pri razširjanju gospodarskih odnosov, gibanjih prebivalstva itd. Kako ekonomsko zaračunavanje transportnih stroškov sedaj opozarja proizvajalce in potrošnike na ta problem. Vse to nas hkrati opominja, da moramo izpopolniti metode planiranja, opraviti regionalizacijo in rajonizacijo procesov, razviti pa tudi ustrezne aplicirane discipline.

Razvoj geografije in njenih »panog« pa nas opozarja še na »kompleksen« problem kompleksnega raziskovanja in na stične probleme raznih (sorodnih) disciplin. Geografija pojasnjuje določene pojave in zveze, upošteva tudi dognanja drugih ved, in te skušajo obravnavati pojave prostorsko, geografsko. To je dobro, dokler gre za kompleksno ocenjevanje in povzemanje izkušenj ali dognanj drugih disciplin. Nekje pa so v interesu znanosti, zaradi katere je prišlo do diferenciacije, vendarle meje. Geografi

bomo morali svoje metode in raziskovalne programe neavtomno primerjati (in dobro bi bilo tudi vskladiti) s sociologi, agronomi, urbanisti, turističnimi delavci in drugimi strankami. Pred seboj imam slučajno četrto izpopolnjeno izdajo ameriške Ogburn-Nimkoffove sociologije,¹⁷ kjer je zveza z geografijo izredno nazorna. V drugem delu obravnava geografski faktor v družbi. V petem poglavju razpravlja o vplivu narave na ljudi in o prebivalstvu, metoda obravnavanja pa je prav toliko geografska kot sociološka. Govori o družbi v okolju, o urbanizaciji, geografskih značilnostih občine, o oblikovanju naselij, razvrstitvi prebivalstva, migracijah v prostoru, ruralnem prebivalstvu itd. Demogeografija z enim izrazom. Devetnajsto poglavje, ki obravnava vojno in mednarodne odnose, zajema pojem regionalnih grupacij, biološko osnovo za vojno, geografske dejavnike, razvrstitev proizvodjalnih sil, fizične učinke vojn. Prav je, če sociologija vidi vse zveze in če se pri tem oprijema tudi dosežkov geografije, nedvomno pa bi sodelovanje bilo koristno uskladiti tudi pri praktičnem raziskovalnem delu, ker sta to dve vedi, vsaka s svojimi smotri in področjem. Podobno nas zelo praktična naloga veže tudi na sodelovanje z agronomi. Vse izkušnje na svetu kažejo, da je agrarna revolucija sprožila specializacijo in rajonizacijo, tega pa ne bodo opravili le ekonomski zakoni, temveč strokovne službe, ki lahko v praksi uresničijo preobrazbene smotre. T. Freeman navaja konkretno, kako je komercializacija (usmeritev v tržno proizvodnjo, op. A. L.) rajonizirala proizvodnjo žita in bombaža na kompleks, ka ga določijo toplotne razmere in evapostranspiracija.¹⁸ Ekonomski faktor je zaostрил upoštevanje naravnega; tako je bilo pri pšenici, bombažu in drugih kulturah, v Ameriki in drugod. Urbanisti in geografi imajo pri obravnavanju funkcij naselij, mest, komunikacij in prostora prav tako mnogo stičnih točk itd.

Precej je teh vprašanj, ki smo jih našli. Čeprav so mnoga sistemska in zadevajo problem organizacije raziskovalnega dela, želimo posebej poudariti njihov vsebinski pomen. Kako uresničiti dialektično zvezo geografije med naravoslovnimi in družbenimi vedami tudi v praksi — boja proti praktikizmu, za načrtno in znanstveno usmerjanje družbenih akcij. Znova se ob teh vprašanjih vrnemo na izhodiščno temo o vlogi in filozofiji geografije, kajti sklep, če ga skušamo napraviti, govori o pomenu (in obstoju) geografije kot enotnega kompleksa ved, o dialektični enotnosti teorije geografskih specializiranih disciplin. To načelo pri nas ni bilo sporno, v praksi pa nismo dosledni.

AVGUŠTIN LAH

¹⁷ W. F. Ogburn, M. F. Nimkoff, *Sociology*, Fourth Edition, Boston 1964, str. 780.

¹⁸ T. W. Freeman, *A hundred years of Geography*, London 1961, str. 164—172.

Svetovna politika in Vietnam

Če velja ugotoviti za leto 1965, da je bilo izredno bogato z dogajanjem in konflikti na vsem obzorju mednarodnih odnosov, bi to še bolj veljalo za leto, ki je za nami. Uporaba sredstev in izbira objektov, proti katerim so ta sredstva naperjena; razširjena in višja faza intervencije ZDA v Vietnamu; prestavljanje težišča svetovne politike v Azijo, ki je postala območje boja velikih sil za novo ravnotežje v svetu; pretresi v Afriki; prizadevanja, ustvariti nove strukture, ki naj bi pomagale ohraniti obstoječe družbeno in politično stanje v svetu, in končno globina spora med Sovjetsko zvezo in Kitajsko, ki bi o njem lahko rekli, da je dosegel stopnjo, s katere ni več vrnitve, vse to vzbuja videz, kot da se svet vrača v obdobje hladne vojne. Po drugi strani pa dejstva, kot so nadaljevanje procesa dezintegracije blokov: prizadevanja Sovjetske zveze in ZDA, da bi se izognile takšnemu zaostrovanju, ki bi moglo povzročiti nujno jedrsko konfrontacijo; pa tudi čedalje večje osamosvajanje Evrope, potrjujejo vso kompleksnost in takšno specifičnost mednarodnega položaja, ki ga ne moremo — za razliko od obdobja hladne vojne — reducirati na en sam skupni imenovalec. S teh vidikov bi lahko trdili, da bo leto 1966 trd oreh zgodovinarjem mednarodnih odnosov, ko mu bodo skušali najti ustrezno mesto v periodizaciji. In če se bodo tista razmišljanja, hipoteze in analize, ki jih je vzpodbudila, denimo, pogodba treh velesil o prekinitvi jedrskih poskusov v Moskvi 1963. leta, izkazala kot nerealna, potem bosta leti 1965 in 1966 pomenili tisto ločnico v zadnjih desetletjih tega stoletja, od koder je vodila pot strmo navzdol, tako zaradi vsega, kar je bilo napačno narejenega, kot tudi vsega opuščenega, in to v prvi vrsti z vidikov vietnamske krize.

Ostritve vojne v Vietnamu, kateri smo priče v zadnjih nekaj mesecih, vsekakor ne moremo obravnavati zunaj globalne strategije ZDA; dogajanj, do katerih je prišlo v teku lanskega leta na azijskem območju; nerazvitega sveta in nevezanih držav kot tudi mednarodnega delavskega gibanja. Ofenziva reakcionarnih sil v svetu, katero je predvideval

pokojni Togliatti v jaltskem memorandumu; kulturna revolucija na Kitajskem in skorajda popolna zunanja izolacija te dežele; posledice izjalovljenega puča septembra 1965 v Indoneziji; uspehi novokolonialističnih intervencij v Afriki; kriza politike nevezanosti ob dejstvu, da se le-tej ni posrečilo najti ustreznega odgovora na pojav lokalnih vojn; in končno ostrina ideološkega in državnega konflikta med Sovjetsko zvezo in Kitajsko — vse to je ustvarilo agresivnim krogom v ZDA možnosti za takšne oblike in tolikšno intenzivnost intervencije v jugovzhodni Aziji. V luči vseh teh globalnih in pa regionalno omejenih elementov je Vietnam svojevrsten, kompleksen in kompliciran splet, v katerem se kopičijo številna protislovja sodobnega prehodnega obdobja. V njem v pereči obliki odsevajo konflikti med razvitimi in nerazvitimi, znotraj mednarodnega delavskega gibanja in pa med Zahodom in Vzhodom, prezentirani v specifičnih interesih ZDA, Sovjetske zveze, Kitajske, pa tudi drugih azijskih in neazijskih držav. Kot tako je vietnamsko vprašanje iz regionalnega vprašanja preraslo v osrednji problem svetovne politike.

Ameriška intervencija v Južnem Vietnamu je del globalne strategije ZDA, ki vsebuje elemente neposredne in posredne akcije. Ta azijska strategija ima nekatere značilnosti, ki nas spominjajo na evropsko strategijo ZDA v obdobju hladne vojne. Pomembno mesto v njej imata teorija »containmenta« (zadrževanja) in rollbacka (potiskanja nazaj); inavgurirala sta ju G. Kennan in John Foster Dulles za evropske razmere na začetku oziroma na sredi hladne vojne. V bistvu torej pomeni reprodukcijo te politike na azijskih relacijah, ob predpostavki — ki v ZDA večinoma ni sporna — da je politika zadrževanja preprečila prodor Sovjetske zveze na Atlantski ocean.¹ V njej moremo najti elemente tistega obravnavanja mednarodnih problemov, ki je v ZDA dozorel v času Kennedyja in po katerem da se bo usoda sveta reševala na območjih tako imenovanega tretjega sveta, pri čemer da morajo ZDA delovati politično, vojaško, ekonomsko in diplomatsko. V terminih vojne strategije gre za doktrino »gibkega povračila«. Johnsonova administracija je emfazo prenesla v prvi vrsti na sredstva sile in pritiska. Pri tem upošteva obstoj strateškega ravnotežja med ZDA in Sovjetsko zvezo, ki pa — kot to menijo v ZDA — dovoljuje vojne in politične iniciative pod zaščito jedrskega dežnika na tistih območjih, kjer imajo ZDA lokalno, zlasti geografsko prednost. Značilnosti tega

¹ Tako W. Rostov, planer v State departmentu, in Mc George Bundy, bivši svetovalec predsednika Johnsona za vprašanja nacionalne varnosti.

sistema se izpričujejo v uporabi sile in pritiska v Aziji in pa v popuščanju v Evropi.

Ohraniti družbeni in politični status quo, pomeni v Aziji konkretno boj proti narodnoosvobodilnim gibanjem, tj. intervencijo v Južnem Vietnamu, agresijo na Severni Vietnam, vojni pritisk na LR Kitajsko in prizadevanja, zgraditi obsežen vojnopolitični sistem na azijskem in pacifiškem območju, ki je naperjen proti LR Kitajski.

Kakšni so vojni vidiki ameriške intervencije v Vietnamu in njeni cilji?

Ti vidiki se kažejo v prvi vrsti tako, da prehajajo posamezne eskalacijske faze v druge ostrejšje in napadalnejše. Bombardiranje Hanoia in Haifonga; ki obeležuje začetek ene od takšnih eskalacijskih faz, spremlja čedalje večje angažiranje kopenskih sil ZDA v Južnem Vietnamu in prevzemanje operativnih funkcij iz rok sajgonskega vojnega aparata na številnih in bistvenih točkah bojišča. V geografskem pogledu označuje to fazo približevanje kopenskih in pomorskih operacij mejam DR Vietnam, v letalskih operacijah mejam LR Kitajske, pa tudi čedalje večje angažiranje specialnih enot ameriške armade v Laosu. Politično-diplomatsko pa označujejo to fazo ponavljajoče se izjave vodilnih ljudi v ZDA o pripravljenosti na pogajanja, ob tem pa je treba poudariti, da bi akceptiranje teh pogojev, s strani DR Vietnam in pa narodnoosvobodilnega gibanja v Južnem Vietnamu, pomenilo demontažo vsega političnega in vojnega sistema tega gibanja v zameno za ekonomsko pomoč ZDA (ta ne bi bila večja od izdatkov, ki jih imajo ZDA v tej vojni v petnajstih dneh) oziroma za ohlapno formulirano pripravljenost ZDA, da umakne čete s tega območja.

Posebej bi bilo treba poudariti velikanske žrtve, ki jih intervencija v Južnem Vietnamu in agresija na Severni Vietnam povzročata tako ljudem kot tudi ekonomski infrastrukturi obeh Vietnamov.

Cilji dosedanjih faz v eskalaciji vsebujejo po eni strani prizadevanja preprečiti propad »specialne vojne«, ki naj bi jo ob varuštvu ZDA vodili sajgonski najemniki in ki naj bi dokazala, da je moč uničiti narodnoosvobodilna gibanja. Po drugi strani pa izpričujejo — zlasti z vidika izgradnje velikanske ameriške vojne infrastrukture — zametke potencialnega vojnega obračuna z LR Kitajsko. Ta eskalacija ima namen vsiliti DR Vietnam in narodnoosvobodilni fronti ame-

riško rešitev problema, ter daje ameriški vojaški sili možnost eksperimentalnega vojskovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem in tehničnega preverjanja vojaškega materiala. Ne nazadnje pomeni ta eskalacija konfrontacijo s socialistično deželo, ki si je s svojimi lastnimi silami zgradila model razvoja; pomeni dokazovanje, da DR Vietnam ne more računati na učinkovito pomoč Sovjetske zveze in Kitajske in si prizadeva ob problemu Vietnama poglobljati spor med tema dvema deželama.

Podlaga politične argumentacije, s katero ZDA opravičujejo svojo intervencijo v Južnem Vietnamu in agresijo na Severni Vietnam, je pomoč oziroma vodenje narodnoosvobodilnega gibanja na jugu iz Hanoia. Tudi osvojimo možnost, da so se v preteklem letu na bojiščih v Južnem Vietnamu pojavili borci s severa (zlasti tisti, ki so pribežali tja v času Ngo Dinh Diemovih represalij proti pristašem Vietminha), je nesporno dejstvo, ki ga priznavajo mnogi poznavalci vietnamskega problema na zahodu, da je narodnoosvobodilno gibanje na jugu nastalo zaradi specifičnih pogojev in interesov prebivalstva tega dela dežele, ki se je znašlo pod peto režima v Saigonu. Neuspeh dosedanjih pacifikacijskih akcij ameriške vojske jasno priča, da uživa narodnoosvobodilna vojska popolno podporo prebivalstva, ki je prav zaradi tega izpostavljeno brezobzirnemu uničevanju vsega živega in za življenje potrebnega.²

In kakšni so dosednji rezultati vojskovanja? Vojaško in z vidika ciljev, ki so si jih ZDA postavile, vsekakor niso taki kot so si v tej deželi predstavljali. Množično izkrcavanje ameriške vojaške sile v letih 1965 in 1966 in njeni posegi na bojišču so sicer zaustavili popolno vojaško in politično dezintegracijo sajgonskega režima, vendar nikakor ne v definitivnem smislu. Po drugi strani pa je očitno, da so ostale sile narodnoosvobodilne vojske ne samo bistveno nedotaknjene, marveč da so še vedno sposobne neposredno nadzirati dobršen del Južnega Vietnama, kot tudi, da dopolnjujejo svoj sestav z rekrutacijo približno 3.500 borcev mesečno³. Vse to pa seveda tudi pomeni, da se vojski ZDA ni posrečilo zagotoviti permanentne okupacije prečesanega

² Newsweek z dne 14. marca 1966 ve povedati, da so bile izgube civilnega prebivalstva v januarski operaciji White wing, ki je zajela provinco Binh-Dinh, desetkrat večje, kot pa so predvidevali, da znašajo efektivni narodnoosvobodilne vojske na tem območju.

³ Zahodnonemška revija »Aussenpolitik« objavlja članek Fernanda Oostena pod naslovom »Južni Vietnam — politična in vojna bilanca 1966«, v katerem ugotavlja, da bodo ZDA morale vzeti v svoje roke vse vojne operacije.

ozemlja, kar je razumljivo tudi zato, ker od armade ZDA v Južnem Vietnamu, ki šteje skoraj 400.000 mož, operira komaj 50.000 vojakov, medtem ko mora pol milijona najemnikov stražiti »strateške vasi«. Do sprememb bi moglo priti le, če bi se povečalo število ameriških vojakov, tako da bi znašalo razmerje 12 Američanov in Saigoncev na 1 bojevnika narodnoosvobodilne vojske. Kot to ve povedati vojni komentator New York Herald Tribune Hanson Baldwin, bi to znašalo en milijon ameriških vojakov v Vietnamu. To pa so številke, ki ne pomenijo samo gigantskega vojaškega materiala, višjih davkov in novih vpoklicev v ZDA, marveč tudi, da bi se vietnamska vojna ameriškemu ljudstvu prikazala v povsem novi perspektivi, ki bi bila sedanji administraciji tem bolj neugodna, čim bliže smo predsedniškim volitvam v letu 1968. Te perspektive bi bile vsekakor različne od tistih iz časov korejske vojne ne samo zavoľo velikosti angažiranih sil in vojaškega materiala, marveč tudi zato, ker ZDA te vojne ne vodijo v okrilju OZN, ne morejo več računati na svoje zaveznike iz Severnoatlantskega pakta in ker je svetovno javno mnenje povsem drugačno.

Intervencija ZDA v Vietnamu je del enotne politične koncepcije, ki združuje diplomatske, vojaške in psihološke aspekte.

V zadnjih mesecih lanskega leta so se pričeli čedalje bolj kazati nekateri vidiki politične in diplomatske akcije ZDA na azijskem in pacifiškem območju, ki naj bi dopolnjevali vse tisto, kar je naloženo njihovim armadam. Gre za prizadevanja, da bi gradili varnostni sistem, ki naj bi ga tvorile azijske države ob zaščiti jedrskega dežnika ZDA.⁴ Ta sistem vsekakor ne bi mogel biti kompleten in učinkovit, kolikor se ZDA ne bi posrečilo aktivirati Japonske. Hotenja pa gredo po vsej verjetnost še dalje, to je v smeri ustvarjanja osi Tokio—New Delhi, ki naj bi ob blagoslovu Washingtona pomenila nekakšen azijski odgovor Pekingu in afirmirala takšno podobo organizacije Azije in Pacifika, kakršno si predstavljajo v Washingtonu in kakršno je bržčas imeľ v mislih predsednik Johnson, ko je v telefonskem nagovoru študentom v Whitex Sulphur Springsu julija 1966 poudaril, da »zanikati to, da imajo ZDA enak prvenstveni interes za Pacifik, kot so ga v drugih razmerah imele za Atlantik, pomeni iti proti realnosti, proti geografiji in proti zdravemu

⁴ Dean Rusk, 6. julija 1966, ko je povedal, da ZDA z jedrsko silo ščitijo Južno Korejo, Južni Vietnam, Tajvan, Tajsko, Filipine, Novo Zelandijo, Avstralijo in Japonsko.

razumu«. V takšni široki viziji »velikega azijskega načrta« bi mogla imeti svoje mesto tudi Sovjetska zveza. S tem vsekakor, da bi prevzela odgovornost za dogajanja v Aziji in na Pacifiku, in to na podlagi delitve interesnih sfer. Razumljivo je, da se takšni načrti ne morejo izogniti 700-milijonskega kitajskega naroda. Dasi vsekakor ne v skupini prvih violin, pa bi v takšni zasedbi tudi Kitajska mogla dobiti svoje mesto, če bi — kot temu pravijo — regionalno realistično sprejela obstoj Tajvana, ameriških baz in sistema okrog sebe in vsega tega, za kar so bile baze in varnostni sistemi ustanovljeni.

Sovjetska zveza, ZDA in Vietnam

Ko ugotavljamo takšne načrte ZDA za azijsko-pacifiško območje in jih povezujemo z ostritvijo, ki jo je čutiti v zunanji politiki te dežele vse od leta 1964, pa moramo po drugi strani in pa vzporedno s takšnim zaostrovanjem ugotavljati ne samo deklarativno vztrajanje pri nadaljevanju dialoga s Sovjetsko zvezo, marveč tudi poskuse, urediti z njo nekatere najbolj pereče stvari v mednarodnih odnosih, kot je to nedvomno problem prepovedi razširjanja jedrskega orožja. To navidezno nelogično dihotomijo zunanje politike ZDA bi mogli razlagati z možnostjo, da obstaja v odgovornih krogih te dežele mišljenje, da bi Sovjetska zveza mogla implicitno pristati na takšen koncept koeksistence, ki bi bil v bistvu statičen in konservativen koncept priznavanja obstoječega družbenega in političnega stanja v svetu; nekakšna, z vidika nevarnosti jedrske bombe na višjo, recimo, etično raven dvignjena politika interesnih sfer. To pa bi seveda mogla biti samo regionalna, predvsem na Evropo omejena koeksistenca, ki pa bi — kot to morda menijo v ZDA — dopuščala možnosti aktivnih posegov te dežele na področjih tako imenovanega tretjega sveta, naperjenih proti narodno-osvobodilnim gibanjem, s standardno motivacijo boja proti komunizmu.

Tudi če obravnavamo takšne možnosti zgolj kot hipoteze ali pa spekulacije, bi vendarle skušali zastaviti vprašanje, na čem bi ZDA mogle graditi takšna pričakovanja. Zdi se, da bi mogli navesti več momentov, med katerimi bi vsekakor bili: relativno ravnotežje, ki je bilo doseženo na strateški ravni med ZDA in Sovjetsko zvezo, interesi obeh držav za neproliferacijo jedrskega orožja in vsekakor računi s sovjetsko-kitajskim sporom in implikacijami tega spora za sovjetsko zunanjo politiko, tako kot to vidijo iz Washingtona.

V zadnjih letih je bilo v prvi vrsti zavoljo dosežkov sovjetske vojaške tehnologije ustvarjeno strateško ravnotežje med obema najmočnejšima državama na svetu⁵. Mogoče je, da bodo prizadevanja ene in druge strani (izgradnja antibalističnega sistema, nepričakovan prodor v vojaški tehnologiji, zlasti v tehniki vodenja in kontrole orožja) to ravnotežje — ki je dejansko labilno in je ravnotežje strahu — zrušili. Toda sedaj in nedvomno tudi v bližnji prihodnosti je z njim treba računati in tega se zavedajo tako v ZDA kot tudi v Sovjetski zvezi. Nič manj važno ni seveda dejstvo, da se v obeh deželah bojijo nevarnosti proliferacije jedrskega orožja. Prizadevajo si, da bi sedanje stanje na tem območju zamrzili in sklenili sporazum, ki bi zajel tudi vse potencialne posestnike jedrskega orožja.

Računi s sovjetsko-kitajskim sporom so seveda jasni in jih ne kaže podrobneje obravnavati. Opozorili bi mimogrede samo na to, da ni naključno naraščanje tistih glasov v ZDA, ki pledirajo na sporazumevanje s Sovjetsko zvezo v smislu zgoraj navedenih osnovnih orientacij,⁶ čimbolj se odnosi med obema socialističnima državama zaostrojuje, kar je očitno zlasti od začetka tako imenovane kulturne revolucije. Pri tem bi kazalo opozoriti tudi na številna mišljenja — ki jih seveda sprejemamo z vso rezervo — da ima zaostrovanje kitajskih odnosov s Sovjetsko zvezo namen ustvariti ugodna mostišča za morebiten kitajsko-ameriški dialog, nad katerim Sovjetska zveza vsekakor ne bi mogla biti navdušena. Res je namreč tudi to, da je v ZDA dokončno prevladala ocena o kitajsko-sovjetskem sporu kot trajni konstanti v svetovni politiki, s katero pa je treba računati tudi kot z ugodno možnostjo za pritisk na Sovjetsko zvezo, ki je strateško daleč najnevarnejši nasprotnik.⁷

Kar zadeva interese, ki jih ima Sovjetska zveza na območju jugovzhodne Azije, bi morali govoriti o njih v prvi vrsti v sklopu problemov, ki jih je izzval konflikt s Kitajsko, dasi ti vidiki niso edini. Gre za ogrožanje položaja Sovjetske

⁵ Ne glede na to, da na zahodu še vedno govorijo o kvantitativni premoči ZDA (proti 325 sovjetskimi bi naj Američani imeli 1500 medcelinskih projektilov), je za obstoječe strateško ravnotežje pomembno dejstvo, da je z letom 1963 Sovjetska zveza vključila v svoj jedrski arsenal projekte, ki imajo trdo in želé gorivo. To pomeni, da so odpadle vse procedure napajanja raket s tekočim gorivom, ki bi zadrževale reakcijo sovjetskih jedrskih sil na napad z zahoda.

⁶ Predsednik Johnson v govoru 7. novembra 1966: »Naša naloga je spoznameti se z Vzhodom — pri čemer je treba preseči ozek koncept koeksistence v prid široki viziji miroljubnega angažiranja.

⁷ Tako Donald Zagoria, eden najbolj pronicljivih in kompetentnih strokovnjakov za sovjetsko-kitajska vprašanja v ZDA (Washington Post, 18. XII. 1964).

zveze kot najmočnejše sile v socialističnem svetu in gre za konfrontacijo teze o miroljubni koeksistenci kot splošnem strateškem temelju zunanje politike socialističnih držav s stališči, ki takšno tezo ne označujejo samo kot potegavščino, marveč se proti njej tudi borijo. Če upoštevamo splošno linijo zunanje politike Sovjetske zveze, ki se kot najmočnejša in jedrsko zasičena socialistična država zaveda odgovornosti za svetovni mir in si prizadeva zanj tudi zavoljo svojih notranjih potreb, po drugi strani pa ne sme dopuščati, da se razvija in stopnjuje agresija proti socialistični državi, kot je DR Vietnam, oziroma da se z zunanjo intervencijo ogroža narodnoosvobodilno gibanje, potem je vsekakor očitno, da njen položaj v vietnamskem konfliktu ni lahak. Ostriti akcije proti ZDA, tako kot to želi in razglasha Peking, pomeni v bistvu igrati po notah, ki jih komponirajo na Kitajskem, s konfrontacijo z ZDA pomeni minirati v težkih mukah rojen dialog z ZDA, v nasprotnem primeru pa izpostavljati se ideološki in politični ofenzivi Kitajske, ogrožati svoj prestiž v socialističnem svetu in v državah tretjega sveta.

Zavoljo takšnih dilem bi se zdelo, kot da je manevrski prostor zunanje politike Sovjetske zveze v Aziji dokaj ozek. Toda prav njihova ostrina je narekovala tej državi, da ni izbrala ne ene ne druge možnosti. Tako torej vidimo, da je Sovjetska zveza šla na skrbno dozirano pomoč DR Vietnamu, ki se prilagaja posameznim eskalacijskim stopnjam v strategiji ZDA. Ta pomoč naj bi učinkovala pozitivno na prestiž Sovjetske zveze v socialističnih državah in v tretjem svetu ter naj bi pomenila jasna opozorila ZDA, ne da bi podrila mostov za njimi. Lahko bi trdili, da smo v zadnjem letu ugotovili tudi že sadove potrpežljive, nespektakularne, sistemske in dolgoročne politike Sovjetske zveze do azijskih držav, katere namen je paralizirati kitajsko politiko in kitajski vpliv (pri čemer ji vsekakor koristijo ekscesi kulturne revolucije). Metode sovjetske politike pa so vsekakor drugačne od ameriških, ki dajejo s paktomanskim grupiranjem Azijcev proti Azijcem in z intervencijo v Vietnamu Sovjetski zvezi na tem torišču precejšnje prednosti.

Če smo na ravni hipoteze obravnavali možnost, da v ZDA obstoja takšna šola mišljenja, ki meni, da naj bi se Sovjetska zveza kot nekakšen ujetnik koeksistence z ZDA (ki pa bi v bistvu pomenila diarhijo obeh dežel v svetu) odrekla takšnim posegom v jugovzhodni Aziji, ki bi to koeksistenco mogli kompromitirati, potem bi bilo treba pribiti, da Sovjetska zveza takšne »koeksistence« ne sprejme in da je predpogoj za kakršenkoli konstruktiven dialog z ZDA

sprememba njihove politike v Vietnamu. Jasno je namreč, da bi bila drugačna stališča Sovjetske zveze nezdržljiva s temelji njene zunanje politike, z realnostmi sedanjega dneva, pa tudi s podobo prihodnosti. In semkaj nedvomno sodi dejstvo, da takšne bipolarnosti v svetu, ki temelji na ravnotežju med dvema strateško najmočnejšima jedrskima silama, tj. Sovjetsko zvezo in ZDA, ni več, kot tudi, da ni moč sklepati sporazumov o delitvi interesnih sfer na plečih ostalih, četudi šibkejših držav.

LR Kitajska in Vietnam

LR Kitajska ima v jugovzhodni Aziji tako tradicionalne in varnostne interese kot tudi tiste, ki temelje v njenem globalnem obravnavanju sveta in procesov v njem.

Temelji tradicionalnih interesov Kitajske so v geografskih dejstvih. Številna območja tega dela sveta so bila del kitajske civilizacijske sfere. Medtem ko so bili odnosi med kitajskim imperijem in nekaterimi državicami na območju nekdanje francoske Indokine pretežno ceremonialnega značaja — dasi je obstajala kitajska suverenost nad njimi, pa je bil Anam — tako kot Koreja na severu — kitajska provinca. Ni dvoma o tem, da sodobni mednarodni pogoji, zlasti pa močan razvoj nacionalizma in narodnoosvobodilnih gibanj v Aziji, ne bi bili ugodni za kakršnokoli reproduciranje tradicionalne kitajske politike do jugovzhodne Azije. Kljub temu pa drži, da gre Kitajska po poti sistematičnega obnavljanja kitajskega vpliva oz. po poti velikodržavnih ambicij.

Poseben aspekt teh tradicionalnih interesov Kitajske so njeni varnostni interesi. Kot v preteklosti tako tudi sedaj Kitajska ne more biti neobčutljiva za vse tisto, kar se dogaja v jugovzhodni Aziji, oziroma za to, katera sila bo prevladala v Severnem Vietnamu, ali pa če so Burma, Tajsko, Laos, Kambodža in seveda tudi Južni Vietnam v neki, njej sovražni kombinaciji. Aplikacija nekakšne kitajske verzije Monroejeve doktrine za jugovzhodno Azijo bi bila z vidika tradicionalnih, strateških in velikodržavnih interesov vsaj toliko, če ne še bolj razumljiva kot vse tisto, kar so ZDA že v prejšnjem stoletju razglašale kot zakon za zahodno hemisfero.⁸

Če so temelji kitajske politike v jugovzhodni Aziji v njenih tradicionalnih in varnostnih interesih, potem kompleks-

⁸ Ameriški predsednik Cleveland 1895. leta: »Sedaj so ZDA praktično suverene na tem kontinentu, njihova beseda pa je zakon.«

Roosevelt 1941. leta: »Mi Američani si pridržujemo pravico odločati o tem, kdaj in kje so naši ameriški interesi ali naša varnost ogroženi.«

nost polažaja v tem delu sveta zaostruje dejstvo, da v njenem ravnanju prevladujejo interesi, ki izhajajo iz njene globalne, svetovne strategije. Za Kitajsko je narodnoosvobodilno gibanje v Južnem Vietnamu pomembno glede na afirmiranje specifične kitajske variante permanentne revolucije, katere poglobitvi poligon so nerazvite dežele oziroma »svetovna vas« (v konfrontaciji le-te s »svetovnim mestom«, tj. z razvitimi deželami, kot je to formuliral maršal Lin Piao septembra 1965 v članku »Naj živi ljudska vojna«). V sklopu sovjetsko-kitajskih divergenc pri oceni epohe, vprašanih strategije in taktike, ki naj ju vodi socialistični tabor proti imperialističnim silam, pri problemih vojne doktrine, ravni rizika, ki ga socialistične države smejo prevzeti takrat, ko gre za pomoč narodnoosvobodilnim gibanjem, pri oceni nevarnosti preraščanja lokalnih vojn v svetovni jedrski spopad itd., je za Kitajsko boj v Južnem Vietnamu kakor tudi razširjanje tega boja na Severni Vietnam primer za dokazovanje neuspešnosti, nemožnosti in neproduktivnosti politike miroljubne koeksistence, nekoristnosti iskanja političnih rešitev z imperialističnimi silami itd. Razen možnosti, uveljaviti takšno politično in vojaško filozofijo, pa nudijo bojišča v Vietnamu Kitajski tudi sredstvo, s katerim skuša onemogočiti prizadevanja Sovjetske zveze, da bi dosegla zmanjšanje napetosti v svetu, preprečiti kakršnekoli poskuse, da bi se jedrska pat pozicija med Sovjetsko zvezo in ZDA izrodila v sovjetsko-ameriški sporazum na škodo kitajskih interesov, in razkrinkavati po eni strani imperialistično politiko ZDA in po drugi strani oportunistem Sovjetske zveze. In ne nazadnje rabi Vietnam sedanji garnituri v Pekingju kot sredstvo notranje koncentracije.

Če ocenjujemo praktično kitajsko politiko na tem območju z vidika navedenih elementov, potem lahko trdimo, da deluje na dveh različnih, celo nasprotujočih si ravneh. Te različne ravni bi najlaže ugotovili, če bi soočili besede z dejanji. Kot je očitno, da obstaja silno ostra verbalna eskalacija Kitajske, je prav tako res tudi to, da vodi Kitajska, kar se dejanj tiče, politiko, katere cilj je, ne provocirati »papirna tega tigra«, tj. politiko »taktičnega upoštevanja sovražnika«, kot to definira Mao-Ce-Tung. S tem seveda ni mogoče pričakovati, da v kakem trenutku ogrožanja kitajskih interesov Kitajska ne bi spremenila svojega odnosa tudi, kar zadeva dejanja.⁹

⁹ Cu-En Laj v izjavi z dne 10. aprila 1966, točka 1.: »Kitajska ne bo vzpodbujala in provocirala vojne z ZDA. Kitajska ni poslala nobenih čet na Havaje. ZDA so te, ki so okupirale kitajsko ozemlje province Tajvan.«

Ofenziva reakcionarnih sil in nevezane države

Vojne, politične, ideološke in diplomatske dimenzije konflikta v jugovzhodni Aziji je treba — kot smo to že ugotovili — vključiti v širšo ofenzivo reakcionarnih sil v tako imenovanem tretjem svetu, ki sedaj jasno dokazuje, da je poglavitna smer pritiska le-teh obrnjena na območja nerazvitega sveta. To je nedvomno posebna značilnost sedanje faze mednarodnih odnosov in razlika glede na obdobje hladne vojne, ko je obstajala neposredna konfrontacija dveh jedrskih velesil.

Te akcije so bodi neposredne bodi posredne, tj. imajo obliko oboroženih intervencij in odkrile uporabe sile, grobega vmešavanja v notranje zadeve drugih držav, subverzij in organiziranja vojaških udarov, izkoriščanja različnih sredstev ekonomskega pritiska, vključno ukinitve ali pa omejevanja pomoči na področju prehranjevanja, obujanja že pokopanih in snovanja novih paktov itd. Omogoča jih v prvi vrsti ekonomska nerazvitost držav na teh območjih, šibka notranja konsolidiranost teh dežel, tiste posledice kolonialnega sistema, ki tvorijo žarišča medsebojnih konfliktov novoosvobojenih držav in ne nazadnje jih omogočajo tudi procesi in trenja znotraj mednarodnega delavskega gibanja ter ideološke in politične implikacije le-teh. Poglavitna ost pritiska je vsekakor obrnjena proti nevezanim državam, ki jih skuša blokirati in pasivizirati pri njihovih mednarodnih akcijah oziroma skuša preprečiti geografsko razširjanje politike nevezanosti. bilizem.

Bilo bi seveda nestvarno zanikati, da se ni tak pritisk v številnih primerih tudi posrečil. Bilo bi nerealno trditi, da je prišel nepričakovano in da ni imel določenih objektivnih pogojev za uspeh. Prav tako pa bi bilo neupravičeno pričakovati, da je v dolgoročnem smislu prikoval politiko nevezanosti — in miroljubne koeksistence — na stagnacijo in imo-

Politično-ekonomska kategorija nerazvitosti se ujema s kategorijo nevezanosti. To vsekakor ni prednost, marveč kvečjemu minus.¹⁰ Nerazvitost in siromaštvo sta negativen kohezijski element. V obdobju hladne vojne in zaostrene dileme vojne in miru so obstajale široke možnosti za razvoj in akcije politike nevezanosti predvsem zato, ker je bil strah pred vojno skupen strah, ker je bil boj proti kolonializmu v skupnem interesu večine nerazvitih držav in ker je bila težnja, ne opredeljevati se za bloke, skupna težnja večine nerazvitih držav. Možnosti oblikovanja skupnega imenovalca

¹⁰ V tem smislu dr. M. Iveković na posvetovanju SZDL o vprašanju nerazvitega sveta, novembra 1966 v Beogradu.

za politiko le-teh so bile torej velike. Čeprav je sedaj ekonomska nerazvitost že temeljni problem mednarodnih odnosov, pa je vendarle kategorija, ki v razmerah, ki niso identične s tistimi iz obdobja hladne vojne in togih blokovskih struktur, pušča večji manevrski prostor reakcionarnim silam. Dasi so problemi ekonomskega razvoja skupni problemi držav Azije, Afrike in Latinske Amerike (kar so nedvomno pokazala njihova stališča na 1. konferenci OZN za trgovino in razvoj), pa se kaže v praktični, tako rekoč vsakodnevni dejavnosti teh držav močnejše uveljavljanje njihovih specifičnih interesov; za razvite države obstajajo večje možnosti diferenciranega in selektivnega pristopa do nerazvitih držav; v takšnem položaju tudi prihajajo znotraj teh dežel do pobude tiste sile, ki so se nekdanj vezale na kolonializem in se sedaj vežejo na novokolonializem. To je očitno zlasti v deželah, ki so dosegle svojo neodvisnost pod specifičnimi mednarodnimi pogoji, ne da bi v njih obstajali širši družbeni in politični tokovi.

Katerikoli primer pritiska na nerazvite oziroma nevezane države na azijskem, afriškem ali pa latinsko-ameriškem območju bi navedli, bi slej ko prej za vsakega veljalo, da se mu bodo mogle uspešno zoperstavljati predvsem z razreševanjem notranjih ekonomskih in političnih problemov. To lahko trdimo zlasti za Indijo, ki je že dlje časa izpostavljena takšnemu pritisku; Indonezijo, v kateri je back-lash reakcije možno razumeti oziroma razlagati tudi iz vietnamskih vidikov; kot tudi za arabske dežele Prednjega in Srednjega Vzhoda. Čeprav vzbujajo prizadevanja, ustvariti islamski pakt, videz reproduciranja predhodnih vojaških in političnih struktur, je res, da predstavljajo po svoji vsebini resno nevarnost zato, ker skušajo graditi ne samo na takšnem konservativizmu in tradiciji, ki se skriva za plaščem religije, marveč tudi reformizmu, ekonomski učinkovitosti, tehnični modernizaciji in celo neke vrste planiranju.

Tudi če upoštevamo, da se je kriza na območju nerazvitega in nevezanega sveta izpričala na najbolj drastičen način v reakciji na ameriško intervencijo v Vietnamu — odsotnost učinkovite in široke politične akcije —, bi bilo treba pribiti, da takšen neuspeh ne pomeni diskvalifikacije politike nevezanosti in miroljubne koeksistence. Tako prva kot druga zajemata pogajanja, delne rešitve spornih problemov, pa tudi umike, sporazume in konflikte, pri čemer je jasno, da ne moremo graditi na absolutnih zahtevah po vsem ali pa ničemer. Tu gre ne samo za usmeritev na meddržavne odnose, marveč tudi za boj, ki se bije znotraj posameznih nerazvitih

in nevezanih držav. Zdi se, da prihaja politika nevezanosti na temelju miroljubne koeksistence v fazo, ki bo na mednarodnih in meddržavnih relacijah morda manj bogata s spektakularnimi manifestacijami, ki pa se bo bolj obračala na razreševanje gibanj znotraj sfere nerazvitosti (krepitev ekonomskih vezi med posameznimi državami) in tistih vprašanj oziroma posledic ekonomske in družbene krize, ki jih je pustil kolonializem; ko bodo v okviru novega strukturiranja in diferenciacije na razrednem planu množice čedalje bolj aktivne in se bodo vezi med njimi in vodilnimi strukturami čedalje bolj utrjevale.

Kot del nevezanega sveta in eden najbolj pomembnih dejavnikov v njem je tudi naša država občutila nekatere od problemov, ki smo jih navedli, in se soočila z nekaterimi dilemami, ki so najbolj očitne ob vietnamskem konfliktu. Menim, da se bodo dognanja v našem notranjem razvoju, notranjih procesih in protislovjih, njihovem razreševanju ali pa opuščanju takšnih razreševanj izpričala — v pozitivnem ali pa negativnem smislu — v naših zunanjih odnosih in seveda tudi v naši politiki nevezanosti. Družbena reforma pri nas je nedvomno tudi preskusni kamen za uspešnost ali neuspešnost našega uveljavljanja v svetu v skladu z realnimi možnostmi, kakršne imamo.

Evropa v svetovni politiki

Nakopičenje problemov v mednarodni skupnosti na novih žariščih, ki niso več evropska in dominantna vloga treh svetovnih sil pri njihovem političnem, diplomatskem in vojaškem razreševanju, nas sooča s tezami, da je treba iskati vzroke tega v stabilizaciji in konsolidaciji položaja v Evropi oziroma da Evropa po svoji specifični teži ne more več prispevati ustreznega deleža tokovom svetovne politike in sodelovati pri njihovem usmerjanju.

Četudi bi mogli prvo tezo sprejeti z rezervo v tem smislu, da ne moremo govoriti o stabilizaciji oziroma konsolidaciji kot o nečem, kar je definitivno — obstoj blokovskih struktur na njenih tleh; nerešen problem nemške združitve; odprta vprašanja evropske varnosti; neproliferacija jedrskega orožja; takšno definitivnost izključujejo, — bi vendarle lahko trdili, da nekateri tokovi v evropski politiki vzbujaajo občutke, da je obdobje hladne vojne že daleč za nami. Gre za dosedanje rezultate razreševanja tistih protislovij v zahodni Evropi, ki bi jih poenostavljeno označili z degolističnimi oziroma atlantskimi koncepcijami (katerih jedro je vprašanje

odnosov zahodne Evrope do ZDA), kot tudi tistih procesov, ki naj premostijo obstoječo delitev Evrope in v katerih se je tudi vzhodna Evropa pojavila kot aktiven sobesednik.

O vlogi Francije kot nosilke koncepcije o osamosvajanju zahodne Evrope izpod ameriškega skrbništva je bil na straneh te revije že govor.¹¹ Dosedanji rezultati njene aktivnosti kažejo, da se ji je v lanskem letu posrečilo vnovčiti vrsto pomembnih točk, pri čemer ni izrabljala samo možnosti, ki jih ustvarjajo njeni viri, marveč tudi evropski položaj ter gibanja v svetovnih okvirih, zlasti še preusmerjanje ZDA na neevropska območja.

Spremembe, do katerih je v zadnjih mesecih lanskega leta prišlo v ZR Nemčiji, pričajo o novih realnostih evropske politike, h katerim je prav Francija prispevala tolikšen delež. Neposredno angažiranje ZDA drugod in težnja le-teh, da bi se sporazumele s Sovjetsko zvezo, zlasti kar zadeva nerazširjanje jedrskega orožja, vsekakor ne dopuščajo več atmosfere hladne vojne v Evropi, to je tistega stanja, od katerega si je v časih Adenauerja in Erharda Bonn največ obetal. To seveda tudi pomeni, da takšna nemška združitev, ki bi bila rezultat hladne vojne, v prioritetni lestvici zunanje politike ZDA ne more imeti več istega mesta.

Ne dvomimo o tem, da je imela sprememba v Bonnu svoje notranjepolitične razloge. Prav tako pa je tudi jasno, da ima nova vlada nalogo, ustvariti boljši položaj ZR Nemčije v mednarodnih odnosih ali, kot je zapisal Gerstenmeier v »Christ und die Welt«; preprečiti mora, da ne bi le-ta postala objekt politike drugih. Očitno je, na koga so merile te besede. Takšna politika pa sme upati na uspeh le, če zapusti položaje imobilizma, pri čemer bi seveda morala biti nekaj več kot zgolj dokazovanje zahodnonemške pripravljenosti za dialog z Vzhodom, vendar pa na istih nepopustljivih stališčih, kar zadeva vprašanja vzhodnih meja, jedrske oborožitve in DR Nemčije, ki so bila značilna za njeno dosedanje evropsko politiko. Nekatera znamenja kažejo, da bo soočenje ZRN z realnostjo sicer zelo dolgotrajen proces, vendar vsekakor nova in važna komponenta v evropski politiki.¹²

Popravljanje odnosov s Francijo je vsekakor del programa Kiesingerjeve vlade. Menimo pa, da bi mogli biti računi

¹¹ Teorija in praksa, št. 6—7/1966, str. 1066.

¹² Morda je ohrabrujoče znamenje dejstvo, da so socialni demokrati, katerih vodja je zunanji minister ZR Nemčije, na zadnjem kongresu v Dortmundu izvršili delno revizijo programa iz Godesberga prav glede zunanjepolitičnih vprašanj, kot so obstoj dveh nemških držav, atomska oborožitev ZR Nemčije, meje na Odri in Nisi, in glede evropske varnosti oziroma vsebine odnosov v tako imenovanem atlantskem zavezništvu.

s Parizom korektni le, kolikor bi bilo navezovanje stikov med De Gaullovo Francijo in Vzhodom samo sredstvo pritiska na Bonn zato, da bi se odrekel proameriške politike. Toda De Gaullovi koncepti, kot jih dokazuje tudi praksa, kažejo mnogo več. Najjasneje jih je definirjal sam francoski predsednik: zmanjšanje napetosti, sporazumevanje in sodelovanje. Vprašanje je, če so to tudi koncepti Kiesingerja ali pa Straussa, ki sicer — prav tako kot De Gaulle — govori o združenih Evropi, toda o Evropi od Atlantika do Buga.

Novim realnostim evropske politike so prispevale svoj delež tudi posamezne socialistične države, dasi je delež Sovjetske zveze zavoljo njene specifične teže najpomembnejši. Tudi na tem območju se kažejo rezultati sistematske in nespektakularne diplomacije Sovjetske zveze. Le-ta je nedvomno zainteresirana za takšno Evropo, ki bi ji nudila krit hrbet in možnosti večje koncentracije na azijskih relacijah, ki bi bila čimbolj samostojna v odnosu do ZDA in ki bi razvijala ekonomske stike s socialističnimi državami.

Takšna Evropa pa bi že bila sobesednik in partner, ki ga ne bi bilo mogoče izključiti iz igre in mimo njega sklepati dogovore s kolosom onkraj oceana. In čeprav so to še vizije prihodnosti, bi mogli že sedaj razumeti De Gaullovo vprašanje v zdravici Kosiginu: »Ali bi prišlo do konflikta v Vietnamu, če bi obstajala združena Evropa?«

Odnosi med socialističnimi državami

Konflikt med dvema najmočnejšima socialističnima državama je nedvomno olajšal pritisk ZDA v jugovzhodni Aziji. Kot tak ima seveda svojo izrazito slabo stran. O vsem tem pa je bilo pričakovati, da bo ne samo odprl, marveč tudi pospešil razreševanje nekaterih vprašanj, ki doslej — vsaj z nekaterimi izjemami — niso bila načeta niti praktično niti teoretično. Gre za vprašanja enotnosti in monolitnosti, vsebine socialističnega internacionalizma, usklajevanja splošnih in posebnih interesov socialističnih držav, ekonomskih odnosov med njimi itd. Zdi se, da glede tega še ni bilo veliko storjenega. Zaostrovanje kitajskega odnosa do Sovjetske zveze in ostalih socialističnih držav in naraščajoče dimenzije vietnamskega konflikta so, kaže, znova postavile v ospredje monolitnost tako proti dogmatizmu kot tudi »revizionizmu«.

Perspektive

»Vlade suverenih držav vodijo ali pa bi morale voditi zunanjo politiko na temelju realnosti, kot jih vidijo v svetu.«

Tako je zapisal Mao-Ce-Tung. »Učinkovita politika držav zavisi predvsem od zdrave presoje mednarodnih pogojev.« To je bilo zapisano v ZDA. Tako kot se takšne realnosti kažejo v Vietnamu, so možnosti za razreševanje tega konflikta — kot to vidijo v ZDA in Kitajski — samo vojaške. To seveda ni ohrabrujoče ne za svet in ne za vietnamski narod. Za svet ne zavoljo tega, ker kaže, da v ZDA prepričano verujejo v to, da eskalacija v Vietnamu ne bo izzvala kitajske reakcije, vse dokler se ne bo dotaknila meja Kitajske. Ta račun bi mogel biti napačen in usoden.

Zdi se, da je bila politika, ki jo je vodil Kennedy, samo produkt zavesti o velikih spremembah, do katerih je prišlo v mednarodnih odnosih v zadnjih nekaj letih. Kljub tej zavesti pa Kennedy ni bil zmožen resneje načeti fantastičnega sklopa ameriških političnih institucij, kompleksov, tradicionalnih doktrin, konceptov in prepletajočih se interesov. Ob pomanjkanju kakršnekoli realne liberalno-leve perspektive, ob statičnosti in konservativnosti sindikatov, ob življenjski povezanosti delov ameriškega delavskega razreda z vojaškim strojem, ob globoki, fundamentalni reakciji — kontrarevolucija ji pravi David Riesman, — ki jo sedaj v ZDA predstavljajo srednji sloji, zasidrani v svojem pridobljenem statusu, tega tudi ni mogel storiti. Hladna vojna je obstajala preveč dolgo, da bi jo bilo moč odpraviti iz miselnosti Američanov, ali, kar je še slabše, da ne bi mogla obstajati kot ekonomska nujnost. Če so bili v času Trumana, Eisenhowera, Achesona in Kennana miselni horizonti zunanje politike ZDA sovjetski horizonti, so sedaj v ospredju horizonti Kitajske.

S teh vidikov ostaja konflikt v Vietnamu težka hipoteka na mednarodnih odnosih. Preprečuje sporazumevanje med ZDA in Sovjetsko zvezo, preprečuje vključevanje Kitajske v mednarodno življenje, kar je *conditio sine qua non* kakršnegakoli bodočega pozitivnega razvoja, preprečuje sklenitev sporazuma proti razširjanju atomskega orožja, mrtviči politiko nevezanosti in predvsem ne razrešuje problemov dekolonizacije, nerazvitosti, postopnih mirnih sprememb, vprašanj strukture in institucij sveta v razvoju, skratka, vsega tistega, za kar se sedaj borijo nevezane države. Zlasti pa ubija siromašen, majhen, priden in svobode željan narod, ki — tako kot so sedaj videti stvari v tej deželi — ne bi smel biti predmet preverjanja tistega bisera kitajske filozofije, ki pravi: »Naj voda teče in kamni se bodo prikazali.«

VLADO BENKO

BORIS ZIHERL

O humanizmu in socializmu

(Članki in razprave)

V tej knjigi¹ je Boris Zihlerl zbral in z nekaterimi stilističnimi ali manjšimi vsebinskimi korekturami dopolnil večji del svojega znanstvenega-publicističnega dela iz obdobja 1957—1965 in predstavlja tako organsko nadaljevanje zbornika »Književnost in družba« (Cankarjeva založba 1957), ki je zajel leta 1941—1957.

Vsebinsko zbranih člankov in razprav bi lahko razdelil na tri poglavitna področja:

1. problemi filozofije, socializma in humanizma;

¹ Izdala Državna založba Slovenije, Ljubljana 1965. Knjiga vsebuje naslednje članke in razprave: Zapiski ob nekaterih razpravah o humanizmu, socializmu, Nekaj o filozofiji in sociologiji danes, Nekaj besedi o Hauserju in njegovi »Socialni zgodovini umetnosti in literature«, Ob slovenskem prevodu Marxovega »Kapitala«, Nekaj pripomb k Lukacsovi rapravi o današnjem pomenu kritičnega realizma, Ob devetdesetletnici Leninovega rojstva, Lenin o književnosti in umetnosti, Ivan Cankar in njegov »Hlapec Jernej«, Nesporazumi in navzkrižja, Se enkrat o nesporazumih in navzkrižjih, Pripis, Jugoslovanski narodi v letu 1848, Hegel in Prešernov krog, Ob štiridesetletnici velike oktobrske socialistične revolucije, Viri in zgodovinski pomen Osvobodilne fronte, Pripombe.

2. teoretični in idejni problemi umetnosti;

3. literarna zgodovina ter zgodovinska — nacionalna problematika.

Ker mi je jasno, da se ni mogoče spuščati v podrobnosti posameznih spornih postavk ne samo zaradi polemičnega značaja nekaterih razprav — kar bi terjalo obsežnejše navajanje tujih misli — temveč tudi zato, ker se ne čutim pristojnega, da bi o vseh navedenih področjih samostojno razpravljal, se bom dalje zadržal le tam, kjer mi je problematika bližja. Drugje pa se bom omejil na to, da bom opomnil na tiste misli, ki se mi zdijo tehtne ali sporne.

1. Bistvo realnega humanizma vidi Zihlerl v akciji, ki ji pravimo delavsko gibanje. Delavsko gibanje je osrednji subjektivni činitelj dezalienacije človeka v modernem svetu; pri nas nastopa v obliki samoupravljanja, ki spaja neposrednega proizvajalca s sredstvi in pogoji njegovega dela. Abstraktni socialistični humanizem omejuje svojo družbeno kritiko prehodnega obdobja na ugotavljanje anomalij, notranjih protislovnosti ipd. Ob določenih pogojih ta kritika ni

brez vrednosti za iskanje razrešitev. Le postopoma je mogoče urejati probleme socialistične graditve. Pri tem je treba razločevati med subjektivnimi in objektivnimi pogoji ter realnimi možnostmi. Te načelne Ziherlove ugotovitve niso tako pogosto predmet teoretičnih sporov, toda v praksi je težko ugotoviti in se odločiti, kaj je realno mogoče in kaj ni, ker se mnogokrat zgodi, da se kaj v imenu realnih nemožnosti zavrača, da bi se uveljavili enostranski interesi, samovolja ali kratkovidna politika. Prav isto velja za razmerje subjektivnih in objektivnih pogojev. Najteže je njihovo pravilno razmejitev braniti in dokazovati v posamičnih odločitvah, pa naj gre za politiko štipendiranja ali zakon o financiranju šolstva, o socialnem zavarovanju ali za spor, če naj se zasebnim zemljiškim posestnikom omogoči nakup drobne mehanizacije ali ne. Prav podobno zvezo, ki jo Ziherl pogreša pri tako imenovanj »znanstveni sociologiji«, pogrešamo pri njem samem, kar kaže, da to ni samo njegova osebna slabost, ampak do neke mere izraz stanja same znanosti.

Alienacija ni dezalienacija

V duhu Ziherlovega povezovanja alienacije in dezalienacije z bojem za socializem in komunizem je njegova trditev, da bi bili pravzaprav bližje resnici, če bi za bistveni problem marksizma vzeli dezalienacijo in ne alienacijo. Alienacija naj bi bila bistven problem tistih filozofskih smeri, ki jo presojaajo kot večno, nezdgovinsko. Toda

ker je analiza alienacijskih procesov pogoj za usmeritev v njihovo razreševanje, mislim, da se lahko reče, da je alienacija bistveni problem marksizma, ne da bi s tem že priznavali njen večni obstoj. Dokler obstojita obe dejstvi, alienacija in njeno premagovanje, mislim, da ni toliko pomemben spor o tem, katero stran bomo razglasili za osrednji problem, temveč da je odločilnejše vztrajati pri tistem pristopu, ki ga po Marxu uveljavlja znanost, ko neha biti doktrinarna in postane »zavesten proizvod zgodovinskega gibanja« in ko ne vidi v bedi več samo bedo, temveč tudi njeno revolucionarno, prevratno stran. Sicer pa pri tem pristopu vztraja tudi Ziherl. Ponazarja ga s Shakespearovimi verzi »je duh dobrega v zlih stvareh, človek naj ga pazljivo izvleče iz njih« (str. 41). Sam izvor besede »alienacija« (odtujitev) vidi Ziherl v sferi ekonomsko-pravnih odnosov. Ta teza je podrobno razvita in potrjena v razpravi Božidarja Debenjaka »K vprašanju alienacije« (Problemi št. 16—21/1964), kjer je avtor pokazal na vsebino tega pojma pri tvorcih družbene pogodbe Hobbesu, Rousseauju, v angleški klasični ekonomiji in dalje pri Heglu in Marxu. Ker je Hegel alienacijo izenačeval z opredmetenjem, klasikoma marksizma pa je pomenila predvsem nemoč pred družbenimi zakonitostmi, sta čutila, kot meni Ziherl, »da izraz ‚odtujitev‘ pravzaprav ni pripraven« (47) in ga zato uporabljata, kot sta se sama izrazila, da ostaneta razumljiva filozofom, z večjo znanstveno vestnostjo pa le tam, kjer »gre za

odtujitev nečesa, kar prej ni bilo odtujeno, recimo, kadar govorimo o prehodu prvotnega naturalnega gospodarstva, kjer odnosi med ljudmi dobijo videz odnosov med stvarmi« (str. 47 do 48). Ni torej točen očitek B. Debenjaka, ki se sklicuje na Zihlerlov članek »Nekaj o filozofiji in sociologiji danes«, češ da se je Zihlerl v tem prispevku zavzel za interpretacijo, po kateri se je Marx po letu 1845 odpovedal temu pojmu. Vendar pa je Zihlerlova obrazložitev razloga, zakaj sta Marx in Engels obdržala ta izraz, nekoliko poenostavljena. Preveč dobesedno pojmuje tudi izjavo klasikov marksizma. Nelogično je, da bi obdržala stari termin z novo vsebino samo zato, da bi ostala razumljiva filozofom, ker bi bila tako še manj razumljiva, vnašala bi še večjo zmedo. Mislim da sta izraze, kot *Entfremdung*, *Enttäusserung*, *Veräusserung*, obdržala zato, ker je bila v njih skrita tista realna zgodovinska vsebina, ki jo ugotavljata Zihlerl in Debenjak. B. Debenjak daje še dve pomembni razlagi tega mesta iz Nemške ideologije, kjer je odtujitev postavljena v narekovaje:

1. »Odtujitev« v narekovajih pomeni kritiko mladoheglovskih ideologov, ki hočejo z neko kategorijo pojasniti vse, namesto da bi to storili s konkretno analizo, in odgovarjajo na obrnjena vprašanja, na vprašanje lastne abstrakcije.

2. V tem kontekstu bi namesto *Entfremdung*, ki je tu »uporabljen za državo kot iluzoričen, 'občji' interes države« (Problemi št. 20—21/1964 str. 753), moral stati ustrežnejši izraz »*Veräusserung*« glede na histo-

riat rabe tega termina, kajti »odtujitev, *Entfremdung*« je zelo splošen izraz, ki zajema vsakršno odtujevanje, tudi odtujevanje med prijatelji« (prav tam str. 760). Marx in Engels se torej tako posmehujeta metodi univerzalne aplikacije neke kategorije na najrazličnejše odnose. Navsezadnje pa mislim, da je vsa vsebina Nemške ideologije po duhu ostala zvesta stari pozitivni vsebini in problematiki, ki je vsebovana v navedenih izrazih odtujitve.

Razširil bi tudi Zihlerlovo misel, da je v poglavju o blagovnem fetišizmu problem alienacije dvignjen na višjo stopnjo konkretnosti, ker mislim, da kaže vsa Marxova analiza reprodukcije kapitalistične družbe na konkretnost alienacije v njenih najrazličnejših oblikah (npr. da se konstantni kapital prikazuje kot izvor vrednosti; nastanek fikcije, da pri odnosu D—D' oplojevanje izvira iz same pravne pogodbe; mistificiran odnos med akumulacijo kapitala in gibanjem delovne sile itd.).

Kontinuiteta Marxove misli

Tudi pri odgovoru na vprašanje kontinuitete Marxove misli je bil Zihlerl prištet med tiste, ki zagovarjajo radikalen prelom. Zihlerl zavrača ta očitek, češ da to še nikakor ne pomeni radikalnega preloma, če — sledeč besedam klasikov samih — jemlje za njuna prva zrela dela Bedo filozofije in Nemško ideologijo. Tudi tu moram prirediti B. Debenjaku, da so bolj kot lastne ocene pomembne analize teksta. V resnici pozna znanost veliko primerov,

da so tvorci velikih odkritij vnašali v svoja načela daljnosežne implikacije, katerih pomen se razodene šele v sklopu razvite izdelane teorije. Ne gre samo za to, ali postavimo Marxovo zrelost za tri leta nazaj ali naprej. To postavljanje skriva naslednjo nalogo: ugotoviti, katera so tista odločujoča stališča, ki se je po njih vzpenjal Marx pri oblikovanju zgodovinskega materializma. Glede tega vidimo eno izmed najpomembnejših stališč že v Uvodu h kritiki Heglove pravne filozofije, ko Marx ugotavlja: »Če proletariat razglša razkroj dosedanjega svetovnega reda, potem izpoveduje samo skrivnost svojega lastnega obstoja, kajti proletariat je dejanski razkroj tega svetovnega reda« (Marx-Engels: O historičnem materializmu, CZ 1956, str. 26). Ta ugotovitev predstavlja del tistega odkritja, ki ga je Marx kasneje v pismu Josefu Weydemeyerju označil za svoj prispevek k meščanskemu odkritju obstoja razredov, namreč, da predstavlja diktatura proletariata samo prehod k odpravi vseh razredov in k brezrazredni družbi. »Svetovni red« ne more v tem tekstu, v katerem je Marx posvetil veliko prostora osvojitvi oblasti po določenem razredu, pomeniti nič drugega kot svetovni red razrednega gospostva. Ta misel je torej toliko pomembna, da brez dvoma predstavlja zrelo misel mladega Marxa. Raziskava kontinuitete in diskontinuitete Marxove misli mora ugotoviti, katera dognanja vstopajo v Marxov miselni razvoj, se v njem preoblikujejo ali pa so opuščena. Ne dvomim, da je pravilno izhodišče za tako delo

Ziherlova ugotovitev, da je plodno raziskovanje mladega Marxa mogoče samo na podlagi temeljitega poznavanja starega, zrelega Marxa.

Ideologija in znanost

Pri odnosu ideologija in znanost Ziherl zavrača stališče, da »ni posel znanosti izražati interese in naloge katerega koli posebnega družbenega razreda«. Da znanost v razredni družbi ne more stati zunaj razrednih interesov ali nad njimi, priznava iz svoje lastne prakse sami napredni meščanski sociologi, npr. predstavniki tako imenovane »nove sociologije« v ZDA. Sicer se pa ta resnica v nekoliko drugačni luči potrjuje tudi v naši družbi. Če bi analizirali ustrezno gradivo, bi najbrž neredko prišli do primerov, ki bi nam pokazali, kako so opravičevale ne samo družbene, temveč tudi naravoslovne tehnične vede to ali ono investicijo ali kakšno drugo odločitev, če se je vedelo, da je to želja ali zahteva »višjih forumov«, občinskih, republiških ali obče družbenih interesov. Toda že čez nekaj časa so bili pripravljeni odstopiti od svojega opravičevanja in dokazovanja, če se je izkazalo, da isti forumi želijo ali zahtevajo drugače. V razmerah samoupravne družbe se partijnost znanosti postavlja na širšo platformo kot pa v boju za osvojitev proletarske oblasti in proletarske diktature. Da bo pod temi pogoji »pristranska« znanost objektivna, mora svoje družbenopolitično angažiranje izpostaviti najbolj vsestranski obravnavi samoupravnih organov, kadar gre

za obsežne družbene projekte ali odločitve, pa sploh pred vso javnostjo. Le tako se bodo mogli uveljaviti znanstveni kriteriji sami v skladu z najbolj upravičenimi interesi.

2. V tej skupini problemov stojijo v ospredju predvsem trije:

- a) pomen svetovnega nazora za umetnost,
- b) izvor, narava umetniškega ustvarjanja in umetnikova osebnost,
- c) realizem in humanizem.

a) Pomen svetovnega nazora za umetnost

Svoja stališča o prvih dveh vprašanjih je B. Ziherl podrobneje razvil v polemiki s pogledj Josipa Vidmarja in posebno v zvezi z njegovo razlago Lenineve interpretacije o odnosu nazora in umetnosti v umetniškem ustvarjanju L. N. Tolstoja. Tu še zlasti velja uvodna opazka, da se ne morem spuščati v podrobnosti, ker bi bilo treba navajati miselne nianse obeh avtorjev, izmed katerih vsaka malo drugače prikaže osnovna nasprotna stališča. J. Vidmar je svoja stališča o teh dveh vprašanjih v bistvu izoblikoval že pred vojno v polemiki s krščanskimi teoretiki in se jih je držal ter jih utrjeval v dialogu z B. Ziherlom. Leta 1929 je zapisal, da je že skoraj do mučnosti ponavljal, »da je vsak zavedeni, zlasti pa vsak v sistem urejeni in to ne le krščanski svetovni nazor v umetnosti nevažen, da je umetniški svobodni nevaren, ker posega v ustvarjanje, se pravi, ker se vtriva med tvorce in življenje ter mu ne dopušča sproščenega,

neposrednega in tistega edinstvenega gledanja, v katerem se umetniška osebnost izživlja popolnoma v smislu svoje apriorne urejenosti« (»Božja misel« in »razodetje«, Polemike, CZ 1963, str. 70—71) ... in 1957: »... Trdim, da je misel, ki je storila usoden korak v organiziran svetovni nazor, umetnosti nevarna, naj bo ta nazor tak ali tak in naj bo še tako aktualen ali pravilen ali napačen« (Naša sodobnost, št. 11/1957, str. 1021). To svoje osnovno stališče je J. Vidmar nekoliko omilil z niansami, kot: nebistven pomen svetovnega nazora za literaturo sploh; vloga reprezentativnih nazorov za umetnost; nazor je drugotnega pomena ali vsaj problematičen za umetnost; pisatelj komunist, če hoče in more, lahko izraža svojo miselnost, toda to ravnanje samo po sebi ni bistvena komponenta umetniške dejavnosti. Skoraj direktno nasprotno tem stališčem je B. Ziherl formuliral svoja:

1. nazor sam po sebi res ne daje umetnika;
2. ne gre za to, ali je nazor zaveden ali nezaveden, ampak koliko lahko omogoči umetniku neposreden in svobodnejši vpogled v pravo naravo življenja;
3. nazor umetnika duhovno sprošča ali utesnjuje in s tem vpliva na njegovo ustvarjalno moč.

Po moji presoji Ziherl nazoru res pripisuje prevelik vpliv na ustvarjalno moč umetnika. Če je ta vpliv manjši, pa iz tega seveda ne sledi, da nazor ni prisoten v literarnem opusu takega umetnika, in tudi ne sledi, da ne bi mogel igrati pozitivne vloge v umetniškem ustvarjanju, če že ne more po-

membno negativno vplivati na umetnino velikega umetnika. Ali mar določen nazor ne more pomagati umetniku, da se v horizontu zgodovinskosti zave, da je priča veličastnemu prevratu v človeški zgodovini, ko ne odмира, npr. samo določen način življenja, ampak razpada — z Marxovimi besedami — sam dosedanjí svetovni red? Verjamem, da marsikateri umetnik s takim spoznanjem ne bodo vedeli kaj početi, drugi pa bodo še bolj globoko doživeli in izrazili obup, zanos in razočaranje tega prevrata. Navsezadnje tudi nazor predstavlja »resnico življenja«, ki so ga izoblikovale številne generacije, in resnično velik umetnik do njega ne bo brezbrizen, če bo že imel priložnost, da se z njim seznani. V njih ne bo odkril samo logične urejene misli, ampak tudi preoblikovanó sovraštvo, ljubezen, gnev, nado, skratka, ves tisti humus, iz katerega je pogljal in živel določen nazor kot lastnost enkratnih osebnosti. Prav isto je izrekel J. Vidmar sam, čeprav se mi zdi, da to svojo lastno ugotovitev premalo upošteva v okviru svojega razmišljanja. Zapisal je: »Svetovni nazor ne more biti ničev ter brezpomemben... ker se z brezpomembno mislijo ne morejo vezati trajni človeški občutki...« (»Polemika« str. 255.) Ugotovitev B. Shawa, ki pravi, da globoko čustvovanje poraja globoke misli, lahko dopolnim, da se tudi v globokih mislih porajajo lahko globoka čustva. Če sta se do sedaj, kot ugotavlja J. Vidmar, pogosto razhajala velik umetnik in progresiven nazor, potem mislim, da primeri, ko se združita velik umet-

nik in progresiven nazor, lahko umetnost samo obogatijo, ne pa osiromašijo. Resnično pa je — in mislim, da ravno to Ziherl premalo upošteva — da je velik umetnik vedno toliko zvest »večnemu zelenemu drevesu življenja«, da lahko premaga tiste miselne predsodke, ki bi ga lahko resneje ovirali v tej zvestobi.

Upam, da nisem nasilen pri konstruiranju zvez, če trdim, da je izvor Vidmarjevega radikalnega zanikanja, da bi nazor mogel igrati pomembnejšo vlogo v umetniškem ustvarjanju, v njegovem pojmovanju nazora, ki nam ga je predstavil v svoji polemiki z ozkosrčnim krščanskim pojmovanjem odnosa med cerkvenimi dogmami in umetniškim ustvarjanjem. J. Vidmar strogo razlikuje med zavednim in nezavednim nazorom. Slednji mu pomeni nezavedni odnos »neke človečnosti do sveta, ki ga ima neka osebna narava neodvisno od zavednega svetovnega nazora in ki je lahko z zavednim nazorom v skladu, lahko pa mu je tudi popolnoma nasproten« (Umetnost in nazor, objavljeno 1928, Polemike str. 60). Zaveden svetovni nazor pa mu pomeni miselno podobo sveta, »ki nastane v človeku ob sodelovanju mnogih nagonov, izmed katerih je navadno pač najmočnejši nagon samoohranitve in samoupravičevanja poleg ostalih, kakor so: spoznavni, etični in erotični itd. vse do moči, ki jo predstavlja umstvena sposobnost in ki je z njo človek tako neenako obdaran« (prav tam str. 61). Take razlage nastanka svetovnega nazora sodobna družbena psihologija, sociologija in sociolo-

gija spoznavanja kajpada ne jemlje resno. Naslednji citat pa nam bo mogoče pojasnil, zakaj se J. Vidmar ne zaustavlja ob Ziherlovi trditvi, da more progresiven nazor le tedaj pozitivno vplivati na umetniško ustvarjanje, če se je intimno vrasel v vso umetnikovo osebnost, če je postal del njegove globlje zavesti: »Kdor je kdaj pozorneje opazoval svoje notranje življenje, je moral opaziti, da je svetovni nazor samo pripomoček, samo začasna fikcija, ki si jo človek ustvari za začasno urejanje osebnega življenja in ki se je njene provizornosti treba stalno zavedati. Kajti kdo bi se upal trditi, da resnično pozna resnico?« (Prav tam str. 63.) Retorično vprašanje v tem citatu nam veliko pove, ker je v njem skrita naslednja misel J. Vidmarja: če je nazor kaj več kot pripomoček, fikcija, če je nekaj trajnega, globljega, potem je to absolutna resnica. Če je nazor samo fikcija in pripomoček, potem res ne more opravljati ne pozitivne in ne negativne vloge v umetniškem ustvarjanju. Če pa predstavlja absolutno resnico, potem ni škodljiv samo za umetniško ustvarjanje, ampak za človekovo ustvarjanje sploh tako v teoriji kot v praksi.

b) Izvor, narava umetniškega ustvarjanja in umetnikova osebnost

Ziherl zavrača pretirano vlogo podzvestnega pri nastajanju umetnine. Podzvestno mu pomeni ali »ne več zavedno« ali »še ne zavedno«. Trenutni preblisk ne more biti neodvisen od obče usmerjenosti ustvarjalče-

vega duha. Apriorna narava umetnika predstavlja njegove prirojene zmožnosti, niso pa prirojene vsebine in oblike, v katerih se te zmožnosti razodevajo. Vidmar se ne strinja z Ziherlovo oceno vloge miselnosti v umetniškem ustvarjanju in postavlja naslednje trditve:

1. miselnost ni važna za zarodek umetnine;

2. aktivno delo misli se začne po spočetju umetnine;

3. jedro umetnin nastaja spontano, miselno nenadzirano;

4. navdih ni odvisen od volje in misli, temveč od osebnosti kot celote;

5. apriorna nadarjenost je bolj določena in v marsičem povsem opredeljena stvarnost.

Ne vem, zakaj bi morala biti misel nepomembna ravno za zarodek umetnine? Zakaj bi bilo a priori nemogoče, da se zarodek umetnine začne, rodi se z mislijo in nato odstopi svoje mesto drugim fazam umetniškega ustvarjanja, npr. spontani, miselno nenadzirani? Če je priznано, da je navdih odvisen od osebnosti kot celote, je posredno priznано, da je posredno odvisen tudi od volje in misli, ker osebnost brez volje in misli gotovo ni celota. Kar zadeva večjo določenost apriorne nadarjenosti in opredeljenosti, dopušča J. Vidmar za razliko od B. Ziherla možnost, da se podeduje izredna občutljivost za moralni instinkt ali spoštljiv pobožen odnos. V tretjem zvezku »Handbuch der Psychologie« (Entwicklungspsychologie), Göttingen 1959, sem našel isto definicijo nadarjenosti, kot jo srečam pri B. Ziherlu:

1. »Pod nadarjenostjo razumemo eine anlagemssig voge-

gebene Leistungsdisposition« (str. 358).

V istem poglavju naletimo tudi na misel, da je težko potegniti mejo med tem, kakšen je delež zasnov ali okolice pri razvoju teh sposobnosti, in da je storitev (Leistung), v katerih se kaže nadarjenost, podvržena zakonitim spremembam od otroštva do konca življenja. V omenjeni enciklopediji je zajetna knjiga posvečena samo teoriji osebnosti, toda v njej ni moč najti nič podrobnejšega o ustvarjanju genialnih mislecev in umetnikov. Lahko se zadovoljimo le s takimi splošnimi ugotovitvami, kot npr. inteligenca je nujna, toda ne zadostna, da bi se ustvarilo delo trajne vrednosti. Končen odgovor je, da problem genija psihologija še ni razrešila. Da bi se lahko kaj natančnejšega reklo o tej problematiki, bi bilo treba s sodobnimi metodami nadaljevati delo, ki so ga v 19. in 20. stoletju začeli Galton, Ellis in Terman. Ellis je npr. proučil dela in ostale dokumente 287 genialnih ljudi, Terman pa je zasledoval razvoj 1528 otrok z IQ med 135–200 v letih 1921/22–1945.

Glede dialektike odnosa zavesti in podzavesti mislim, da je B. Zihlerl bliže resnici kot J. Vidmar, ki vztraja pri enostranski usmerjenosti umetniškega ustvarjanja: od podzavestnega k zavestnemu. Zanimivo je v tej zvezi navestj ugotovitve H. Poincaréja o odnosu zavestnega in podzavestnega v znanstvenem ustvarjanju: v sublimacijski sferi je odsotna disciplina značilna za zavestno delo. Tu vlada nered in ravno to daje možnost nepričakovane

kombinacije. Podzavesten preblisk nam ne daje dokončnega odgovora, ampak samo novo pot iskanja, reševanja. Brez predhodnega zavestnega npora se ne more izoblikovati mehanizem podzavestnega (povzeto po M. S. Bernsteinu: »O Prirodi znanstvenega ustvarjanja«, Voprosi filozofii št. 6/1966), A. I. Rozov pa npr. trdi v svojem članku »Fantazija in ustvarjanje« (Voprosi filozofii, št. 9/1966), da logična pot misli nenehno prevzema značaj fantazije in da fantazija leži v osnovi mišljenja. Vidmar očita B. Zihlerlu, da ve malo povedati o umetniški fantaziji. To je res, toda bojim se, da dosti več tudi J. Vidmar ni povedal. Ker sta oba avtorja ostala, to je pri razčiščevanju teoretičnih stališč, bi bilo treba nadaljevati ter pokazati s sodobnimi dognanji iz družbene psihologije ter psihologije in teorije znanstvenega in umetniškega ustvarjanja, čigava stališča niso samo logično nevzdržna, ampak tudi, kako jih izpodbijajo ali potrjujejo nova spoznanja.

c) Realizem in humanizem

B. Zihlerl meni, da se socialističen realizem ne loči od kritičnega meščanskega realizma po kritičnosti, ampak po spoznanju zgodovinskih perspektiv. Znano je, da nekateri zavračajo to klasifikacijo po eni strani zaradi tega, ker jim vzbuja neprijetne asociacije na »ždanovščino«, pa tudi zato, ker menijo, da pravzaprav ne more biti nobene resnične umetnosti, ki ne bi izrazila svoje dobe in v tem smislu torej ne bila realistična. Če govorimo o sociali-

stičnem realizmu, potem bi morali govoriti tudi o fevdalnem, sužnjeposestniškem ipd. Kljub temu mislim, da je naziv vendarle upravičen, ker po vsebinski plati razmejuje določen tip literature, v kateri se je izrazil določen izsek zgodovinske realnosti, od druge literature. Ziherl meni, da prihaja vse tisto, kar se poraja v umetnosti iz nevere v človekove ustvarjalne moči in iz gnusa do človeka in življenja, v navzkrižje s socialističnim humanizmom. Vendar mislim, da sta lahko tudi obup in razočaranje nad človekom prikazana umetniško v trajni umetnini. Ko pisatelj prikazuje ljudem temo, pa le-ti ravno zahrepenijo po svetlobi. Seveda, če dalj časa živiš v temi, pa prav tako oslepiš, kot če živiš v premočni svetlobi. Vlogo pisatelja v socialistični deželi B. Ziherl opredeljuje z naslednjim: »Predanost resnici življenja in njegovih notranjih progresivnih teženj je tisto odločilno, kar mora združevati pisatelje v socialistični deželi ne glede na šole, smeri in sloge, pretvarjajoč jih v neposredne soborce vseh drugih delovnih ljudi v boju za socializem« (str. 86).

3. V tem delu naše razvrstitve problematike naletimo na tehtne Ziherlove ocene naših umetnikov, npr. na misli o idejni vsebini Cankarjevega »Hlap-

ca Jerneja«, ki ga imenuje presnitev Marxovega Kapitla v umetniškem jeziku, ki da izraža boj za presežno vrednost med izkoriščanimi in izkoriščevalci. Cankar je tako izpovedal veliko razredno misel, da mora biti delo, ne pa lastnina kriterij za pridobivanje plodov svojega dela. V študiji »Hegel in Prešernov krog« pa je Ziherl pokazal, s katerimi idejnimi tokovi takratne evropske filozofske misli je bil Prešeren seznanjen (Schelling, Strauss). Odkril nam je tudi zanimive domače osebnosti iz zgodovine delavskega gibanja, ki jih ni niti v zgodovinskih učbenikih. (Anton Fuster in Andrej Smolnikar.) V razpravi »Jugoslovanski narodi v letu 1848« je B. Ziherl z zelo konkretno analizo, a na visoki teoretični ravni pokazal, kako zanemarjanje nacionalnega vprašanja ali sploh podrejanje letega razrednim interesom vodi do novih razvrstitev in povezav razrednih sil v mednarodnih okvirih.

Iz vsega povedanega je razvidno, da je zbornik B. Ziherla zelo bogat s problematiko in da je v njem veliko vprašanj, na katera je odgovoril ali poskušal odgovoriti, kar predstavlja prispevek k naši ne preveč bogati marksistični literaturi.

ANDREJ KIRN

Partija proletariata

Zbornik o problematiki proletarske partije,¹ ki vključuje tekste od klasikov marksizma pa vse do programa ZKJ, ni

mogel iziti ob primernejšem času. Vsako družbeno in idejno gibanje, ki se znajde pred novimi nalogami, novimi vpraša-

nji, se ob svojih prizadevanjih, da bi se znova povzpelo na višino zahtev časa, nujno obrača k svojim izvorom in ponovni osmislitvi prehojene poti.

Nesmiselno bi bilo obravnavati, ali je bil pri izboru uporabljen »objektiven« ali »subjektiven« kriterij. Sestavljalca sama »priznavata«, da je bil uporabljen slednji, ki se mu v takih delih ni mogoče izogniti.

Tistemu, ki so poznane vroče debate, na primer o »kritiki v socializmu«, bi kaj lahko prišlo na misel, da so bili nekateri teksti izbrani »tendenciozno«. Na primer: »Delavsko gibanje sloni na najostrejši kritiki obstoječe družbe. Kritika je njegova življenjska stihija... Ali zahtevamo od drugih zase svobodo govora samo zato, da bi jo uničili v lastnih vrstah... Partiji je potrebna socialistična znanost. Ta pa ne more živeti brez popolne svobode gibanja. Tu se je z neprijetnostmi treba spoprijazniti... Potrebno je tudi to, da ljudje že enkrat neha jo s partijskimi funkcionarji — svojimi slugami — večno ravnati v svilenih rokavicah in stati pred njimi, namesto kritično, pokorno kot pred nezmotljivimi birokrati« (str. 27—28). Toda zanje je kriv navsezadnje vendarle stari (>dogmatični«, >pozitivistični«) Friedrich Engels.

Sestavljalca sta izbirala med teksti teoretičnega značaja. Pri tem nista aprioristično izločevala »revizionističnih« in »dogmatskih« tekstov. V izbor sta zajela tudi tako »zloglasne«

tekste, kakršni so Bernsteinovi na eni strani in Stalinovi na drugi. Prav je, da prenehamo s klišeji, po katerih avtorje najprej razdelimo na prave in neprave (to je na dogmatike in revizioniste), nakar imajo pravi avtorji vedno na zalogi misli in citate, ki potrjujejo naše zamisli: za nasprotnikove ideje pa vedno odkrijemo kompromitirajoči ekvivalent v nepravih avtorjih. (Klasiki imajo pri tem izjemen položaj. V njih iščejo in »najdejo« potrdila za svoje misli vse smeri.) Kaj bi rekli, če bi se kdo, ki se zavzema za ločevanje partije od oblasti in za predvsem idejnopolitično vlogo partije, skliceval na citat iz Stalina, kjer prav lepo piše (piše!), da »partija ne sme komandirati, temveč predvsem prepričevati«, da se »avtoriteta partije ohranja le z zaupanjem delavskega razreda«. »Zaupanje pa se ne pridobiva z nasiljem, z nasiljem se ga le ubija, temveč s pravilno politiko partije... povezanostjo z množicami delavskega razreda, pripravljenostjo in sposobnostjo, da *prepričuje* (podčrtal Stalin) množice o pravilnosti svojih načel« (str. 323—324).

Razen marksističnih avtorjev sta v zbornik vključena tudi prispevka Roberta Michelsa in Maxa Webra o strankah ter članek M. Merleau-Pontyja. Teze R. Michelsa in M. Webra o strankah so postale že »železen repertoar« sociološke in politološke misli o strankah; njihovo vključitev v zbornik pa opravičuje tudi to, da sta svoje teorije razvila prav ob analizi in kritiki socialnodemokratskih strank kot prvih sodobnih množičnih strank. Prispevek Merle-

¹ Partija proletarijata, Priredila dr. Ljubomir Tadić, Trivo Indjić, Sedma sila, Beograd 1966, str. 388.

au-Pontija pa naravnost bleščeče sklepa polemiko med socialnimi demokrati (Kautsky) in boljševiki (Trocki) o nasilju v revoluciji, o razmerju med cilji in sredstvi proletarskega boja.

Prikazu Marxovega in Engelsovega pojmovanja komunizma, komunistične partije, razmerja med filozofijo in proletariatom, kritiko in politiko sledijo teksti iz velike debate »reforma ali revolucija« v socialnodemokratskih strankah pred prvo svetovno vojno; obširno je dokumentirana tudi polemika med boljševiti in socialnimi demokrati o načelih organizacije partije, njene vloge in taktike ter o vprašanjih, ki jih je sprožila oktobrska revolucija (zlasti vprašanje demokracije in nasilja v revoluciji). Buharinovi, Leninovi in Stalinovi teksti obravnavajo teoretične vidike boljševiške partije na oblasti. Izbor sklepajo članki, ki predstavljajo sodobno italijansko teorijo komunistične partije, in odlomki iz programa ZK. Knjigo in vsako poglavje posebej uvaja komentar, v katerem avtorja skopo, a jasno opišeta svoj odnos do obravnavane problematike. V predgovoru se Ljubo Tadić dotakne tudi struj v delavskem gibanju, ki v izboru niso dobile mesta. Tako poudari moralno moč anarhističnega gibanja in njegov pomen, ker je stalno opominjalo na nevarnosti, ki prete proletarskemu gibanju od lastne organiziranosti in politične moči.

Sestavljavca v uvodu poudarjata svoje prepričanje, da »brez teorije ni ne revolucije ne revolucionarne partijske organizacije... zgodovina prole-

tarskih partij to potrjuje: višina ali padec teorije jasno izraža vzpon ali upadanje revolucionarno demokratskega bistva komunističnega gibanja.«

Mišljenja o razmerju med teorijo (»ideologijo«) in strankarsko politiko, so deljena. Niso redka prepričanja, da je »teorija« za sodobne politične stranke le (zgodovinski) balast, ki se ga je treba zaradi uspešnosti in prožnosti političnega delovanja čimprej znebiti (če ne gre drugače, pa vsaj tako, da se iz nje napravi namesto vodila za akcijo zgolj »simbol vere«, ki k ničemur ne obvezuje). Koliko to za razne politične stranke resnično drži, morajo ugotoviti konkretne politološke analize; za komunistično gibanje je glede na zgodovinske izkušnje in načelna izhodišča očitno, da kot revolucionarno gibanje (v zgodovinskem, ne konkretno političnem pomenu) s teorijo stoji in pade. Tako izzvene tudi osnovne teoretične razprave v pričujočem zborniku. Zato je prav, da se ob prikazu knjige zadržimo prav pri tem poglobitnem vprašanju.

Komunistično gibanje, komunisti, že po Marxu niso navadna partija med partijami, niti med delavskimi niti nasploh: komunisti nimajo niti posebnih interesov niti posebnih načel; od drugih delavskih strank se razločujejo po tem, da na vseh stopnjah boja med buržoazijo in proletariatom stalno zastopajo interese vsega gibanja.

Stranke so instrumenti razreda oz. družbenih skupin, oblikovani na politični ravni, za realizacijo interesov teh razredov ali skupin. Seveda si mo-

ra tudi delavski razred oblikovati svoje politično gibanje, ki se v konkurenčnem boju z drugimi gibanji bojuje za delavske interese. Vendar je po Lukacsu organiziranje delavskega interesa v politično stranko izraz le prehodnega in protislovnega položaja, ko se proletarijat že toliko osamosvoji, da se ne more več odtegniti od »praktične« politične dejavnosti, hkrati pa še ni dovolj močan, da bi svoje interese in voljo diktiral družbi (str. 167). Komunistično gibanje ni enostavna stranka, ki konkurira drugim strankam, boreč se za interese delavskega razreda. Ravno v nenehnem prizadevanju, da se njegova vloga zmanjša le na to, ne pa le v vdoru malomeščanskih, kmečkih ali intelektualističnih elementov v delavski razred in delavsko gibanje, je stalen vir reformizma, to je pristajanja na obstoječe, na obstoječo družbo. Tako Lenin kot Bernstein sta to dobro dejala, le da sta ugotovljeno različno ocenila. Znana je Leninova teza, da spontan delavski boj, spontano zrasla razredna zavest pelje le v sindikalizem; pravo revolucionarno zavest da je treba v delavski razred vnašati od zunaj. V zaostalih ruskih razmerah se je ta »od zunaj« uresničeval morda preveč dobesedno. V bistvu pa gre v tej Leninovi tezi za isto spoznanje, kot ga je izrazil Marx, govoreč o razmerju med proletariatom in filozofijo: proletarijat najde v filozofiji svoje duhovno orožje — brez ostvarjenja filozofije se proletarijat ne more ukiniti.

Bernstein je v svojem odgovoru na očitke malomeščanske-

ga reformizma opomnil na »ne navadno dejstvo, da so najbolj malomeščanski ljudje, ki so sami pripadniki delavskega razreda in ki so v najbolj intimni zvezi z resničnim proletarskim gibanjem, medtem ko so ljudje, ki pripadajo meščanstvu ali ki žive v meščanskih odnosih in nimajo občutka za delavski svet, polni proletarskega revolucionarnega razpoloženja« (str. 47).

Ne glede na Bernsteinovo polemično speljevanje vode na svoj mlin, njegovim trditvam ni mogoče odrekati vsake resničnosti. Tako Lenin kot Bernstein sta pravilno napovedala nadaljnji razvoj delavskega gibanja v Angliji, ki se ni povzpelo nad (sindikalni in politični) boj za neposredne delavske interese.

V konkurenčnem boju z nasprotnimi interesi znotraj dane družbe lahko socialistične stranke nadomeščajo sindikati in frakcije raznih »ljudskih« strank. Značilno je, da poteka boj med socialno demokratskimi in krščansko demokratskimi ali »ljudskimi« strankami tako, da jemlje socialna demokracija slednjim volivce iz srednjih slojev, v zameno pa le-te odvzemajo socialnim demokratom vedno več volivcev iz delavskih vrst. V našem družbenem sistemu, npr. zadostujejo za boj za neposredne delavske interese sindikati in sama neposredna samoupravna organiziranost delavcev.

Komunistično gibanje si ne more prizadevati le za večji kos kruha ali več pravic za delavce znotraj gospodarske, družbene in politične strukture dane družbe. Njegov cilj je ostvari-

tev nove družbe — »zlomljenje slepe moči ekonomskih sil, da bi na njihovo mesto prišla človekovemu dostojanstvu ustrežna vladavina«, kot citira Lukacs iz Marxovega Kapitala. Vendar posebnost komunističnega gibanja tudi ni ta, da zraven že neštetih idealov idealne družbene ureditve postavlja še enega; ta, da hoče ostvariti še eno utopijo, čeprav — po udarja Lukacs — ima marksistični program tudi značaj utopije v tem smislu, da presega obstoječe stanje. Smisel in prednost komunističnega gibanja ni niti ta, da se bolj uspešno in dosledno bori za interese delavcev znotraj dane ureditve, niti ta, da ima lepši in boljši ideal družbe kot drugi sistemi. »Največji pomen Marxove družbene teorije je, da je ukinila nepremostljivo razliko med družbeno stvarnostjo in postavljenimi človeškimi cilji... Nobena utopija, tudi če je dala najbolj prodorno od vseh možnih kritik družbe in čeprav je bil njen ideal videti kar najbolj privlačen, ni bila sposobna, da pokaže metode in sredstva za svoje ostvarjenje v preteklem sistemu — brez tega pa ni ostvarljiva« (Lukács stran 155).

Moč in smisel komunističnega gibanja je ta, da zmore (kolikor zmore!) povezovati stvarnost (neposredne delavske interese, razredno zavest, ki jo ti interesi porajajo) z utopijo, brezrazredno družbo, tj. z ukinjanjem »vseh odnosov, v katerih je človek ponižano, zatirano, zapuščeno prezirano bitje« (Marx, str. 81).

Po Marxovi analizi je v zgodovinskem interesu določenega

razreda — proletariata — odprava razrednih in vseh odtujenih struktur sploh. Izkušnje delavskega gibanja kažejo, da neposredni interesi delavcev niso enostavno identični temu zgodovinskemu interesu, temveč predstavljajo z njim protislovno enotnost. Ni vloga komunističnega gibanja, da stoji ali za neposrednim; ali za zgodovinskimi interesi delavskega razreda. V prvem primeru se zreducira na eno od konkurirajočih si strank, dokler končno — kot kaže primer socialne demokracije — sploh ne izgubi narave delavske stranke. Če je zgolj glasnik zgodovinskega interesa, ostane klub, »filozofija«, utopistična sekta, ali če ima v svojih rokah oblast, resničnemu proletariatu in neposrednim delavskim interesom odtujena sila. Komunizem ni stanje, ni eno ali drugo stališče, ni prepričanje, komunizem je »proces, ki ukinja današnje stanje« (Marx), komunistično gibanje je »posredovanje med človekom in zgodovino« (Lukacs), neposrednim in zgodovinskim interesom delavskega razreda.

Ni naš namen, da bi podrobno razvijali to osrednjo temo teorije partije, ki preveva ves zbornik in ki je po mojem mnenju našla doslej svojo najboljšo teoretično postavitev in razrešitev v Lukacsevih in Gramscijevih delih. Hotel bi ob izdanem zborniku le opomniti na teoretično in praktično resnost problema, ki si ga marksistična misel in praksa že veskozi zastavljata in si ga morata zastavljati: v tem je njuno življenje.

Tudi sedaj. In to tako v razvitih kapitalističnih deželah kot

v deželah, kjer so socialistične sile prevzele oblast in izvedle »ekspropriacijo ekspropriatorjev«. Komunizem dandanes ravno tako ni niti doseženo stanje niti od stvarnosti odtrgan ideal, temveč »stvarno gibanje«, »permanentna revolucija«. Poglavitno vprašanje razmerja med »človekom in zgodovino«, neposrednim in zgodovinskim interesom, med nujnostjo vključenosti v obstoječo strukturo in nujnostjo njenega preseganja, se sedaj ne zastavlja z nič manjšo ostrino.

Nezmožnost — nesmiselno je tehtati, ali gre za »subjektivno« ali »objektivno« — da se »konkretno posreduje med človekom (ameriškim delavcem npr.) in zgodovino (perspektivami socializma)«, je pripeljala H. Marcuseja do resignirane ugotovitve, da v družbi zasičenega kapitalizma delavski razred ni več niti sposoben niti voljan revolucionirati obstoječe stanje; zrevolucioniranje lahko pride le še od zunaj. Lahko bi rekli, da — po Marcuseju — v razvitih kapitalističnih deželah ni proletarijat pokopal kapitalizma, kapitalizem je pokopal tamkajšnji (revolucionarni) proletarijat.

Mimo ZDA poznamo tudi drugačne situacije v delavskem gibanju in tudi Marcusejevemu mnenju mnogi poznavalci razmer nasprotujejo. Vendar pa je značilno, da v zadnjem času tako številne prodorne in ogorčene kritike ameriškega kapitalizma (npr. v delih E.

Fromma) kljub vsej znanstvenosti ohranjajo tipično utopično naravo. Ne zmorejo namreč tistega, kar se je posrečilo Marxu: pokazati v obstoječi družbi sile, ki bi bile zmožne in pripravljene spremeniti obstoječe.

Razprave ob reorganizaciji ZK: kaj je z delavskim razredom, njegovim obstojem, enotnostjo in heterogenostjo; kdo je resničen nosilec napredka v sedanjem obdobju, na koga naj se predvsem opira zveza komunistov, kako gledati na razmerje med samoupravljanjem, neposredno in posredno demokracijo ter ZK; kakšno je razmerje med interesi raznih slojev v naši družbi in zgodovinskim interesom delavskega razreda, kaj slednji za nas sploh pomeni; ZK — družbena elita, ZK — delavska partija; ZK — idejna avantgarda... izražajo in konkretizirajo isto osrednje vprašanje. Prihodnost bo pokazala, koliko ga bomo zmožni razrešiti za naše razmere. Že zdaj pa je lahko očitno, da je vsaka misel in praksa, ki si tega vprašanja niti ne zastavlja (več), ki v konkretnih vprašanjih ne vidi in ne išče (več) te osnovne teme, lahko sicer čisto »racionalna«, »napredna«, »realistična«, nima pa s komunističnim gibanjem nobene zveze (več). Teoretično izkustvo delavskega gibanja, kakor ga nam kaže pričujoči zbornik, o tem ne dopušča nobenega dvoma.

MARKO KERŠEVAN

Beležke o revijah

NOVA JUGOSLOVANSKA FILOZOFSKA REVIJA

Revija z naslovom »Dijalektika«, ki jo je začela izdajati univerza v Beogradu, obeta z uresničitvijo namenov, predstavljenih v uvodnih besedah bralcem in sodelavcem, obogatiti naše dosedanje filozofske usmeritve z raziskovanjem novega področja: teoretičnih in metodoloških problemov matematičnih, prirodoslovnih in tehničnih ved. Ta tematika v občem jugoslovanskem merilu ni našla tiste pozornosti, ki jo zasluži in ki jo doživlja drugod po svetu (ZDA, SZ, Anglija, Francija, Poljska). Sicer ni mogoče reči, da do sedaj ni bilo nič storjenega na tem področju, ker bi v tem primeru tudi pobude za ustanovitev tovrstne revije ne bilo, res pa ni bilo načrtnega in obsežnega dela. Da smo na tem področju v zaostanku, je npr. ugotovila tudi delegacija sovjetskih filozofov, ki se je letos spomladi mudila v naši deželi (Vprosi filozofii št. 5/1966). Ustanovitev te revije samo dokazuje, da obstaja zavest o tej pomanjkljivosti in zaostajanju in želja ter potreba, da se odpravi. To pa je že nekaj, kajti mnogi filozofi in naravoslovci tega stanja niti ne občutijo kot enostranskost in pomanjkljivost. Iz uvodnih besed razberemo, da je obseg načrtane tematike (problem univerzalnih zakonitosti, univerzalne kategorije, struktura in zakonitosti spoznavanja, izvor, bistvo in pomen vrednot in norm človekovega življenja in prakse idr.) samo začasen. To je razumljivo, zakaj našeta problematika se bo morala dotakniti najbolj globalnih vprašanj človekovega bivanja, kot npr., kaj sedaj sploh še pomeni naravno, narava? V kakšnem odnosu so zgodovina narave, naravna zakonitost in človeška praksa? Na čim višji teoretični ravni bodo metodološka vprašanja, tem težje se bo izog-

niti tem vprašanjem in toliko bistvenejše razvojne stopnje človeške misli in prakse bodo izpričane v odgovorih.

Prva številka prinaša sestavke s področja matematike (Đuro Kurepa, Matematični modeli v prirodnih in družbenih znanostih, Ernest Stipanič, Engelsova sodba o Descartesovi vlogi v razvoju matematike), fizike (Bogdan Šešić, O nekaterih epistemoloških vprašanjih fizike in filozofije, Jordan Pop-Jordanov, O prirodi mikrodolcev) in biologije (Siniša Stanković, Organizacija in red v živih sistemih, Pavle Radoman, Dialektičnost v živi prirodi) ter spise Andrija Stojkovića, Klasifikacija znanosti in problem njene enotnosti, Dušana Nedeljkovića, Lovejoysov ameriški kritični realizem in problemi filozofske kritike, Ivana D. Andrejeva, Izdelava dialektičnega materializma v ZSSR. Sledijo še prikazi, recenzije in bibliografija. Večina teh sestavkov predstavlja lep zgled povezovanja specialnih problemov določene stroke s širšimi teoretičnimi — filozofskimi vprašanji. Mislim, da je ta način še posebno temeljito izpeljan v prispevku Ernesta Stipanića, ki prek obsežne analize dejstev prihaja do utemeljenih sklepov: upravičena je Engelsova ocena Descartesove vloge v razvoju matematike; ta ocena je izrečena s stališča razvoja matematike Descartesovega časa kot tudi s stališča njenega razvoja po Descartesu in posebno njenega sedanjega razvoja. Engelsova daljnosežna ocena je nenehno aktualna za zgodovinska, metodološka in sploh epistemološka raziskovanja v matematiki. Podobne temeljite analize posameznih postavk klasičnega marksizma s področja naravoslovja in tehnike pogosto onemogoča omalovaževanje njunih prispevkov k tej problematiki. Podobne študije tudi najbolj temeljito pomagajo, da se strokovnjaki otresejo predsodka, da pomeni

dialektična metoda vnašanje nasilne shematike v znanost.

Mislim, da je pomembna naloga uredništva, prodreti z revijo v študentske vrste vseh strok, pri katerih opazimo — posebno pri naravoslovno tehnični smeri — pomanjkanje smisla za nekoliko bolj drzna teoretična vprašanja. Le-ta tako usmerjeni študentje odklanjajo kot neplodne filozofske spekulacije. Taka tendenca je škodljiva za razvoj teoretičnega mišljenja, znanstvene fantazije in razumevanje sedanjih človekove prakse in njene zgodovine. Kolikor se bo reviji posrečilo realizirati te naloge, lahko veliko prispeva k oblikovanju resnično odprte, vsestranske filozofske misli, ki ne bo ravnodušna, kot je bila mnogokrat doslej, do tako pomembnih sfer človekove dejavnosti, kot sta naravoslovje in tehnika, katerih vloga še ni domišljena v tem procesu, ki ga imenujemo sodobna znanstvena-tehnična revolucija, in v nastajanje kvalitativno nove etape človekove prakse.

-ak-

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE

St. 7, julij 1966

Stevilka je posvečena *gradivu VI. svetovnega kongresa za sociologijo*, ki je bil od 4.—11. septembra t. l. v Evi-
anu (Francija). Revija objavlja predvsem tiste prispevke, ki zadevajo teoretične in metodološke probleme sociologije. Poudarjeno je, da so se v Nemški demokratični republiki od V. svetovnega kongresa sociologov izvršile kvantitativne in kvalitativne spremembe v razvoju sociologije.

Heinz Kallabis, *Socializem in sociologija*, ugotavlja, da ustvarja s tem, ko socializem premaguje antagonizme stare družbe, nov tip družbene eksistenčne forme ljudi in tudi nov odnos med objektivnostjo in subjektivnostjo v družbenem procesu. *Socializem je neogibno povezan s hitrim razvojem družbenih znanosti*. Med temi gre sociologiji posebna vloga v vsem družbenem dogajanju. Partijnost marksistične sociologije mora prispevati k razvoju socialistične zavesti. Wolfgang Eichorn, *Problem člo-*

veka v zgodovinskem materializmu, ugotavlja, da filozofski napor o raz-
razrešitvi in pojasnitvi problemov člo-
veka ustrezajo praktičnim potrebam so-
cialistične izgradnje in postavitvi nalog, ki izhajajo iz politike partije delav-
skega razreda. Marksistična filozofija in njena aplikacija sta vsebovali impli-
citno ali eksplicitno koncepcijo o člo-
veškem življenju, vključno individuali-
teto človeka. S stališča marksizma —
leninizma je nesmiselno ločevati filo-
zofsko problematiko človeka kot indivi-
dua od filozofske problematike družbe-
nih odnosov in bojov različnih razre-
dov. Manfred Buhr, *Odtujitev — filo-
zofska antropologija — kritika Marxa*,
meni, da je Marx s spoznanjem o sve-
tovni zgodovinski vlogi proletariata
opravil kvalitativen skok v zgodovini
mišljenja. Pojem odtujitve je Marx do
določene mere nadomestil s pojmom
delitve dela. Odtujitev je Marx omejil
na kapitalistične odnose. Mnogi meščan-
ski kritiki dajejo Marxovi misli obelež-
je utopičnosti in preroštva.

Helmut Steiner, *Metodološke pred-
postavke za analizo družbenih struktur*,
zavrača reduciranje lastninskih odnosov
na odnose posedovanja. Marxova meto-
da o vzpenjanju od elementov abstrakt-
nega k bogati totaliteti odnosov in do-
ločil velja tudi za sociologijo. Statistič-
ne-kvantitativne metode naj rabijo kot
sredstvo za natančnejše izpričevanje
družbenih procesov, ne pa za osamosvo-
jitev posameznih obeležij družbenih
skupin, razredov, slojev.

Hansgünter Meyer, *»Empirično«* so-
cialno raziskovanje in sociologija, trdi,
da izhaja velik del meščanske kritike
empirizma s stališča Kantovega pojma
izkustva. *Ni čistega, ateoretičnega em-
piričnega raziskovanja*, ker slednje ved-
no že stoji znotraj mnogostopenjskega
sistema teoretičnih interpretacij.

-ak-

CRITICA MARXISTA

St. 4, julij—avgust 1966

Luigi Longo v pogovoru o današ-
njem političnem položaju v svetu ugo-
taavlja, da se je le-ta v zadnjem času
nedvomno poslabšal, zato italijanski

komunisti še toliko bolj cenijo vsak poskus pomiritve, še posebej U Tantove in papeževne napore. Za vietnamsko vojno so krivi samo ameriški voditelji in nihče drug; njihova trditev, da ima ta vojna namen »zagotoviti ravnotežje« v jugovzhodni Aziji, je lažna, je sofizem, kajti resnično ravnotežje miru temelji na spoštovanju narodnostnih pravic. Vietnamsko krizo je mogoče rešiti mirno, s pogajanjem, toda v tem trenutku je vietnamskemu ljudstvu vendarle dragocena vsakršna oblika solidarnosti in pomoči drugih narodov. To je tudi dolžnost mednarodnega delavskega gibanja in socialističnih držav. Longo tudi ugotavlja, da je *vsakršno govorjenje o »krizi politike mirobne koeksistence popolnoma neosnovano«*, ker je le-ta še vedno (in še bolj) nujna in edina, ki more uspeti proti vsem agresijam. Danes se mora ta politika izraziti predvsem kot oblika boja za onemogočanje agresivnih in političnih teženj ZDA, proti revanšističnim hotenjem ZRN in za mirljubne odnose med državami vsega sveta.

Pod naslovom *»Ali obstaja marksistična pedagogika?«* razgrinja Mario Alighieri Manacorda panoramo del Marxa in Engelsa in pri tem ugotavlja, da sicer klasika nista programsko utemeljila marksistične pedagogike, da pa je vendarle v njunih delih marsikatera misel, ki zadeva vzgojo. Poleg splošne misli, da bo »prihodnost potrebovala ljudi, ki bodo svoje sposobnosti razvili v vseh smereh«, omenja avtor zlasti te prvine kot izhodišča socialistične pedagogike: duhovno oblikovanje, telesna vzgoja, t. im. »politehnična« vzgoja, obvezno in brezplačno šolanje, urejeni odnosi med šolo, državo in cerkvijo, združitev procesa izobraževanja in produktivnega dela, odnos med splošno, tehnično in »poklicno« izobrazbo.

»Critica marxista« prinaša tudi dvoje izredno zanimivih sestavkov o sodobni Španiji. Mario Spiono: *»Španija leta 1966«* daje splošno podobo o izrazito protislovnem španskem družbenem, ekonomskem področju so izrazita, prav klasična nasprotja: velikanska razlika med mestom in deželo (rastoča proletarizacija, izredno velika migracija v mesta, hitra rast mestnih naselij oz. širjenje mest) ter razlika med seve-

rom in jugom, izredno hitra rast produktivnosti v določenih industrijskih panogah in izrazita regresija v drugih, nezadržno propadanje poljedelstva in njegovih strukturalnih oblik (latifundij in minifundij). Poleg tega pa je značilna še velika odvisnost industrijskega kapitala od finančnega, izrazita koncentracija in moč privatnega finančnega kapitala, nezadržna inflacija in emigracija (za l. 1965: več kot milijon delavcev je zunaj Španije na 12 milijonov aktivnega prebivalstva). Enako pisan in kompleten je *politični položaj*. Na videz je vse v gibanju, toda vprašanje je, kaj se v okvirih diktature lahko spremeni. Sistem tolerira stare republikanske politične skupine, na drugi strani pa ni enotnega in organiziranega gibanja levice. Španski delavec nima sindikalne organizacije, preko katere bi si priboril pravice, kajti »vertikalni sindikalizem« je le pesek v oči, je kreacija korporativnega fašističnega režima. Vendarle pa v Španiji izredno hitro narašča odločen in bojevit proletariat, ki je poleg tega mlad in močno koncentriran in si počasi ustvarja neko novo, pravo sindikalno organizacijo, kjer so komunisti najaktivnejši in čedalje vplivnejši in katere sindikalni boji so eden najpomembnejših elementov španskega položaja. Za sedanjo hierarhijo je najbolj zaskrbljujoče, da se gibanja začenjajo med mladino.

»Pentagon in Franco« (Giuliano Pajeta) je prispevek, ki odkriva del današnje Španije: vojaško in politično sodelovanje med Francovim režimom in ZDA.

Drugi prispevki: E. Ragioneri nadaljuje študijo o zgodovini marksizma II. Internazionale (Kautsky in Engels), E. Peggio piše o »Vidikih monopolistične reorganizacije italijanskega gospodarstva«, C. Chioramonte kritično razmišlja o »Koordinacijskem načrtu« za Jug. D. Tabet pa razmišlja o »Načrtovanju v kmetijstvu«. Med stalnimi rubrikami je zanimiva recenzija Carla Violija »Rousseau in izvori moderne demokracije«, kjer piše o delih Della Volpeja (»Marx in Rousseau«, »Komunistična svoboda« idr.) in o novejših razpravah okrog moderne demokracije.

-nb-

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

MIHAJLOVIĆ Dušan: Šta je Marksa privlačilo Šekspiru. Borba, Beograd, 15. XI. 1966 str. 11.

II. FILOZOFIJA

PROHIĆ Kasim: Na istom putu. Izraz, Sarajevo 1966/X, št. 11, str. 462—466. (O odnosu med filozofijo in umetnostjo.)

SENECA L. A.: Seneka: Pisma prijatelju. Maribor, Obzorja 1966. 469 str. 9426—8.

III. SOCIOLOGIJA

FIAMENGO Ante: Saint-Simon i Auguste Comte. Zagreb, Matica Hrvatska 1966. 311 str. (Sociološka hrestomatija. 2) 11.094-2.

FISCHER Ernst: Problemi mlade generacije. Nemoć ali odgovornost? Prevedel Primož Simoniti. Ljubljana, CZ 1966. 232 str. I/2412.

FROMM Erich: Svet industrijskog društva. Gledišta, Beograd 1966/VII, št. 10—11, str. 1235—1243.

LEPSIUS M. Rainer: Kritika kao poziv. (O sociologiji intelektualaca.) Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 10—11, str. 1371—1386.

ZIVKOVIC Miroslav: Protivrečnosti u reprodukciji kvalifikovanih industrijskih radnika. Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 10—11, str. 1972—1982.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

BOHANEC Franček: Pomembne odločitve. Pred sprejetjem zakona o financiranju izobraževanja in vzgoje v SR Sloveniji. Naši razgledi, 10. sept. 1966.

BRACIĆ Vladimir: »Razhajamo se v načelih«. Pogovor z dr. V. Bračičem,

predstojnikom mariborskih visokošolskih zavodov. Delo, 1. okt. 1966.

BURKELJC P.: Srednje šole naj financira republika. Delo, 15. sept. 1966.

FILIPOVIĆ Dragomir: Društveno-ekonomska uslovljenost obrazovanja odraslih. Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 10—11, str. 1243—58.

—: FINANCIRANJE šolstva v šestih republikah. Primerjava osnutkov vseh republiških zakonov o izobraževanju in vzgoji. Delo, 31. avg. in 2. sept. 1966.

GALIĆ F.: Osnutek zakona je preveč načelen. F. Galić o dosedanji javni razpravi o financiranju izobraževanja in vzgoje. Delo, 16. sept. 1966.

GOLDMANN Lucien: Uvod u probleme sociologije romana. Izraz, Sarajevo, 1966/X, št. 11, str. 417—433.

—: GOSPODARSTVO želi vplivati na razvoj šolstva. Naš pogovor o financiranju izobraževanja. J. Nedog, M. Rogel, M. Orožen, M. Skof, S. Gavaz, I. Hafner, A. Tomažič, D. Sever, K. Kač, M. Krošelj, M. Filipič. Delo, 5. nov. 1966.

HUSEDZINOVIĆ H.: Apsurdno je fabricirati kadrove koje nitko neće. (Razgovori o novom sistemu financiranja obrazovanja.) Borba, Zagreb, 3. XI. 1966. str. 7.

I. P.: TRAZI se milijarda i 300 milijona za povećanje dohodka. Zahtevi univerzitetskih nastavnika u Srbiji. Borba, Beograd, 12. XI. 1966. str. 7.

MIHALIĆ Slavko: Kadija tuži — kadija sudi. Vjesnik, Zagreb, 14. XI. 1966. str. 6. (Pojasnilo ob kritiki antologije »Nova jugoslovenska poezija«.)

MOLJK Anton: Znanost in družba. II. mednarodna konferenca o razvoju znanosti in tehnologije ter njenem vplivu na družbo, Hercegnovi, julij 1966. Naši razgledi, 30. jul. 1966.

—: NAJPREJ: odnos družba-šola. Na seji komisije CK ZKS za družbeno-

politična in idejna vprašanja prosvete, znanosti in kulture so govorili o delovnem načrtu. Delo, 26. nov. 1966.

OLJACA Mladen: Povodom antologije »Nova jugoslovenska poezija«. (Izjava sekretara Saveza knjiž. Jugoslavije.) Vjesnik, Zagreb, 13. XI. 1966, str. 6.

PIVK Zdravko: Izobraževalne skupnosti in njihove pristojnosti. Pripombe k osnutku rep. zakona o izobraževanju in vzgoji. Delo, 24. avg. 1966.

PIVK Zdravko: Treba bi bilo financirati delovni program šol. Razprava o šolskem zakonu. Delo, 3. sept. 1966.

—: **PRIPOMBE** prosvetno-kulturnega zbora k osnutku republiškega zakona o financiranju izobraževanja in vzgoje. Družbeno-ekonomsko izhodišče. Delo, 4. okt. 1966.

RAZPRAVE. Dissertationes IX. (Slovenske akademije znanosti in umetnosti, razred za prirodoslovne in medicinske vede, IV.) Ljubljana, SAZU 1966. I. p. III/267—9.

—: **RESITVE** naj bodo pretehtane in učinkovite. Pripombe k osnutku zakona o financiranju izobraževanja in vzgoje. Turk Z., I. Janko, I. Vidic, L. Stružnik itd. Delo, 17. sept. 1966.

—: **SLABA** povezava strokovnega šolstva z drugim šolstvom. Poslanci o zakonskem predlogu za financiranje izobraževanja. Delo, 17. nov. 1966.

—: **SAMOUUPRAVNI** vidiki financiranja šolstva. Stališča predsedstva centralnega sveta ZSJ. Delo, 2. nov. 1966.

SELIGER Drago: Odločitev po temeljiti razpravi. Ob osnutku zakona o financiranju izobraževanja in vzgoje v SR Sloveniji. Naši razgledi, 30. jul. 1966.

—: **STALIŠČA** sindikatov o predlogu zakona o financiranju vzgoje in izobraževanja. Delo, 26. nov. 1966.

STRMOLE Francka: Sistemsko financiranje šolstva. Iz razprave na seji GO SZDL Slovenije. Delo, 22. nov. 1966.

SVETINA Janko: Kakšen je predlog za zakon o financiranju izobraževanja in vzgoje. Delo, 26. nov. in 2. dec. 1966.

TITO: Znanost lahko veliko stori za hitrejši razvoj naše dežele. Pozdrav-

ni nagovor pred. SFRJ J. Broza Tita. Delo, 11. nov. 1966.

TITO: Prosveti posvetiti več pozornosti. Pogovor s predstavniki raznih organizacij in ustanov Sarajeva. Delo, 18. nov. 1966.

TOMSIČ Vida: Neposreden vpliv ljudi na šolstvo. Pogovor z Vido Tomšič o financiranju vzgoje in izobraževanja. Delo, 30. okt. 1966.

—: **UNIVERZA** naj ostane nacionalna institucija. Pet fakultet odklanja predlog rep. zakona o financiranju izobraževanja. Delo, 18. nov. 1966.

VIPOJNIK Janez: Tudi v izobraževanju zahteva reforma boljšo kakovost in večjo intenzivnost. Delo, 25. nov. 1966.

ZUPANČIČ Beno: Kar je mogoče še predlagati in spremeniti, je mogoče v zakonskem predlogu tudi popraviti. Iz razprave B. Z. na seji GO SZDL Slovenije. Delo, 23. nov. 1966.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

BIBIČ Adolf: Politična znanost — panoga sodobnega družboslovja. Naši razgledi, 25. jun. 1966.

DJORDJEVIĆ Jovan: Birokratija i demokracija. Medjunarodna politika, Beograd, 1966/XVII, št. 398, str. 23—25.

MATIĆ Milan: Politička misao C. Rajta Milsa. Beograd, Institut društvenih nauka 1966. 107 str. (Edicija TM: Teorijski i metodološki problemi sociologije javnog mnjenja i političke sociologije, sv. 1.) (: Bibliografija Milsovih dela i o Milsu.): II/TM—10.280/I.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

BERISAVLJEVIĆ Zika: Metodološki fragmenti o demokratizaciji Saveza komunista. Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 10—11, str. 1319—1326.

BIBIČ Adolf: Zveza komunistov mora pritegovati ustvarjalne intelektualne sile. Delo, 30. sept. 1966.

BULC Marko: Zveza komunistov idejnopolitična sila — na podlagi znanosti. Pogovor z inž. M. B., članom izvršnega komiteja CK ZKS in sekre-

- tarjem univerzitetnega komiteja ZKS. Delo, 30. avg. 1966.
- BUNTA Stjepan: Kako je z zdravstvenim zavarovanjem. Mnenje in kritika. Delo, 10. jul. 1966.
- DJORDJEVIĆ Života: Povodom reorganizacije SK. Gledišta, Beograd, 1966/VII št. 10—11, str. 1334—1339.
- DOLANC Stane: Reorganizacija Zveze komunistov pomembna in bistvena za vso družbo. Intervju z direktorjem Visoke šole za politične vede Stanetom Dolancem. Delo, 22. avg. 1966.
- HRAST Friderik: Politična pomembnost družbenega načrtovanja. Razmišljanja o sistemu načrtovanj ob razpravah v zvezni skupščini. Naši Razgledi, 9. jul. 1966.
- KARDELJ EDVARD: Edvard Kardelj o volilnem sistemu. Delo, 9. okt. 1966.
- KARDELJ EDVARD: »Oprimo se na to, kar imamo«. Iz razprave E. K. na skupščini stalne konference mest. Delo, 11. nov. 1966.
- KAVČIČ Stane: Zveza komunistov naj bo bolj odraz samoupravljalške družbene strukture. Delo, 14. sept. 1966.
- KAVČIČ Stane: Neostalinistično politično koncepcijo lahko zavremo z novimi spoznanji o poteh naše družbe. Uvodne besede sekretarja CK ZK Slovenije S. K. na V. plenarnem zasedanju CK ZKS. Delo, 1. okt. 1966.
- MAJER Boris: Zakaj lahko eno govorimo, drugo delamo? Delo, 1. okt. 1966.
- MILOSAVLEVSKI Slavko: Društveno-politiške organizacije u nas. Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 10—11, str. 1217—1234.
- MISOVIĆ Miloš: Dimenzije jednog poverenja i straha. (Ob reorganizaciji ZK). Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 10—11, str. 1327—1333.
- : NALOGE SZDL v pripravi na skupščinske volitve. Sklepi GO SZDL Slovenije. Delo, 24. okt. 1966.
- PEROVIĆ Latinka: Kakšen je cilj reforme ZKJ? Odgovarja Latinka Petrović, sekretarka komisije za razvoj in reorganizacijo ZKJ. Delo, 8. sept. 1966.
- POPOVIĆ Miloje: Šta je Savez komunista danas: Gledišta, Beograd, 1966/VII, str. 1340—1346.
- RIBIČIĆ Mitja: Reorganizacija ZK Jugoslavije je zlasti njena demokratizacija. Delo, 21. avg. 1966.
- RODE Vitja: Kadrovska politika — sestavni del samoupravnih odnosov dolžnosti in pravic samoupravljalcev. Iz uvodnih besed pred. volilne komisije GO SZDL V. R. na tretji razširjeni seji GO SZDL. Delo, 20. nov. 1966.
- : SKUPŠTINSKI izbori 1965. S. Pegan, O. Kozomara, M. Matić, S. Tomić, M. Damjanović. Beograd, Institut društvenih nauka 1966. 209 str. (Serija IZ: Sistematska analiza izbora i izbornog sistema. sv. 1/1966.) II/10.280-IZ/1.
- : SOCIJALISTIČKI Savez radnog naroda Jugoslavije. Socialistički savez neće biti nosilac kandidatura. (Savezna konf. o predizbornoj aktivnosti.) Borba, Zagreb, 2. XI. 1966. str. 1 + 4.
- STAMATOVIĆ Veljko: Mirovna veća u društveno-političkom sistemu Jugoslavije. Beograd, »Savremena administracija« 1966. 121 str. (Priručna biblioteka za pravna i društvena pitanja.)
- STAMBOLIĆ Petar: Suštinski deo reforme je tek pred nama. (Izlaganje na seminaru za politički aktiv Srbije.) Borba, Beograd, 13. XI. 1966. str. 1—2.
- SEGEDIN Ruža: Vključevanje zdravstva v reformo. Dr. Ruža Segedin o delu socialno-zdravstvenega zbora v minulemu letu. Delo, 14. jul. 1966.
- : SESTI kongres Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije. Ljubljana, »Komuniste« 1966. 624 str. 11.565.
- SKRBIĆ Milan & Seat Saračević: Socialno zavarovanje v precepu. Ponašanja članka iz VUS o nekaterih mnenjih za reorganizacijo socialnega zavarovanja. Delo, 29. in 30. jul. 1966.
- ULCAR Marjan: Vzroki, posledice in še kaj. Mnenja o vlogi ZK v samoupravnih službi. Delo, 11. okt. 1966.
- VLAHOVIĆ Veljko: Stvaramo novi tip suvremene političke organizacije. (Razgovor sa komunistima tvornice »Janko Gredelje«.) Borba, Zagreb, 2. XI. 1966. str. 4.
- ZIHERL Boris: Vsestransko se moramo angažirati v oblikovanju ustvarjal-

ne socialistične misli in dejanja. Intervju z B. Z., članom CK ZKJ, o idejni vlogi ZK. Delo, 16. okt. 1966.
ZUN Anton: Družbena ureditev SFRJ. II. del. Ljubljana, CZ 1966. 154 str. I/2399-2.

3. Politični sistemi in organizacije

BLAGOJEVIĆ Borislav T.: Kodifikacija i modernizacija prava novooslobojenih zemalja. Medjunarodna politika, Beograd, 1966/XVII, št. 398, str. 20—22.

5. Mednarodni odnosi

BENKO Vlado: Študij mednarodnih odnosov. Naši razgledi, 25. jun. 1966.

DEDIJER Vladimir: Zločini v Vietnamu. Prof. dr. V. D., član Russellovega sodišča, o pripravah na sojenje ameriškemu ravnanju v vietnamski vojni. Naši razgledi, 10. sept. 1966.

GARDNER N. R.: Uloga Ujedinjenih nacija u trgovini i razvoju. Medjunarodna politika, Beograd, 1966/XVII, št. 398, str. 15—18.

MARKOVIĆ Dragan: Ekonomsko podredivanje Afrike. Beograd, »Sedma sila« 1966. 95 str. (Dokumenti današnjice), nova serija, god. VI, br. 156—157. 9011-6/156—157.

RUSSELL B. & D. Dedić: Hrabra opozicija. Naši razgledi. 9. jul. 1966.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BAJEC Milan & Petar Stojanović: Visoke zarade — bauk ili stimulans. Borba, Beograd, 13. XI. 1966. str. 3.

CEHOVIN Dušan: Privredna kretanja u 1966 godini. Medjunarodna politika, Beograd, 1966/XVII, št. 398, str. 27—28.

DOLINSEK Drago: Kaj nas čaka do konca leta. Pogovor z D. D. o letošnjem gibanju gospodarstva. Delo, 20. sept. 1966.

DRENOVEC Franček: Jugoslavija in gospodarstvo dežel v razvoju. Naši razgledi, 9. jul. 1966.

FABINC Ivan: Dugoročni motivi liberalizacije ekonomske saradnje sa inostranstvom. Medjunarodna politika, Beograd, 1966/XVIII, št. 398, str. 26—27.

GLIGOROV Kiro: Kako hitreje obračati kapital? Izvajanja K. G. na posvetovanju gospodarstvenikov v Zagrebu. Delo, 21. sept. 1966.

GLIGOROV Kiro: Naša poraba je zdaj v mejah ustvarjenega dohodka. Intervju Kira Gligorova v televizijski oddaji »Aktualni pogovori« ob prvi obletnici začetka gospodarske reforme. Delo, 24. jul. 1966.

KRAIGHER Boris: Prihodnje leto naj bodo odnosi v delitvi nespremenjeni. Iz intervjuja podpredsed. zveznega IS B. K. za ljubljansko TV. Delo, 23. nov. 1966.

—: **TUJA** mnenja o naši reformi. Rezultate stabilizacijske politike je treba še utrditi. Delo, 28., 29. in 30. nov. 1966.

VUKOVIĆ D.: Ko gubi a ko dobija radno mesto. (Ove godine oko 126.000 manje zaposlenih. U kulturnim i socijalnim ustanovama preko 10.000 više a u administraciji 15.000 manje.) Borba, Beograd, 13. XII. 1966. str. 5.

VIII. SREDSTVA MNOŽICNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

ILJENKO Boris: Paradoksi u društvenom položaju štampe. Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 10—11, str. 1301—1308.

KRMPOTIĆ M.: Bez krivice ili s krivicom. (O kritici štampe.) Vjesnik, 13. XI. 1966. str. 3.

SETINC F.: Abstraktnega javnega mnjenja ni. Razmišljanja ob dosedanjih polemikah o javnem mnenju in načelu javnosti. Delo, 8. nov. 1966.

SINKOVEC Ivan: Sredstva množičnega obveščanja so instrument neposredne demokracije. Delo, 25. sept. 1966.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

DEDIJER Vladimir: Sarajevo 1914, Prosveta 1966. 1074 str. II/10.372.

FAJFAR Tone: Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik. Ljubljana, CZ 1966. 573 str. 11.580.

STELE France: Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Kulturnozgodovinski poskus. Ljubljana, Mladinska knjiga 1966. 171 str. + (28) str. + 146 slik. 11.539.

Iz vsebine naslednjih številk :

Janez Bukovec:

Dohodek in materialni stroški

Mitja Kamušič:

Odločitve o delovnih razmerjih

Zdenko Roter:

Komunisti, religija in Cerkev v Sloveniji

Vlado Vodopivec:

Stabilnost zakonodaje

Janko Jeri:

Vozlišča in procesi

Peter Jambrek:

Sociologija prava — problemi, metoda, teorija

Jožko Humar:

Družbene službe in narodni dohodek

France Vreg:

Medkulturno (mednarodno) komuniciranje, množični mediji in svetovna družba

Komunisti in naš čas